

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

11032

3690

491.99-8

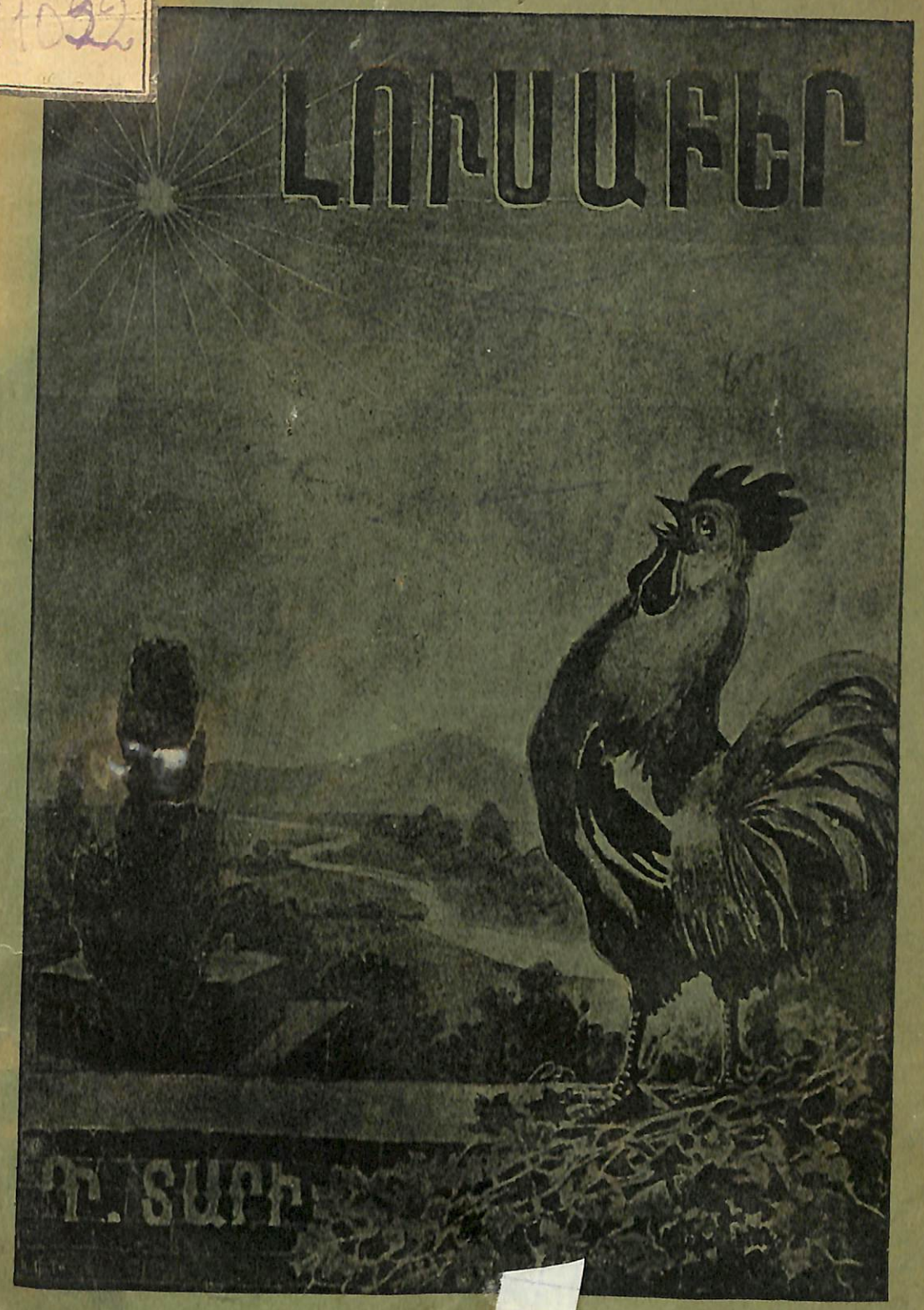
L-61

9p

2011

Հայաստանի, Միջուկի և Մանուկների համագործակցության 2-րդ համաժողովը
Մեծահասակներին 18x25

11032

91

491.99-8

L-61

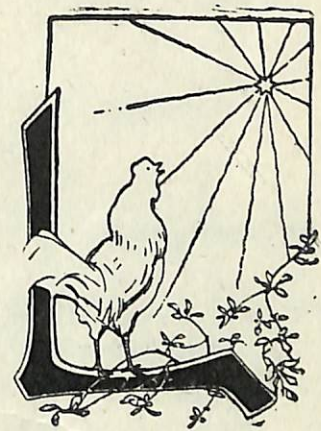
Լ Ո Ւ Ս Ա Բ Ե Ր

ԶՈՐՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

6256
3

Կ Ա Ջ Մ Ե Ց Ի Ն

ՍՏ. ԼԻՍԻՑԵԱՆ, ՅՈՎՀ. ԹՈՒՄԱՆԵԱՆ ԵՆ Լ. ՇԱՆԹ

ՀԻՉԵՐՈՐԴ ՏԻՊ

Մասնաւոր փոփոխութիւններով

Մեր ինքնուրոյն եւ փոխադրած յօդածների, ինչպէս եւ մեր նկարների արտատպութեան իրատունքը վերապահում է

11032

Թ Ի Ֆ Լ Ի Ջ

Էլէկտրատպ. օր. ն. Ս. Ղազնեանի, Պօլից. 7.

1913

49

Հ Ա Ր Ա Մ Ա Ն

ՀԱՅ ԳՐԱԳԻՏ

113420 — ԱԶ

(32-Մ)

(11512-57)

374-2002

Լ Ո Ւ Ս Ա Բ Ե Ր

ՉՈՐՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

1. Գիւղի ժամը

Տան-դօ, տան-դօ... Նազըւ, վեր կաց,
 արևն արդէն մայր է մըտնում.
 տես, Խաթունն էլ գործը պըրծած
 փողոցումն է, ժամ է շտապում:
 Ժամը տւին՝ տան-դօ, տան-դօ...
 Տէր, փառքըդ շատ. տան-դօ, տան-դօ...

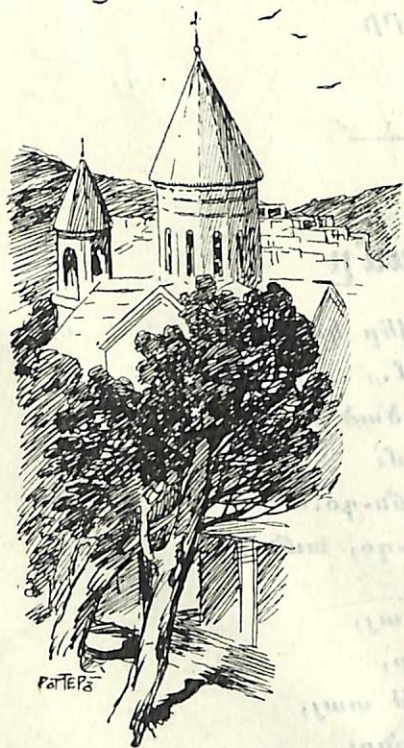
Շուտով նախիրն հանդից կը գայ,
 զընանք որ շուտ էլի ետ գանք,
 կովը կըթենք, թը՛ն-թը՛ն կաթ տայ,
 կովը կըթենք, մեր ցաւն հոգանք:

Ա՛խ, Նազըւ ջան, չես իմանում՝
 էգուց էլի աղան կը գայ:

Նըրա սիրտը միշտ անկըշտոււմ,
էլ ամպի պէս պիտի գոռայ.

«Շուտով, Գրիգոր, փողերը բեր.
էլի չը կայ. կովըդ հանի...»
Ա՛խ, Նազըւ Ղան, այն ի՞նչ բան էր,
միտդ է հերու... Տէր, դու փըրկի:

Հայրիկդ արդէն գընացել է
որ փող ճարի. երբ պիտի գայ,
տեսնենք մէկը խղճացել է...
Ա՛խ, սև օրը Տէրն էլ չը տայ:

Շուտով, Նազըւ, գընանք ժամը,
աղօթք անենք. քո ձայնն Աստուած
շուտ կը լըսի, այս անգամը
մեզ չի թողնի անկով, անհաց...

Բարի մարդիկ միշտ կը լինեն,
հայրիկդ հետը փող կը բերի,
փողը կը տանք շար աղային,
որ մեր հորթուկն էլ չը խըլի...

Տան-դօ, տան-դօ... Նազըւ, գընանք,
արևն արդէն մայր է մըսնում,
էգուց տեսնենք, որ վեր կենանք,
ի՞նչ նոր արև է մեզ ծագում...

Ժամը աւին՝ տան-դօ, տան-դօ...
Տէր, փառքըդ շատ. տան-դօ, տան-դօ

- 1) Էս ի՞նչ փող է, որ աղան պահանջում է:
- 2) Ուրիշ ո՞վ է գիւղացուց փող պահանջում՝ եւ ինչո՞ւ:
- 3) Բարի մարդիկ փողը նւէ՞ր են տալու հայրիկին:

2. Մի շարաք ծառի վրա

ա.

Երևակայեցէք, մի ամբողջ շարաթ բնակւեցի ես մի թթենու վրա:
Այդ ժամանակ, որքան յիշում եմ, պէտք է 13—14 տարեկան լինէի:
Ահագին տղայ և մի ամբողջ շարաթ ծառի վրա...

Ձեմ յիշում՝ ի՞նչ մի ծանր յանցանք էի գործել, և գուշակելով
որ երբ հայրս գար՝ անշուշտ խիստ պատժելու էր ինձ, մտածեցի
խուսափեմ: Մեր բակում, ճիշտ փողոցի դռան առաջ, կար մի կիսաշոր
բարձր թթենի, որ իր բարձրութեան վրա բազկաթուռի նման մի բան
էր կազմել:

Բարձրացայ այնտեղ, հետս առայ մի ներքնակ, մի բարձ, պարզե-
ցի ճիւղերի վրա, յարմարեցրի, յետոյ ծածուկ իջնելով՝ մի առ մի
վեր հանեցի մի աման լիքը ջուր, հաց, պանիր և տեղաւորւեցի վե-
րում:

Հայրս կէսօրին տուն եկաւ, որոնում էր ինձ որ պատժի, բայց
երբ նրան ցոյց տւին ծառը և վրան թառած այլանդակ թռչունը, չը
կարողացաւ ծիծաղը դապի:

— Է՛ս, — կանչեց նա ինձ, — մնա այդտեղ, տեսնենք ո՞վ կը զըղ-
ջայ վերջը:

Ու մնացի:

Անշարժ նստած մեխել էի մի տեղ ժամերով. էլ երևակայեցէք՝
ինչ տանջանք պիտի լինէր. էն էլ մի այնպիսի պատանու համար,
որ սովոր էր շարժուն կեանքի, սիրում էր վազվզի, թռչկոտի, մանի
ամեն տեղ, ելնի փողոց, տանիքների վրա մագլցի...

Այն, իրաւունք ունէր հայրս. չէր անցել երկու ժամ, որ արդէն
զղջում էի խենթութեանս վրա: Սակայն յամառել էի, չէի կտորւում՝
իջնեմ, պատիժս կրեմ, գոնէ ներողութիւն խնդրեմ ու ազատեմ...

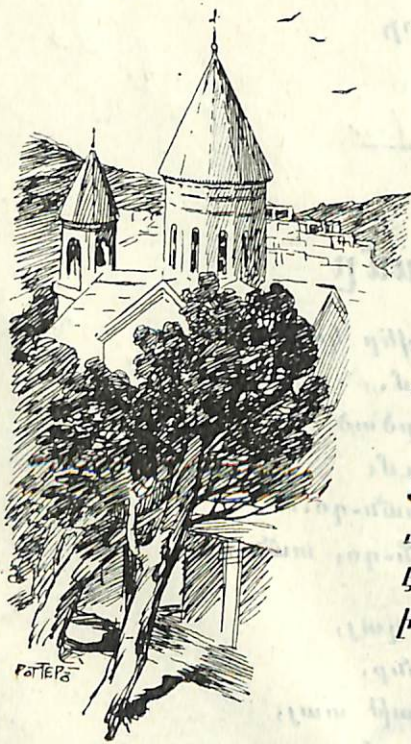
Ուրեմն պէտք էր մի բանով զբաղւէի: Մի քիչ ճիւղեր կտրտեցի,
թափեցի ցած. տերևները թքոտում կպցնում էի բուռիս և թրխկաց-
նում. յետոյ դիտեցի շրջակայքը, ծառի վրա իջնող թռչունները, շուտ
եկայ այս կողմ, այն կողմ, մտածեցի քնեմ... Բայց անտանելի էր. կողերս
էլ ցաւում էին, տեղս էլ սկսում էր անհանդիսութալ...

Չանացի իջնեմ ծածուկ, մի քիչ վազվզեմ, շարժեմ ոտներս,

նըրա սիրաը միշտ անկըշտոււմ,
էլ ամպի պէս պիտի գոռայ.

«Շուտով, Գրիգոր, փողերը բեր.
էլի չը կայ. կովըզ հանի...»
Ախ, Նազրու ջան, այն ի՞նչ բան էր,
միտզ է հերու... Տէր, դու փըրկի:

Հայրիկդ արդէն գընացել է
որ փող ճարի. երբ պիտի գայ,
տեսնենք մէկը խղճացել է...
Ախ, սև օրը Տէրն էլ չը տայ:

Շուտով, Նազրու, գընանք ժամը,
աղօթք անենք. քո ձայնն Աստուծ
շուտ կը լըսի, այս անգամը
մեզ չի թողնի անկով, անհաց...

Բարի մարդիկ միշտ կը լինեն,
հայրիկդ հետը փող կը բերի,
փողը կը տանք շար աղային,
որ մեր հորթուկն էլ չը խըլի...

Տան-դօ, տան-դօ... Նազրու, գընանք,
արևն արդէն մայր է մըտնում,
էգուց տեսնենք, որ վեր կենանք,
ի՞նչ նոր արև է մեզ ծագում...

Ժամը տւին՝ տան-դօ, տան-դօ...
Տէր, փառքըզ շատ. տան-դօ, տան-դօ...

2. Մի շարաք ծառի վրա

ա.

Երևակայեցէք, մի ամբողջ շարաթ բնակեցի ես մի թթենու վրա:
Այդ ժամանակ, որքան յիշում եմ, պէտք է 13—14 տարեկան լինէի:
Ահագին տղայ և մի ամբողջ շարաթ ծառի վրա...

Չեմ յիշում՝ ի՞նչ մի ծանր յանցանք էի գործել, և գուշակելով
որ երբ հայրս գար՝ անշուշտ խիստ պատժելու էր ինձ, մտածեցի
խուսափեմ: Մեր բակում, ճիշտ փողոցի դռան առաջ, կար մի կիսաշոր
բարձր թթենի, որ իր բարձրութեան վրա բազկաթուռի նման մի բան
էր կազմել:

Բարձրացայ այնտեղ, հետս առայ մի ներքնակ, մի բարձ, պարզե-
ցի ճիւղերի վրա, յարմարեցրի, յետոյ ծածուկ իջնելով՝ մի առ մի
վեր հանեցի մի աման լիքը ջուր, հաց, պանիր և տեղաւորեցի վե-
րում:

Հայրս կէսօրին տուն եկաւ, որոնում էր ինձ որ պատժի, բայց
երբ նրան ցոյց տւին ծառը և վրան թառած այլանդակ թռչունը, չը
կարողացաւ ծիծաղը զսալի:

— Լաւ, — կանչեց նա ինձ, — մնա այդտեղ, տեսնենք ո՞վ կը զըղ-
ջայ վերջը:

Ու մնացի:

Անշարժ նստած մեխել էի մի տեղ ժամերով. էլ երևակայեցէք՝
ինչ տանջանք պիտի լինէր. էն էլ մի այնպիսի պատանու համար,
որ սովոր էր շարժուն կեանքի, սիրում էր վազվզի, թռչկոտի, մանի
ամեն տեղ, երնի փողոց, տանիքների վրա մագլցի...

Այն, իրաւունք ունէր հայրս. չէր անցել երկու ժամ, որ արդէն
զղջում էի խենթութեանս վրա: Սակայն յամառել էի, չէի կոտորում՝
իջնեմ, պատիժս կրեմ, գոնէ ներողութիւն խնդրեմ ու ազատեմ...

Ուրեմն պէտք էր մի բանով զբաղէի: Մի քիչ ճիւղեր կտրտեցի,
թափեցի ցած. տերևները թրտում կպցնում էի բուռիս և թրխկաց-
նում. յետոյ զիտեցի շրջակայքը, ծառի վրա իջնող թռչունները, շուտ
եկայ այս կողմ, այն կողմ, մտածեցի քնեմ... Բայց անտանելի էր. կողերս
էլ ցաւում էին, տեղս էլ սկսում էր անհանգիստ թւալ...

Ջանացի իջնեմ ծածուկ, մի քիչ վազվզեմ, շարժեմ ոտներս,

- 1) Էս ի՞նչ փող է, որ աղան պահանջում է:
- 2) Ուրիշ ո՞վ է զիւղացուց փող պահանջում եւ ինչո՞ւ:
- 3) Բարի մարդիկ փողը նւէր են տալու հայրիկին:

բայց հայրս բաց լուսամուտում նստած, դէմքը ուղիղ իմ կողմը՝ կարդում էր: Օ՛հ, տանջանք էր, որ երևակայել չէք կարող:

— Կարդամ... — ծագեց յանկարծ մաքուճաւ. — չէ՞ որ անհայտ կարողանում է այդքան երկար մի տեղ նստի ու անշարժ կարդայ: Գուցէ ես էլ կարողանամ: Ա՛խ, ձեռքս մի հետաքրքրական գիրք լինէր... Երեկոյեան հէնց որ հայրս գործով անից դուրս գնաց, իսկոյն ցած սահեցի:

Ամենից առաջ քիչ վազվեցի, եղբայրներիս ու քոյրերիս նեղացրի, բարկացրի, յետոյ ճաշից ինչ որ մնացել էր կերայ, մտայ անկողինս ու քնեցի:

բ.

Միւս առաւօտ հայրս թէև շուտ զարթնել, անշուշտ տեսել էր ինձ անկողնիս մէջ, սակայն անխօս դուրս էր գնացել:

Զարթնելուս պէս շտապեցի, որ ելնեմ ծառիս վրա, քանի դեռ չէր վերադարձել:

Սակայն նախ քան բարձրանալս, մտայ հօրս գրադարանը և ընտրեցի մի գիրք, մի մեծ գիրք: Առաջին երեսից մի քանի տող կարդալով՝ տեսայ որ աշխարհաբար պատմութիւն էր: Առայ ու դձուրս...

Մանր տառերով տպւած այդ գիրքը՝ դուրս եկաւ որ պարզ լեզուով գրած մի շատ հետաքրքրական բան էր:

«Սօս ու Վարդիթեր», — կարդացի կողի վրա: Մեր յայտնի հայ գրող Պոռշեանի վէպն էր: Գիւղական կեանքի մանրամասն նկարագիր, պարզ, մեր խօսած լեզու, հետաքրքրական...

Ամենայն յափշտակութեամբ սկսեցի կարդալ ու կարդալ:

Կարդացի երկար. շատ երեսներ. չը գիտէի քանի ժամ էր անցել, երբ հայրս տուն եկաւ: Ներս մտաւ թէ չէ՞ կանգնեց ու աչքերը գրեց վրաս: Կուսցայ, մեր ակնարկները միմեանց հանդիպեցին:

— Ի՞նչ ես անում այդտեղ, — հարցրեց նա զարմացած:

— Կարդում եմ, հայրիկ:

— Կարդում ես, դասերդ ես սովորում:

— Ո՛չ, ուրիշ գիրք է:

— Ո՞րտեղից է:

— Քո գրադարանից:

— Ի՞նչ բան է:

— «Սօս ու Վարդիթեր»:

— Ա՛. ի՞նքդ ընտրեցիր:

— Այն:

— Եւ հասկանում ես:

— Բոլորը:

Մի քիչ լռեց, նայեց ինձ, յետոյ ժպտաց, քայլեց դէպի ներս, ասելով.

— Այդպէս գիրք կարդալ ցածուճն էլ կարող էիր... Բայց, ոչինչ, կարգա՛...

Եւ երբ ուզում էր ներս մտնի, դարձաւ ու աւելացրեց.

— Իսկ երբ կը պրծնես՝ ես քեզ ուրիշը կը տամ, նոյնքան և գուցէ աւելի հետաքրքրական...

գ.

Մի շաբաթւայ ծառի վրա ապրելս այնքան օգուտ տուաւ ինձ, որքան չէր տւել ամառւայ ամբողջ արձակուրդը, երբ ես չարութիւնից չարութիւն, խաղից խաղ՝ սպանում էի ժամանակս, մնում էի տգէտ և կարծում էի թէ առանց այն էլ՝ դպրոցը շատ է ծանրաբեռնում գլուխս: Եւ եթէ պիտի ուսում ստանայի, զարգանայի, դպրոցն էլ բաւական էր:

Սխալւած էի:

Այն օրւանից, երբ առաջին անգամ ինքնաբերաբար կարդալ ըսկսեցի, երբ եօթը օր ծառի վրա թառած, իրար ետևից երեք-չորս գիրք կարդացի, այն օրւանից ես բոլորովին այլ կերպ սկսեցի նայել կարդալու վրա:

Սկսեցի մտածել, մտածել սովորեցի և ինձ թւում էր թէ անցկացրած տարիներս շատ յիմար կեանք էի վարել:

Ծառի վրա շատ բան պարզեց ինձ համար, և երբ իջայ, այլևս այն պատանին չէի, որ խաղում վազում էր աննպատակ, մտածում էր միմիայն ուտելու, խմելու և զւարճութեան մասին և որ իր մէկը միւսից աւելի անհամ չարութիւններով զգւեցնում էր շրջապատողներին և նոյն իսկ իրեն:

դ.

Մի օր կէսօրին իջել էի, խոհանոց մտել: Քաղցել էի. մինչև հօրս վերադարձը կարծում էի թէ մի բան կուտեմ և կը համնեմ տեղս ել-

ներու, երբ յանկարծ փողոցի դուռը բացւեց և ես խոհանոցից, հայրս
դռնից դէմ ու դէմ եկանք:

Շւարեցի. բնազդաբար փախայ, առաջին հանդիպած դռնից ներս
ընկայ ու ետևիցս փակեցի:

Հայրս երևի վճռել էր բռնի ինձ, մօտեցաւ դռանը և հրեց:
— Բաց, — ասաւ նա:

Ձայն չը հանեցի. ամօթից, վախից, շարմուկներից պապանձւել էի:
— Ա՛, դու բաց չէս անում, — կանչեց հայրս. — լաւ ուրեմն, այժմ
ես դրսից կը կողպեմ քեզ այդտեղ, և տեսնենք՝ ինչպէս կապրես
այսուհետև:

Ու սկսեց գործադրել ասածը: Լսեցի փակի ձայնը, յետոյ բա-
նալիքի դառնալը:

— Հայրիկ, — կանչեցի ներսից:

— Ի՞նչ կայ, — կանգ առաւ նա:

— Ի՞նչու ես փակում, ես դուրս կը գամ:

— Ի՞նչու կը գաս:

— Այո՛:

— Պատժից չէս վախենում:

— Ո՛չ, դու ինձ այլ ևս չես պատժի:

— Չեմ պատժի. ինչո՞ւ:

— Որովհետև ես զղջացել եմ արած յիմարութեանս վրա և ներո-
ղութիւն եմ խնդրում:

— Այդպէս...

Դուռը բաց արաւ. ես էլ բացի և յայտնւեցի շեմքի վրա: Նայեց
երեսիս առանց շարժւելու, նայեց երկար, յետոյ մի բայլ ետ քաշւեց և
ասաւ.

— Ուրեմն...

— Ներքի, հայրիկ, այսուհետև էլ ինձ չես տեսնի ո՛չ յիմար, ո՛չ
էլ փոքրոգի...

— Այդպէս, — ասաւ նա ժպտուն, — իրաւ է:

— Իրաւ է:

— Հաւատում եմ... Գիրքդ պրծել ես:

— Ո՛չ դեռ:

— Քեզ համար մի նոր գիրք եմ բերել. երբ ձեռքինդ վերջա-
ցնես՝ նա կարդա... Իսկ առ այժմ՝ գնա լւացւի և ճաշի...

Հայրս քայլեց դէպի պարտէզ:

— Լսի՛, — ձայնեց նա ինձ բակի մէջտեղից, — երբ կարդալ ուզե-

նաս՝ զրագարան մտի և դուռը ետևիցդ փակի, որ քեզ չը խանգարեն...

Այսպէս էր ահա, որ ծառ ելայ երեխայ և այնտեղից իջայ պա-
տանի:

1) Մարդ իր ամբողջ ուսումը դպրոցո՞ւմն է ստանում. Ուրիշ ի՞նչ
միջոց կայ ուսումը լրացնելու:

2) Ազատ ընթերցանութիւնը ինչո՞վ է տարբերւում դաս սովորելուց:

3. Այգում

Ես ճոխ այգումն եմ, գոհ է իմ հոգին:
Մեղմ խոխոջում են անհոգ առուներ.
Ինձ նրկարում է նրանց ապակին
ծառերի շարքեր՝ պըտղով ծանրաբեռ:

Կարմրին տալով ծիրանն է փայլում
կանաչ սաղարթի թարմ հովանու տակ,
ճաքճքած նուռը արիւն է կաթում,
ճօճւելով ճիւղքին հովից ներդաշնակ:

Փշատ, դեղձ ու տանձ իմ շուրջը բոլոր.
այստեղ սերկևիլ խոնարհած երկիր,
այնտեղ ամաչկոտ ժպտում է խնձոր,
մի թուշը ոսկի, միւսը կարմիր:

Այս միջոցին այգում ուրիշ ի՞նչ պտուղներ են հասած լինում, որ
այստեղ չեն յիշւած:

4. Դարուան եւ Պետրիկեյան

ա.

Ի՞նչպէս, դուք չէք ճանաչում մեր հարևան Դաթուային, նրան,
որ այնպէս բերանը բաց չի անի, որ տասը սուտ չը շարի: Նրա սու-
տերի պոչը հասնում է, է-է, մինչև Բաղդադ: Նրա հատը աշխարհիս

երեսին միայն իմերէլ Պետրիկեւան թէ լինի... Սրա մասին էլ բան չէք լսել: Զարմանում եմ: Որ այդպէս է, դէ լսեցէք, ձեզ պատմեմ, թէ ինչու Դաթուան չի անցնում Սուրամի սարից դէնը, իսկ Պետրիկեւան՝ Սուրամի սարից դէսը:

Մէկ օր Դաթուան մի մեծ տոպրակ է վերցնում, մէջը մամուռ լցնում, ճխտում, երեսին էլ մի քիչ բուրդ աւելացնում, շալակում, գնում Իմերէթ ծախելու: Սուրամի սարը բարձրանում է թէ չէ, — էն որ Իմերէթը Գարթուց բաժանում է, — տոպրակը գետին է գցում. ինքն էլ նստում է մի քարի, թէ մի քիչ հանգստանայ և մէկ աչք գցի սիրուն Իմերէթի վրա: Մէկ էլ տեսնի՝ այն կողմից բարձրանում է Պետրիկեւան, նոյնպէս մի մեծ տոպրակ շալակին:

— Բարև, ախպէր, — ձայն է աւելի Դաթուան:
 — Ասածու բարին, — պատասխանում է Պետրիկեւան:
 — Էս սրտեղից և սըր:

— Իմերէթից եմ գալիս. ընկուզ եմ տանում Գարթլի ծախելու: Իսկ դու սրտեղից ես գալիս, բարեկամ:

— Ես, ախպէր ջան, Գարթուց եմ գալիս, բուրդ եմ տանում Իմերէթ ծախելու: Արի մի բան ասեմ քեզ, գուցէ հաւանես: Բարեկամ, գուր տեղ աւելի հեռու գնալուց ինչ պիտի դուրս գայ. տրեխներս պիտի մաշենք, աւելի ու ոչինչ: Արի մեր ապրանքը էստեղ փոխենք. իմ բուրդը քեզ, քո ընկուզը ինձ. դու իմ բուրդը տար Իմերէթ ծախի, ես էլ քո ընկուզը կը տանեմ Գարթլի կը ծախեմ: Էլ մեր տներից չենք հեռանայ:

— Շատ լաւ ես ասում, ախպէրութիւնը վկայ: Ի հարկէ, ի հար-

կէ, աւելի լաւ է՝ էլի մեր տները վերադառնանք. գիւղէ գիւղ թափառելուց ինչ շահ ունենք: Ահա քեզ իմ ընկուզը, դու էլ քո բուրդը ինձ տուր:

Այդպէս էլ արին: Դաթուան շալակեց ընկուզի տոպրակը, շտապով ետ է գալիս ու մտածում է. «Այ թէ խաբեցի, հա՛: Պա՛, ինչ ծանր տոպրակ էլ է, տօ»:

Պետրիկեւան էլ շալակեց բրդի տոպրակը ու նրանից շտապ սարից իջնում է ու մտածում. «Թող գնա՛ ու ընկուզով կշտանայ. այ թէ միամիտն է, տօ»:

Միմեանց աչքից հեռացան թէ չէ, Դաթուան ցած դրեց տոպրակը, բերանը բաց արաւ, ձեռքը մէկ լաւ մէջը խրեց, տակից մի բուռը ընկուզ ուզեց հանի՝ փուճ կճեպ:

— Փիէ:

Դու մի ասա, մենակ վերևանց է եղել չը կտորած ընկուզ, տակը սղջ կճեպ:

Պետրիկեւան մէկ ծառի ետևը անցաւ, տոպրակի բերանի թելը քանդեց, մէկ լաւ բաց արեց, մէկ էլ՝ բրդի տակից կանաչ մամուռը տեսաւ:

— Վա՛, փիէ: Այ քեզ բա՛ն:

Էլ ինչ պիտի անէին: Դաթուան կճեպները դատարկեց, գրպանները լցրեց չը կտորած ընկուզով, տոպրակը ուսը գցեց ու գնաց տուն: Պետրիկեւան էլ մամուռը դուրս թափեց, բուրդը փաթաթեց տոպրակի մէջ, կուսն տակ դրեց ու գլուխը քորելով տուն գնաց:

Էլի լաւ էր, որ Դաթուան ձանապարհին գործ ունէր. գրպանից ընկուզները հանում էր՝ բերանն էր գցում, չըրիսկ հա չըրիսկ, կտորատում, բայց որ բոլորն էլ ճիճուտ էին ու փոճ:

բ.

Անցաւ բաւական ժամանակ: Մէկ սուրբի ուխտի նրանք նորից իրար հան-

գիպեցին: Դաթուան բարեկեց Պետրիկելային ու ասաւ:

— Հը, բուրդս լաւ էր:

— Բաս ընկուզս ի՞նչով էր պակաս, — պատասխանեց Պետրիկելան:

— Ես այնպէս էի կարծում թէ միայն ես եմ աչքաբաց, բանից դուրս է գալիս, մեր տղայ, դու էլ ինձնից պակաս շնորհքով չես եղել:

— Այ տնաշէն, այդ շնորհքը որ բաժանում էին, կարծում էիր թէ մենակ դու էիր այնտեղ:

— Դէհ, որ այդպէս է, արի ախպէրանանք:

— Աչքիս վրա:

— Գիտես ի՞նչ, արի՛ միասին մի տեղ ծառայ կանգնենք:

Շատ ման եկան, թէ քիչ, Աստուծ գիտէ. վերջը եկան մէկ պա-
ուաւ կնոջ մօտ. իմացել էին որ այդտեղ երկու ծառայ է հարկաւոր:
Պառաւն ասաւ:

— Ես մի կով ունեմ ու էս տունը, որ տեսնում էք: Ձեզանից
մէկդ պէտք է կովիս մտիկ տայ, միւսը տունս հաւաքի: Ամեն առա-
ւօտ կովս պէտք է դաշտը քշէք, արածացնէք և հետն էլ սրինգ, թառ
ու դահիրա ածէք, որովհետեւ իմ կովը պար գալ գիտի: Իսկ տունս
մաքրողը պէտք է ամեն քունջ ու պուճախ աւրի ու աղբը ուրիշի
բակն ածի: Եթէ ասածիս համաձայն էք, հօ մնացէք, ծառայեցէք:

— Համաձայն ենք. ի՞նչ կայ, որ չը կարողանանք, — պատասխա-
նեցին միասին Դաթուան ու Պատրիկելան:

Հիմա տեսէք թէ բանից ինչ դուրս եկաւ:

Միւս օրը Պատրիկելան տանը մնաց, իսկ Դաթուան հացը վերցը-
րեց, նոյնպէս սրինգը, թառն ու դահիրան ու կովը քշեց հանդը:

Պատրիկելան էլ տունը հաւաքել սկսեց. բալին աւրեց, էլ ոչ մի
տեղ մէկ չոփ չը թողեց, աղբը հաւաքեց ու սկսեց հարեանների բա-
կերը թափել: Հարեանները էս որ տեսան՝ վրա ընկան ու էնքան ծե-
ծեցին, էնքան թակեցին, որ ողջ տեղ չը թողին:

Վայ էն հալին, ինչ հալով տուն վերադարձաւ Պետրիկելան ու
ընկաւ գոմում տախտի վրա:

Իսկ Դաթուան ամբողջ օրը ճշմարիտ որ սրինգ ու թառով անց
կացրեց: Կովը հասարակ կով չէր եղել: Հէնց որ հանդը հասան, էս
կովը խոտ էր պոկում, տրտինգ տալիս ու վագում, էլ մի ըսպէ դա-
դար չէր առնում: Դաթուան չունչը կարած մինչև երեկոյ ետևից վագ-
վզում էր, ճաշելու ժամանակ էլ չէր գտել: Յոգնած, ուժասպառ, քաղ-
ցած, իրիկնադէմին տուն վերադարձաւ: Ոտը դրաւ գոմի շեմքը

թէ չէ, Պետրիկելային տախտի վրա տեսաւ ու հարցրեց:

— Էտ ի՞նչ է եղել, այ ախպէր, հիւանդ հօ չե՞ս:

— Ի՞նչ հիւանդ, ի՞նչ ես ասում:

— Բաս ինչո՞ւ ես անժամանակ պառկել, ձգւել: Տուն հաւաքելը
հօ դօս չարեց:

— Տուն հաւաքելն ես ասում... Ի՞նչ օր եմ անց կացրել, ի՞նչ
օր... Գոմն ու բակը աւրեցի, աղբը տարայ հարեանների բակերը
թափթփեցի, տանտէրերը՝ ինձ տեսան թէ չէ, իրար ձեռքից սկսեցին
խել. սա է ասում՝ մեր տունը համեցէք, նա է ասում՝ չէ, մեր
տունը: Ե՛լ պատիւ, էլ ուրախութիւն: Էնքան Կախէթի գինի խմե-
ցրին, որ ոտի վրա կանգնելու ուժ չի մնացել: Դու ի՞նչպէս ես, ժա-
մանակդ ի՞նչպէս անց կացրիր, ի՞նչ ես դէս ու դէն ընկնում: Մէկ
կով արածացնելը ի՞նչ դժւար բան էր, որ էտքան յոգնել ես:

— Կով սրան կասեն, հա՛... Դահիրան ածեցի, սրինգը փչեցի, իմ
կովն էլ մէկ «լեկուրի» է պարում, մէկ պարում... Անթիւ անհամար
մարդ ու կնիկ գլխներիս հաւաքեցին, և նրանք էլ սկսեցին միասին
պար գալ: Մէկ ուրախութիւն էր սր...

— Դէհ, որ էտպէս է, Դաթուա ջան, կովի հետ վաղը ես կերթամ,
իսկ դու տանը մնայ, հարեանների պատիւը վայելի, — շտապով ձայն
տաւաւ Պետրիկելան:

— Բո խօսքը լինի. դրա համար մըժէ որ քեզ նեղացնեմ, — պա-
տասխանեց Դաթուան, հացը կծելով և ազահութեամբ ծամելով:

Միւս օրը Պետրիկելան գնաց կովի հետ, Դաթուան մնաց տանը:
Էլ ի՞նչ ասել կուզի, ուրախութեան համը տեսան: Դաթուային երեկ-
ւանից աւելի պատիւ տւին հարեանները, էնպէս որ հազիւ հազ ոտ-
ները թրեկելով գոմը հասաւ ու տախտի վրա գլորեց: Պետրիկելան էլ
էնքան պար ածեց կովին ու ժողովուրդին, էնքան ուրախացաւ, որ
գոմի շեմքը հասաւ թէ չէ՝ գետնին նստեց, էլ ուժ չունէր տախտին
համներու:

Գ.

Էտ գիշեր նրանք խորհուրդ արին ու ասին. «Պէտք է մի կերպ
էստեղից գլուխներս ազատենք, թէ չէ կամ ծեծից կը մեռնենք, կամ
վազվզելուց. քաղցը հօ կայ ու կայ»:

Վճռեցին փախչեն, կովն էլ հետները. բայց բանն էն է, որ պա-
ուաւ ինքն էր իր ձեռքով դրսից գոմի դուռը կողպում, արի ու փախի:
— Գիտես ի՞նչ, Դաթուա, — ասաւ Պետրիկելան. — էս կովը մորթենք,

ու միսը սուպրակի մէջ լցնենք, յետոյ մեղանից մէկը թող միւսի ուսին կանգնի, երգելով կտուրը բարձրանայ ու այնտեղից պարանը կախի: Դեռ սուպրակը կը կապենք, կտուրը կը հանենք. յետոյ պարանը երկրորդ անգամ կիջեցնենք ու մնացողը կը բարձրանայ:

— Էտ շատ լաւ ասիր, — հաւանեց Դաթուան: — Ես աւելի ուժով եմ. միսն էլ կը քաշեմ, քեզ էլ հեշտութեամբ կը բարձրացնեմ:

Կովը մորթեցին ու սուպրակը լցրին: Պետրիկելան կուացաւ, Դաթուան կանգնեց նրա ուսերին, և երգելովը կտուրը բարձրացաւ ու էնտեղից պարանը կախ արաւ: Պետրիկելան սուպրակի միջից մի քանի մեծ-մեծ կտոր միս հանեց, ինքը մէջ մտաւ ու փափսաց.

— Միսը վեր քաշի, միսը, ու սուպրակը նորից իջեցրո՛ւ:

Դաթուան սուպրակը վեր քաշեց, շտապով բերանը կապեց, շալակեց ու փախաւ:

Բաւական տեղ էտպէս վազ տուաւ, յոգնեց ու կամեցաւ հանգըստանայ. սուպրակը մէջքից ետ արեց ու գետնին դրեց:

— Կամաց, սօ տնաքանդ, կողքս ցաւեցրիր, — գոռաց Պետրիկելան ու դուրսը դուրս հանեց սուպրակի միջից:

— Դու ես տնաքանդ, մէջքս կտորեցիր. մարդ էտքան էլ ծանր կը լինի:

Պետրիկելան սուպրակից դուրս եկաւ արիւնոտած երեսով ու չուխայով: Լուսանում էր: Դաթուան նայեց նրան ու սկսեց ծիծաղութուլանալ: Պետրիկելան էլ չը համբերեց, սկսեց նոյնպէս ծիծաղել:

Չը գիտեմ՝ քանի ժամ էին նրանք էտպէս ծիծաղում: Գիտեմ միայն, որ էն է ու էն՝ Դաթուան և Պետրիկելան իրարից բաժանուեցին. Հիմա հասկացա՞ք թէ ինչու Դաթուան չի անցնում Սուրամի սարից դէնը, իսկ Պետրիկելան Սուրամի սարից դէսը:

Բայց ասեմ՝ բաժանուելուց ահա՞ նրանք ինչ արին:

Կտրեցին կաղնու մի մեծ ճիւղ, հաստ շամփուր շինեցին ու կովի միսը խորովեցին:

Բայց Դաթուան երկինք երկիր հաւատացնում է, իբր թէ շամ-

փուրի վրա էլ միսը տրտինդ էր տալիս. ոչ ինքն է կերել, ոչ էլ Պետրիկելան:

— Գնացէք, հարցրէք Պետրիկելայից, թէ ինձ չէք հաւատում: Արի ու մի հաւատայ Դաթուային, երբ նրա վկան Պետրիկելան է:

5. Գիւնի

Ասուած խնայեց խեղճ ու նաչարին, լաւ հաց ու գինով առատ է տարին: Հասել են արդէն մըրգեր մեղրածոր. կանաչ թրփերը բըռնած դաշտ ու ձոր՝ հասել է ամրան միջօրեայ տապին բիւր շարաններով խաղողը ճիթ-ճիթ. քաղում են նրան աուակի ափին, հրնձանից անուշ մաճառը շիթ-շիթ կարասն է լըցւում ուրախ քըրքիջով, և փըրփըրալով դեռահաս գինին հանգստանում է միայն թակիչով. նորից խաղալով հասնում է բերնին, և յուզւած, գըժւած խոր գետնի գըրկում՝ իր ըստորերկրեայ խուլ երգն է երգում: Վերջացաւ թէ չէ անկըրակ եփը, ըսկըսեց իսկոյն գիւղացու քեփը. զըլում է ձայնը զուռնա-զըհովի, բացւում է ձայնը հարսանիքների:

Դա՞ղողից ուրիշ ինչ են պատրաստում եւ ինչպէ՞ս:

6. Փոքրիկ նաւաստին

ա.

Միմօնը, մի կարճահասակ, նիհար տղայ, նաւաստի էր մտել Ամերիկա մեկնող նաւը:

Մենակ էր եկել, ոչ ոք նրան ճամփայ չէր գցում. որը էր:

Հագցրին նաւաստու կապոյտ շապիկը, կաշուէ անդրավարտիկը, սև գլխարկը կարմիր ժապաւէնով և բոլոր գուլպաները:

Շատ սիրուն էր նա այդ գգեստով, իր մեծ մեծ, մի փոքր տրտում, կապոյտ աչքերով և գունատ դէմքով:

Նաւը հեռացաւ ափից, ցամաքը էլ չէր երևում. առջևից, ետևից, աջից ու ձախից միայն ջուր էր ու ջուր:

Տասներկու տարեկան տղան առաջին անգամն էր այդպիսի ծով տեսնում. շփոթած էր ու անհանգիստ:

Մի դիշեր, երբ փոքրիկ նաւաստին անուշ քնած էր, մի սաստիկ ձայն զարթեցրեց բոլոր ծառայողներին:

— Էհէյ, էհէյ: Տախտակամած: Դէպի առագաստները, ա՛-ու-գաստ-նե՛-րը:

Նաւաստիները իսկոյն տեղներից վեր ցատկեցին, կարծես ուզում կին կուէ մտնեն փոթորկի հետ, որը աւելի ու աւելի սաստկանում էր: Մինչև անգամ ամենից մատաղահասները պէտք է պատրաստ լինէին: Ամենքին սպասում էր ծանր, լարւած աշխատանք: Ուժերը պէտք էր լարել:

— Օղի տւէք, — հրամայեց սպան: Եւ բոլոր ծառայողները հերթով մօտենում էին. նախ հասակաւորները, ապա աւելի ջահելները, իսկ վերջը նոյն իսկ փոքրիկները, դատարկում մի-մի գաւաթ, որը իսկոյն լցւում էր ետևից եկողի համար:

Միայն Միմօնն էր, որ չէր մօտենում: Նրան էլ կանչեցին, ու բաժանողը գաւաթը առաջարկեց:

— Ներեցէք, պարոն... ես չեմ խմի, — արտասանեց նա զրեթէ մանկական ձայնով:

— Էտ էլ ի՞նչ է, անխելք, — կանչեց աւագ նաւաստին ու ինքը դատարկեց նրա բաժինը:

Տախտակամածից իջնելիս սպան բռնեց Միմօնի օձիքից և

ետևից բրդեղով՝ բերաւ նաւապետի առջև:

— Պարոն նաւապետ, ահա այն յիմար տղան, որը չէր ուզում օղի խմի:

— Անունդ ի՞նչ է, — հարցրեց նաւապետը:

— Միմօն:

— Պէտք է սովորես օղի խմելը, եթէ ուզում ես իսկական նաւաստի դառնաս:

— Ներողութիւն, պարոն նաւապետ, թոյլ տւէք որ չը խմեմ:

Նաւապետը բարկացաւ. էտ մի պատառ տղան ի՞նչպէս էր համարձակուում իր հրամանին հակառակել:

— Պատժել սրան, — կանչեց նա:

Պահակի պաշտօնը կատարող նաւաստին չարախնդութեամբ ոլորեց պարանը, ուժեղ ձեռքով մի երկու անգամ պտտացրեց օղի մէջ և հասցրեց Միմօնի մէջքին:

Ամեն մի գարկին արտասուքները թափւում էին Միմօնի մեծ-մեծ, կապոյտ աչքերից:

— Հիմա կը խմեմ, — հեզնում էր նաւապետը:

— Շնորհ արէք, պարոն, թոյլ տւէք չը խմեմ:

— Ախ, իշի գլուխ, ես քեզ յամառութիւն ցոյց կը տամ, բարձրացիր մեծ կայմի վրա. դիշերը այնտեղ կը մնաս: Խեղճ տղան աչքերը դարձրեց դէպի բարձր կայմի ծայրը, բայց հնազանդւեց և մագլցեց վեր պարանէ ելարանով:

Բ.

Սարսափելի դիշեր էր. նաւը օրօրւելիս, կայմի ծայրը ամենից սաստիկ էր ճռճում ու թեքում մինչև ջուրը. արիքներն ու քամին միացրել էին իրենց վայրագ ճիւղերը, որ պոկեն սիւնին կպած այդ փոքրիկ էակը:

Առաւօտեան վաղ, նաւապետը տախտակամածի վրա զբօսնելիս միշեց փոքրիկ ըմբոստին:

— Հէյ, դու, փոքրիկ, — կանչեց նա:

Լուրթիւն:

— Իջիր, չե՛ս լսում:

Ոչ մի պատասխան:

Մի նաւաստի արագ վեր մագլցեց ելարանով և գտաւ նրան կիսամեռ: Տղան վախենալով, որ նաւը թեքւելիս ինքը ծովը չընկնի,

ամբողջ ուժով ու երկու թևով գրկել էր կայմը... այնպէս ամուր, որ հազիւ հազ փայտից պոկեցին նրա սառած ձեռները: Նաւաստին նրան իջեցրեց տախտակամածը և ծառայողներից մի քանիսը տրորում էին նրա մարմինը, մինչև որ ուշքի եկաւ:

Երբ կարողացաւ նստել, նաւապետը մի մեծ բաժակ օղի ածեց.

— Դէհ, հիմա խմի, տեսնեմ:

— Ներեցէք, պարոն, թոյլ տւէք չը խմեմ:

— Ես հակառակութիւն չեմ սիրում: Մինչև չը խմես, ուտելու բան չես ստանայ:

— Մի նեղանաք, պարոն նաւապետ, բայց ես չեմ կարող... Ուզում էք սսեմ՝ ինչու չեմ կարող:

— Ասա տեսնեմ՝ ինչ ես ասելու, — հեգնեց նաւապետը:

— Ժամանակով մենք շատ բախտաւոր էինք, լաւ էինք ապրում, բայց հայրս սկսեց հարբել և այլևս այնքան չէր վաստակում, որ կարողանար տունը պահել: Պարտքի տակ ընկանք: Ծախեցին մեր տունը, մեր բոլոր ունեցած չունեցածը ծախեցին: Այդ ամենը այնպէս ազդեց իմ խեղճ մայրիկի վրա, որ հիւանդացաւ: Մեռնելուց առաջ էր, որ կանչեց ինձ ու ասաւ. «Միմօն, դու գիտես թէ հարբեցողութիւնը ինչ դարձրեց քո բարի հօրը: Երգի ինձ, որդի, որ երբէք, երբէք օղի չես դնի բերանդ»: Ո՛հ, պարոն նաւապետ, մի՞թէ կուզենայիք, որ մեռնող մօրս տւած երգումս դրժէի: Չեմ կարող, պարոն նաւապետ, չեմ ուզում:

Նաւապետի աչքերին արցունք երևաց: Զգացւած գրկեց փոքրիկին և ասաւ.

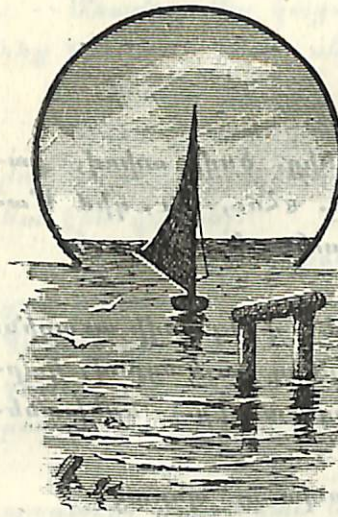
— Ո՛չ, ո՛չ, հրաշալի տղայ, պահի երգումդ և եթէ մէկը քեզ ստիպի խմելու, եկ ինձ մօտ: Իսկ քո զուր կրած պատժի փոխարէն այն ան այս հարիւր Ֆրանկանոցը և ինչ ուզում ես արա:

Յետոյ դիմելով շուրջը կանգնած հին նաւաստիներին, ատամների արանքով արտասանեց.

— Աչքի լոյսի պէս պահպանեցէք այս տղին, էյ զուք, ծովի հրէշներ. սրանից մարդ զուրս կը գայ:

1) Ի՞նչ վիճակի մէջ է լինում հարբած մարդը:

2) Հարբեցողութիւնը ի՞նչ վնասներ է տալիս եւ ո՞ւմ:

7. Նաւապետ

— Է՛յ, նաւապետ, ի՞նչ ես անում, ո՛ւր ես նըստում դու նաւակ. սե ամպեր են, տես, բարձրանում գէպի երկինք կապուտակ:

Հորիզոնն է մութով պատած՝ հեռում ամպն է որոտում. նայի, ծովն էլ կամաց-կամաց պարզ երեսն է կընճոտում:

«Է՛հ, աղա ջան, դարդ մի արա, ծովափին եմ ես ծընել:

մեծացել եմ ծովի վըրա,
ծովի բերքովն եմ սընել:

Մանուկ օրից շատ եմ տեսել
և՛ փոթորիկ, և՛ աղէտ.
Ծովն է ինձ միշտ օրօր ասել.
Նոր չեմ ծանօթ ծովի հետ:

Հայր ունէի, ծովում կորաւ՝
որսի ելած մութ գիշեր.
Եղբայրներիս ծովը տարաւ,
ձրկնորս էին անվեհեր:

Կեանքը լաւ է... բայց ի՞նչ արած...
համ էլ մահից ի՞նչ փախչեմ.
Ծովն է տալիս մեզ կեանք ու հաց,
ծովի տակն էլ կը հանգչեմ...»

1) Միայն ծովի վրա աշխատողն է վտանգների ենթակայ: Ուրիշ ի՞նչ արհեստատուներ գիտես, որոնց կեանքը միշտ վտանգի մէջ է:

2) Այդ արհեստատուները ի՞նչ պիտի պատասխանէին քեզ, եթէ նոյն եղանակով ուզենայիր նրանց զգուշացնել:

8. Գիժ Մարէ

ա.

Վազում են երեխաները գիժ պառաւի ետեւից, ծովի ափով, քա-
րեր են շարտում նրա վրա և կանչում ետեւիցը. «Հո՛ւ, հո՛ւ, գիժ Մա-
րէ»: Իսկ նա հայհոյում է, բռունցքներով սպառնում:

Խեղճ ցնորւած պառաւ:

Երկու երիտասարդ ձկնորսները ուռկանն են փռել ծովի աւազին:
Նայում է նրանց խեղճ պառաւը երկչոտ, աղերսող հայեացքով, կար-
ծես պաշտպանութիւն է խնդրում նրանցից այդ անսիրտ երեխանե-
րի դէմ:

Նրանցից փոքրը ծաղրանքով նայեց պառաւին ու պոռաց.

— Ի՞նչ է, գիժ Մարէ, բանդ բուրդ է երևում: Էլ ի՞նչ ես նա-
յում դէս ու դէն: Վեր առ խնոցիդ, հեծի և թռի, անցի ծովի էն
կողմը... Հո՛ւ, հո՛ւ, գիժ Մարէ...

Եւ պառաւը քրտինքի մէջ լողալով հեծի նորից վազեց առաջ:

Թշուառ մենակ պառաւ: Մի ժամանակ նա բախտաւոր էր, առա-
ջին հարսնացուն ամբողջ գիւղում: Եւ մարդու էր գնացել շատ աջող:
Ունեցել էր մի որդի, մի մինուճար որդի: Գուրգուրում, օրօրում էր
որդուն, օրօրոցի երգեր էր երգում, կերակրում էր նրան, սիրում էր,
երես էր տալիս իր աչքի լոյսին, իր Պօղոսին: Տղան հազիւ էր մե-
ծացել, ծովի ալիքները կլանեցին տարան հօրը, երաշտը երաշտի ետե-
ւից, սովը սովի ետեւից, ունեցած չունեցածը բոլորը գնաց, հալեց
ձիւնի պէս: Բախտի աչքը դրանով էլ չը կշտացաւ: Ծովի անդունդը
խլեց պառաւից նրա մինուճար որդուն էլ:

Խենթացաւ, գժեց պառաւը վշտից: Գալիս է ամեն օր ծովի
ափը, նայում է հեռուն և կանչում. «Պօղոս, Պօղոս...»

բ.

Ահա դարձեալ հալածում են նրան երեխաները աւազոտ ափով:
Բայց այնտեղ, ծովի մօտ թոռ է հիւսում յաղթանդամ Անտօնը:

— Կորէք այստեղից, — բարկացաւ նա յանկարծ. — ամօթ ասած
բանը դուք չը գիտէք: Կորէք, ասում եմ, թէ չէ, բոլորիդ էլ կը
բռնեմ, մէկ-մէկ ծովը կը նետեմ:

Երեխաները վախեցած դէս ու դէն ցրւեցին:

Ջարմացած նայում է պառաւը իր խելագար աչքերով:
Անտօնը վեր կացաւ նստարանի վրայից և քաղցրութեամբ մեկ-
նեց նրան մի կտոր սև հաց.

— Նստի, մայրիկ, գիտեմ՝ քաղցած ես: Առ, կեր:

Պառաւը նստեց, մէկ անգամից հանգստացաւ և երջանիկ աչքե-
րով նայում էր երիտասարդին. կարծես՝ խելքն ու գիտակցութիւնը
ես էին դարձել:

Նա լսել էր դարձեալ «մայրիկ» խօսքը: Նրա առջև պատկերա-
ցաւ իր սիրելի գաւակը, իր գեղեցիկ, իր աչքի լոյս Պօղոսը: Ահա
Պօղոսը գրկում է նրան, իր մայրիկին, մնաս բարով է ասում, պիտի
գնայ լայնատարած ծովը, և անպէս փաղաքշանքով ասում է. «Մնաս
բարով, մայրիկ...»

Եւ տարւած իր յուշերով, ժպտուն ու երջանիկ, վեր կացաւ
պառաւը, մօտ եկաւ Անտօնին, իր չորացած շրթունքներով համբու-
րեց նրա ճակատը ու շփոթեց թոթովեց. «Երթան բարով, Պօղոս.
Աստուած քեզ օրհնի զաւակս...»

9. Սասունցի Դաւիթն ու Կողբադինը

ա.

Համբաւը հասաւ Մըսրայ Մելիքին.

— Հապա՛ չես ասի՝ Դաւիթը կըրկին
հօր վանքը շինել, իշխան է դառել,
դու եօթը տարւան խարջը չես առել:

Մելիք զայրացաւ.

— Գընացէք, ասաւ,

Բադին, Կողբադին,

Սիւղին, Չարխադին,

Սասմայ քար ու հող տալն ու վեր արէք,
իմ եօթը տարւան խարջը բերէք:

Քառսուն կոյս աղջիկ բերէք արմաղան,
քառսուն կարճ կնիկ, որ երկանք աղան,
քառսունն էլ երկար, որ ուղտեր բառնան,
իմ տանն ու զրոան աղախին դառնան:

Ու Կողբադին առաւ զօրքեր.
 — Գրլիխս վրրա, ասաւ, իմ տէր.
 գընամ հիմի քանդեմ Սասուն,
 կանայք բերեմ քառսուն-քառսուն,
 քառսուն բեռնով դեղին ոսկի,
 տեղը շընջեմ Հայոց ազգի:—
 Ասաւ, Մըսրայ աղջիկ ու կին
 պար բռնեցին ու երգեցին.
 «Մեր Կողբադին գընաց Սասուն,
 կանայք բերի քառսուն-քառսուն,
 քառսուն բեռնով ոսկի բերի,
 մեր ճակատին շարան շարի,
 կարմիր կովեր բերի կըթան՝
 գարնան շինենք եղ ու չորթան:
 Ջան Կողբադին, քաջ Կողբադին,
 Սասմայ Դաւթին գարկեց գետին»:
 Ու Կողբադին փրքւած, ուռած,
 — Շնորհակալ եմ, քոյրեր, գոռաց,
 մինչև գալըս դեռ համբերէք,
 էն ժամանակ պիտի պարէք...

բ.

էսպէս երգով
 զօռով-զօրքով
 գոռ Կողբադին մըտաւ Սասուն.
 Օհան լըսեց՝ կապուեց լեզուն:
 Աղ ու հացով,
 լաց ու թացով
 առաջն ելաւ,
 խընդիրք արաւ.
 — Ինչ որ կուզես՝ առ, տար, աման.
 վարդ աղջիկներ, կանայք Սասման,
 դառը դադած դեղին ոսկին,
 միայն գըթան մեր խեղճ ազգին,
 մի կոտորի, մի տար մահու...

Վերև՝ Ասաւ. ներքև՝ դու...—
 Ասաւ, բերաւ շարան-շարան
 վարդ աղջիկներ, կանայք Սասման:
 Ու Կողբադին կանգնեց, շոկեց,
 մարագն արաւ, դուռը փակեց,
 քառսուն կոյս աղջիկ, սիրուն, արմաղան,
 քառսուն կարճ կընիկ, որ երկանք աղան,
 քառսունն էլ երկար, որ ուղտեր բառնան,
 Մըսրայ Մելիքին աղախին դառնան:
 Դէզ-դէզ կիտեց դեղին ոսկին.
 սե սուգ կալաւ Հայոց ազգին:

գ.

Հէյ, ուր ես, Դաւիթ, Հայոց պահապան,
 քարը պատուի, դուրս արի մէյդան:
 Քանդած հօր վանքը որ շինեց նորից,
 ցած իջաւ Դաւիթ Մարութայ սարից,
 տեսաւ՝ Կողբադին իրենց տան միջին
 չափում է ոսկին թեղած առաջին:
 Սիւղին, Չարխազին պարկերն են բըռնել,
 Ձէնով Օհանն էլ շըլինքը ծըռել,
 կանգնել է հեռու, ձեռները ծոցին:
 Տեսաւ, աչքերը արնով լըցւեցին:
 — Վեր կաց, Կողբադին, հեռնւ կանգնի դու,
 իմ հօր ոսկին է, ես եմ չափելու:
 Կողբադին ասաւ. — է՛յ, Ձէնով Օհան,
 կը տաս, տուր խարջը էս օխտը տարւան,
 թէ չէ՝ կը գընամ, արևըս վըկայ,
 Մըսրայ Մելիքին կը պատմեմ, կը գայ,
 ձեր Սասմայ երկիր քար ու քանդ կանի,
 տեղը կը վարի, բոստան կը ցանի:
 — Կորէք, անգգամ դուք Մըսրայ շըներ,
 բա չէք իմացել դուք Սասմայ ծըռեր...
 Մեռած էք կարծում դուք մեզ թէ՛ շըւաք,
 կուզէք մեր երկիր գընէք խարջի տակ...—

Բարկացաւ Դաւիթ, չափը շրպրտեց,
 տըւաւ Կողբաղին գըլուխը շարդեց,
 չափի փըշրանքը պատն անցաւ, գընաց,
 մինչև օրս էլ դեռ գընում է թրոած:
 Ու ելան՝ թափած ոսկին թողեցին,
 Հայոց աշխարհքից փախան գընացին.

Դ.

Էսպէս շարդեած, արիւնլըւայ
 փախան, ընկան հողը Մըսրայ
 Բաղին, Կողբաղին,
 Սիւղին, Չարխաղին:
 Մըսրայ կանայք հեռից տեսան,
 հեռից տեսան, ուրախացան
 ու ծափ տըւին կըտերներին.
 «Եկան, եկան, բերին, բերին...»

Մեր Կողբաղին գնաց Սասուն,
 կանայք բերաւ քառսուն-քառսուն,
 կարմիր կովեր բերաւ կըթան՝
 գարնան շինենք եղ ու չորթան...»
 Հէնց մօտեցան, նըկատեցին,
 ծափ ու խընդում ընդհատեցին,
 քըրքըջացին
 ու կանչեցին.

«Է՛յ, Կողբաղին մեծաբերան,
 էտ սրտեղից լերան-լերան,
 լերան-լերան կը գաս փախած,
 հասա գըլուխըդ կիսից ճըղած:
 Էն դ՞ու չասիր՝ գնամ Սասուն,
 կանայք բերեմ քառսուն-քառսուն,
 քառսուն բեռնով ոսկի հանեմ,
 Հայոց երկիր աւեր անեմ:
 Գնացիր Սասուն քանց գէլ գագան,
 ետ ես գալի քանց շուն վագան...»
 Ու Կողբաղին խիտ բարկացաւ.
 —Սուս կացէք դուք, լըբեր, ասաւ.
 ձեր մարդիկն էք տեսել դուք դեռ,
 դուք չէք տեսել Սասմայ ծըռեր:
 Սասմայ ծըռեր լերան-լերան,
 նետեր ունին մի-մի գերան.
 Սասմայ երկիր քար ու կապան,
 դըժար սարեր, ձոր ու ծապան.
 նըրանց խոտեր, ինչպէս կեռ թուր,
 գօրք շարդեցին երեք հարիւր... —
 Ասաւ ու էլ չառաւ դադար,
 վըռագ-վըռագ, գըլխապատտա
 վագեց իրեն թագաւորին:
 Խընդաց թագաւորն իր աթոռին:
 —Ապրես, ապրես, քաջ Կողբաղին.
 արժէ՛ կախեմ ես քո ճըտին
 մեր արծըւի մեծ նըշանը,
 պարգև քո մեծ յաղթութեանը:

Ո՛ւր են հապա առաջըս բեր
 Սասմայ ոսկին ու աղջիկներ:—
 Ասաւ Մելիք, ու Կողբադին
 գլուխ տըլաւ մինչև գետին.
 —Ապրած կենաս, մեծ թագաւոր,
 զօռով փախայ ես ձիաւոր,
 քնց բերէի Սամսայ ոսկին:
 Մի խենթ ծընեց Հայոց ազգին,
 ոչ ան գիտէ, ոչ տէր ու մեծ.
 գլուխս էսպէս տըլաւ, ջարդեց.
 «Չեմ տայ, ասաւ, իմ հօր ոսկին,
 չեմ տայ կանայքն իմ հայ ազգին,
 Սասմայ երկիր ձեզ տեղ չը կայ...
 Քո թագաւորը, ասաւ, թող գայ,
 թող գայ՝ ինձ հետ կըռիւ անի,
 թէ զոչադ է՝ զօռով տանի»:
 Կատաղեց, փրփրեց Մըսրայ թագաւոր.
 —Կանչեցէք, ասաւ, իմ զօրքը բոլոր.
 հազար հազար մարդ նորելուկ մանուկ,
 հազար հազար մարդ անբեխ, անմօրուք,
 հազար հազար մարդ բեխը նոր ծըլած,
 հազար հազար մարդ նոր թախտից ելած,
 հազար հազար մարդ թուխ միրուքաւոր,
 հազար հազար մարդ սպիտակ ալուր,
 հազար հազար մարդ, որ փողեր հընչեն,
 հազար հազար մարդ, որ թըմբուկ զարկեն...
 Կանչեցէք, թող գան, հագնեն զէնք, զըրան,
 կըռիւ տի գընամ ես Դաւթի վըրա,
 Սասունն աւերեմ,
 հեղեղեմ բերեմ:

10. Ճնճողուկ

Որսից վերադառնալիս՝ անց էի կենում մի պարտեզի միջով:
 Շունս վազում էր իմ առջևից:
 Նա յանկարծ իր քայլերը փոքրացրեց և սկսեց կամաց ու զգոյշ
 առաջ գնալ. կարծես որսի հոտ էր առել:

Ես նայեցի ու փոքր ինչ հեռուն ճամփի վրա տեսայ մի փոքրիկ
 ճնճողուկ, որի կտուցի շուրջը դեղին էր դեռ, իսկ գլուխը աղւամա-
 դով ծածկւած: Նա ընկել էր բնից ու անշարժ պառկել էր, միայնակ
 ու անօգնական, հազիւ դուրս եկած փոքրիկ թևերը փռած:

Երբ շունս ծանրաքայլ մօտենում էր նրան, յանկարծ մօտակայ
 ծառի վրայից մի մեծ, սև կրծքով ճնճողուկ, քարի պէս ցած նետուեց,
 ընկաւ ուղղակի շանս առաջը և յուսահատ ու ծղրբաոցով մի-երկու
 անգամ թռաւ դէպի շան դունչը:

Նա յարձակում էր, որ փրկի, պահպանի ձագին... Բայց նրա
 փոքրիկ մարմինը դողում էր սարսափից: Նրա ծղրբաոցը կատաղի էր,
 նա ուժից ընկնում էր. նա իրան զոհում էր:

Ի՞նչ անագին հրէշ պիտի երևար նրա աչքին շունը... Բայց և այն-
 պէս նա նստած մնալ չը կարողացաւ բարձր ու անվտանգ ճիւղին...

Նրա կամքից աւելի զօրեղ մի ուժ մղեց նրան վայր...

Շունս կանգ առաւ. ետ քաշեց... Երևի նա էլ ճանաչեց այդ ուժը:

Ես շտապեցի շարած շանս ետ կանչելու և հեռացայ՝ զգալով
 մէջս մի պատկառանք դէպի այդ փոքրիկ թռչունը:

Այո, մի ծիծաղէք: Ես պատկառում էի այդ փոքրիկ հերոս թռչ-
 նակի առջև, նրա սիրու ուժի առջև:

Սէրը, մտածում էի ես, մահից ու մահաւան երկիւղից աւելի զօ-
 րեղ է: Միայն սէրն է պահում ու շարժում կեանքը:

11. Սարերի արքան

Հսկայ թևերը լայն-լայն տարածած,
 հրգօր արծիւը ուղղեց իր թռիչք
 դէպի բարձրաբերձ լեռներ սեպացած,
 դէպի անսահման, ամպամած երկինք:
 Երկար սաւառնեց նա խիտ ամպերում,
 քանի ուժ ունէր զօրեղ թևերում,
 և վերջիվերջոյ յոգնած, վաստակած
 նա նըստեց հըսկայ մի լեռան գլխին,
 որը սուր ու սեպ մինչ երկինք հասած
 սարսափ էր ազդում վերև նայողին:
 Նայեց արծիւը անվախ, անվրդով

և շուրջը գոռոզ հայեացք գցելով,
 նա արքայական իր ձայնովն անեղ
 որոտաց ուժգին. «Մենակ եմ այստեղ,
 մենակ ու ազատ այս լեռան վրա,
 որպէս քաջայարդթ լիազօր արքայ.
 Իմ գահն է անհուն այս երկնակամար,
 որոտ ու ամպեր՝ ոտքիս պատանդան.
 Ո՛վ կայ աշխարհում փառքիս հաւասար,
 ո՛վ կարայ հասնի գահիս բարձրութեան»:

Ինչո՞ւ ենք արծիւն թագաւոր ասում. ուրիշ ի՞նչ կենդանի նոյն
 պատիւն ունի:

12. Գերի արծիւր

ա.

Մեր բանտն էին բերել մի վիրա-
 ւոր արծիւ: Բոլոր բանտարկեալներս
 շրջապատեցինք նրան: Չէր կարողա-
 նում թռչել. աջ թևը կախ էր ընկած
 գետնին, մէկ ոտն էլ փասուել էր:
 Թռչունը կատաղի հայեացք էր ածում
 շուրջը, դիտում էր հետաքրքիր ամ-
 բոխը և բաց էր անում իր կեռ քիթը,
 միշտ պատրաստ թանկ ծախելու իր
 կեանքը:

Երբ բոլորն էլ նայելուց կշտացան
 ու սկսեցին ցրւել, նա կաղալով, մի
 ոտի վրա ուստոստելով և առողջ թևը
 թափ տալով, քաշեց բանտի բակի
 ամենահեռաւոր ծայրը և այնտեղ կուչ
 եկաւ անկիւնում:

Սյգտեղ նա ապրեց մօտ երեք ամիս և այդ ամբողջ ժամանակը
 դուրս չեկաւ իր անկիւնից:

Սկզբում յաճախ էին գալիս նրան նայելու և զրգռում էին շանը

նրա գէմ: Եունը գազազած վրա էր ընկնում, բայց վախենում էր
 շատ մօտենալ: Արծիւը հպարտ ու վայրագ, վիրաւորած արքայի պէս,
 կծկւած իր անկիւնում, դիտում էր հետաքրքիր այցելուներին:

Սկզբում նա ուտել չէր ուզում, մի քանի օր բան չառաւ բե-
 րանը. վերջը ուտում էր, բայց ոչ մեր ձեռքից, ոչ էլ մեր ներկայու-
 թեամբ: Երբ տեսնում էր մօտը մարդ չը կայ և համոզում էր, որ
 մենակ է, մի քանի քայլ հեռանում էր իր անկիւնից և կաղալով անց-
 նում էր պարսպի տակով, մի քսան քայլի չափ, յետոյ դառնում էր
 ետ, նորից էր գնում, նորից ետ գալիս, կարծես զբօսնելիս լինէր:
 Բայց հէնց որ հեռւից նկատում էր մէկին, իսկոյն կաղալով ու ուստ-
 ոստելով շտապում էր իր տեղը և գլուխը ետ գցած, կտուցը լայն
 բաց արած, պատրաստում էր կուլի: Ո՛չ մեր քաղցր խօսքերը, ոչ
 մեր փաղաքշանքները չէին մեղմացնում նրա սիրտը:

Մենակ ու չարացած սպասում էր նա մահւան, ոչ ոքի չը հաւա-
 տալով և ոչ ոքի հետ չը հաշտելով:

բ.

Չը գիտեմ ինչպէս, մի օր էլ յանկարծ բանտարկեալների մէջ
 միտք ծագեց, թէ հարկաւոր է նրան բաց թողնել:

— Թէ սատկելու է, թող բանտում չը սատկի, — ասում էին մի
 քանիսը:

— Ի հարկէ, ազատ սովոր, անկախ թռչուն է, բանտին չի ըն-
 տելանայ, — պնդում էին միւսները:

— Մեզ նման չի, — աւելացրեց մէկը:

— Բան ասիր. սա հօ թռչուն է, իսկ մենք մարդ:

— Արծիւը, ախպէր, անտառների թագաւորն է:

Ճաշից յետոյ, երբ աշխատանքի գնալու զանգը տւին, բանտար-
 կեալներս արծիւն առանք միասին: Նրան գրկողը պինդ սեղմել էր
 կտուցը, որովհետեւ սաստիկ դիմադրում էր և ուզում էր գլուխը ա-
 զատի: Հասանք մի բարձր տեղ. ամենքս էլ հետաքրքրութեամբ կա-
 մենում էինք տեսնել թէ ուր պիտի գնայ արծիւը: Չարմանալի բան.
 բոլորս էլ մի բանով բաւական էինք, կարծես մենք էինք ազատու-
 թիւն ստանում...

— Սրան տես, է. անպիտանին բարութիւն ենք անում, դեռ կծում

էլ է, —ասում էր նրան տանող բանտարկեալը, գրեթէ սիրով սեղմելով
թուշունին:

—Ի՛հ, բանց թող, —կանչեց մէկը:

—Ազատութիւն տուր, իսկական ազատութիւն, —աւելացրեց մի
ուրիշը:

Արծւին բռնողը նրան գցեց մեր բարձրութիւնից ցած, դէպի մեր
ոտքերի տակ տարածւող դաշտավայրը:

Աշնան վերջերն էր, օրը ցուրտ և մառախլապատ: Քամին սու-
լում էր մերկ դաշտերի վրա և խշխշում էր դեղնած ու չորացած,
փշոտ ու վայրի խոտերի մէջ: Արծիւը սլացաւ ուղիղ, թափ տալով
հիւանդ թևը և կարծես շտապելով, որ մեզանից հեռանայ՝ ուր որ էլ
լինի: Բանտարկեալները հետաքրքրութեամբ հետևում էին թէ ինչպէս
սևին էր տալիս նրա գլուխը չորացած խոտերի ֆօնի վրա:

—Մտիկ, է, —մտածկոտ արտասանեց մէկը:

—Ո՞նց է փախչում, —աւելացրեց միւսը:

—Իսկի ետ էլ չի նայում:

—Չը լինի դու կարծում էիր, նորից ետ պրտի գայ ու շնորհակա-
լութիւն յայտնի, —ծաղրեց մի ուրիշը:

—Հապա՛, սրան ասում են ազատութիւն...

—Ազատութիւնը լաւ բան է:

—էլ չի երևում...

—Ի՞նչ էք կանգնել: Մարշ—կանչեցին մեզ ուղեկցող պահապան
զինւորները, և բոլորս լուռ քարշ եկանք դէպի մեր տաժանակիր աշ-
խատանքը:

1) Արծիւը ինչո՞վ էր բանտարկեալներին այսպէս հետաքրքրել ու
յարգանք ազդել:

2) Ի՞նչ քան է տաժանակիր աշխատանքը:

13. Արծիւ

Իմ ծնւած օրից ասաւ ինձ Աստուած.

«Աշխարհքի մարդկանց չը լինես ծառայ»:

Եւ անա՛ աշխարհ ողջ թողի մարդկանց,

ազատութիւնը ես միայն ասայ:

14. Ապարանի գոռեչը

ա.

Ձանգը տւին: Աշակերտները անասելի աղմուկով վազեցին դէպի
դասարանները, ճշարով, խփելով, հրելով, քաշքշելով իրար: Մի մեծ խումբ
էլ խոնկեց ջրի տակառի շուրջը, ձեռքէ ձեռք խլելով բաժակները:

Յանկած նկատեցի մեր դասարանցի Օհանեանի կտոր տափակ
դէմքը, լցրի մի ամբողջ բաժակ սառը ջուր ու, շք՛րփ, նրա երեսին:
Մինչև նրա ուշքի գալը, փախայ դասարան:

Նրա վրէժխնդրութիւնիցը չէր, որ փախչում էի. ի՞նչ պիտի անէր
ողորմելին, շնորհք ունէր ո՞ր... Գլուխը կորցրած, մոլորածի մէկն էր.
միշտ վախով խելով, ամենքից քաշւելով՝ ման էր գալիս շարունակ բակի
պատերի տակ, աշխատելով ոչ ոքի աչքին չընկնի...

Ես շտապում էի, որովհետև այդ դասին մեզ հետ առաջին ան-
գամ պիտի պարապէր պատմութեան նոր ուսուցիչը:

Երբ Օհանեանը կամացուկ դասարան մտաւ՝ մազերն ու բլուզը
ամբողջովին թրջւած և ուզում էր աննկատելի կերպով անցնի իր
տեղը, ամեն կողմից սկսեցինք կանչել.

—Ո՛ւ, ո՛ւ, Նուրի Նուրին եկել է, աջբա հուրին եկել է:

Աշակերտներից մէկը ետևից հասաւ ու մի ամուր աստակ շք-
րըխկացրեց նրա բարձր ու լայն վզակովին, միւսը կաւճոտ թաթը
դրոշմեց նրա կոնակին, երրորդը թանաքոտած ջնջոցը ձեռքին՝ վա-
զեց նրա թաց երեսը սրբելու... Շշկւած, անխօս, դէս ու դէն ընկ-
նելով՝ նա շտապեց դէպի իր տեղը ետևի նստարաններից մէկի վրա.
Բայց շարքերի միջից անցնելիս այս ու այն կողմից նրան սկսեցին
բրդել, իսկ մէկը ոտքը դէմ տւաւ, ու նա իր հաստ մարմնով ծանր
փուռեց կեղտոտ յատակին...

Հէնց այդ ընդհանուր հոհուցի ըոպէին ներս մտաւ նոր ուսուցիչը:

Օհանեանը վեր կացաւ, կաղէկաղ, շորերը թափ տալով՝ հասաւ
իր տեղը, իմ կողքին, և դողդողալով մնաց կանգնած: Երբ ուսուցիչը
ամբիոն բարձրանալով՝ գլխով արաւ որ նստենք, Օհանեանը վերջինն
էր, որ նստեց:

բ.

Ցուցակը բաց անելով, ուսուցիչը սկսեց մէկ մէկ կարգալ բոլո-
րիս անունները և մեզ հետ ծանօթանալ: Չը գիտեմ ինչու տրամա-

դրութիւնս շատ լաւ էր: Ես չէի կարողանում ծիծաղս զսպեմ: Նրա սուր, սեպածև մօրուքը, տրմբտրմբացող երկար-երկար բեխերը, բարակ ու կեռ քթին շարունակ ցնցող ոսկէ պենանէն, ապակիներէ տակից ճպճպացող արագաշարժ աչքերը, ամենը, ամենը ինձ շատ ծիծաղացնում էին:

—Մըկըկըկը՛,— շնչացի ես ընկերոջս ականջին,— մըկըկըկը՛:

Ընկերս փոթկաց. մի հինգ բոպէից արդէն ամբողջ դասարանը քթի տակ կրկնում էր՝ մըկըկըկը՛: Հակառակի պէս նրա դլխի մագերի մի խուրճն էլ այնպէս էր վեր ցցւել, որ բոլորովին այժի պողի էր նման...

Նա իմ անունս տւաւ և սկսեց հարցնել թէ առաջ որտեղ եմ սովորել:

—Մեր քաղաքի ծխական դպրոցում,— յանդուգն պատասխանեցի ես՝ աշխատելով գլուխս ու կզակս այժի պէս թափահարել:

Բոլորը հազիւ հազ էին ծիծաղները պահում:

Ահա ուսուցիչը հասաւ ցուցակով վերջին աշակերտի անւանը:

—Օհանեան Վաղէ,— կարդաց նա յանկարծ: Յուցակում սխալմամբ «Վաչէի» տեղ տպւած էր «Վաղէ»:

—Վաղէ, վաղէ,— շտապով ետևից թելադրեցի ես Օհանեանին: Նա էլ գժի պէս տեղից վեր թռաւ ու մի բանի քայլ առաջ վաղեց՝ նրան կանգնեցրեց ամբողջ դասարանի միահամուռ փոթկոցը:

Տեղն ու տեղը սառած ֆնաց ու խղճալի կերպով դէս ու դէն էր նայում:

—Որտեղացի՞ ես,— հարցրեց ուսուցիչը:

—Ապարանի գոմէշ է,— պատասխանեց այն ծայրից մէկը:

—Դմբօ ծառայ Յիսուս Բրիստոսի,— կանչեց մէկ ուրիշը:

—Լոբի,— ուզում էի աւելացնեմ ես՝ յիշելով Օհանեանի երբորդ մականունը, բայց իսկոյն գլուխս խոնարհեցի և աշխատեցի թաք կենամ առջև նստած ընկերոջս ետևը, որովհետև նկատեցի՝ ինչպէս ուսուցիչը յանկարծ տեղից բարձրացաւ, դէմքը խոժոռեց, մի այնպիսի խիստ հայեացք նետեց դասարանի վրա, որ իսկոյն ամենքս մնջւեցինք:

—Դու երկրորդ տարեցի՞ ես, տղաս,— հարցրեց նա այնպիսի քաղցրութեամբ, որ դեռ երբէք ոչ մէկ ուսուցչի բերանից չէր լսել Օհանեանը:

Օհանեանը առաջւայ պէս քար կտրած՝ մէջտեղ կանգնած էր. նա աչքերը չուէր էր ուսուցչի դէմքին՝ կարծես աղերսելիս լինէր որ խը

նայի, թողնի իրեն՝ գնայ նստի տեղը:

—Երկրորդ տարեցի՞ ես, տղաս,— կրկնեց ուսուցիչը աւելի քրնքշութեամբ:

—Հրամեղես,— վերջապէս դուրս թռաւ Օհանեանի կրծքից գիւղական գռեհիկ արտասանութեամբ:

—Ոչինչ,— շարունակեց նոյն մեղմութեամբ ուսուցիչը.— երևի մի բան քեզ խանգարել է անցեալ տարի: Այս տարի լաւ կը սովորենք ու յաջորդ դասարանը կանցնենք, այնպէս չէ՛, Վաղէ:

—Վաղէ չէ, պարոն, Վաչէ է. ցուցակում սխալ է տպւած: Ոչ մի ուսուցչի դասը չի պատրաստում, բան չը գիտի,— նկատեցի ես իմ տեղից և ուզում էի աւելին էլ ասեմ, որ մինչև անգամ գրքեր էլ չի առնում, բայց ուսուցչի խիստ հայեացքը ինձ կանգնեցրեց...

Գ.

Յունւարի սկզբին էր. նախկին ուսուցիչը ծանր հիւանդացել էր և նրա տեղը հրաւիրել էին նորը:

Մեր անցած ու սովորածից մի քանի բան հարցնելուց յետոյ, ուսուցիչը սկսեց նոր դասը պատմել:

Նա պատմում էր սկզբում անվտանգ ձայնով՝ կարծես մեզնից քաշւելով, բայց յետոյ պենսնէն հանեց, աչքերը արորեց, ճակատը շփեց ու յանկարծ սկսեց խօսել մի ուրիշ, բոլորովին փոխւած ձայնով, հետզհետէ աւելի ու աւելի ոգևորւելով:

Մի տաքութիւն անցաւ ամբողջ դասարանով:

Մենք իրար երես նայեցինք ու ահամայ ամբողջ հոգով կպանք նրա ձայնին:

Բառերը այնպէս պարզ էին և հասկանալի, պատկերները այնպէս վան, գեղեցիկ ու գրաւիչ:

Կարծես, մեր աչքի առջև ամեն ինչ կատարւելիս լինէր: Եւ Արտաշէսի ծծմօր ձեռքով ազատւելը, և հովիւների վրաններում թաք կենալը, և Մարաց պալատում ընդունւելը, արքայազուն մանուկների հետ մեծանալը: Ահա դայեակ Սմբատ Բագրատունին կանգնած է Մարաց թագաւորի առջև, էլ ոչ մի ուրիշ պարզև չի ուզում իր յաղթութիւնների համար, միայն թէ թագաւորը զօրք տայ, որ իր սիրելի սան Արտաշէսին կարողանայ հայրական գահի վրա նստեցնի:

Ահա խնամախօսներ է ուղարկում Արտաշէսը Ալանաց թագաւորի մօտ գեղեցիկ Սաթենիկին ուզելու:

«Մտերից պիտի տայ Արտաշէսը հազար հազարներ և բիւր բիւրեր Ալանաց աղջկայ համար»:

Աշակերտներից մէկը կամացուկ անցաւ ետևի նստարանից առաջինը և կծկեց ընկերոջ կողքին: Մի երկու բոպէից նոյնը արաւ մէկ ուրիշը, երրորդը և կարճ ժամանակամիջոցում գրեթէ ամբողջ դասարանը անաղմուկ տեղափոխել էր առաջին նստարանները, ուսուցչին աւելի մօտիկ:

Օհանեանն էլ փորձեց վեր կենայ, առաջ անցնի, բայց անհամարձակ դէս ու դէն նայեց և շփոթւած կրկին տեղն իջաւ: Ահագին գլուխը կրթնած կոշտ ձեռքին, նա աչքը չէր հեռացնում ուսուցչի դէմքից:

Չանգը տւին:

—Վա, էսպէս շո՛ւտ,—լսեց ետևից մէկի բարձր բացականչութիւնը:

Ես ետ նայեցի՝ Օհանեանն էր. նա կանգնած էր, ամբողջովին կարմրած. մինչև անգամ նրա լօշ-լօշ ախանջները կաս կարմիր էին կտրել:

Ճանապարհ գցեցինք մեր նոր ուսուցչին, մեր մէջ վճռելով որ նա լինելու է մեր սիրելին:

դ.

Յաջորդ դասից առաջ մենք խումբ խումբ բաժանւած՝ պատըշգամբում եռանդով պատմում էինք իրար նոր ուսուցչի տւած դասը: Ամեն մէկս անպատճառ ուզում էր ամենից լաւ պատասխանի: Օհանեանն էր միայն, որ, ինչպէս միշտ, մենակ ման էր գալիս, տխուր և գլուխը քաշ գցած: Ոչ ոք նրան մօտ չը կանչեց, ոչ ոք նրան չը հարցրեց՝ դասը գիտի թէ՞ ոչ... Ի՞նչ նրա դուռը գլխի բանն էր դատովորելը:

Երկրորդ տարին էր, ինչ եկել մտել էր մեր դպրոցը, և հէնց առաջին օրւանից բոլորիս ծաղրի առարկան էր դարձել: Նրա գիւղական տրեխները, նրա կարճ չուխան, փորից վեր կապւած բարակ կաշուէ գօտին, կարմիր արխալուխը ամենքիս անվերջ կատակների առիթ էր տալիս: Բայց և յետոյ, երբ վերջապէս շորերը փոխեց ու բլուզ հագաւ, այն ժամանակ էլ, հէնց որ բերանը բաց էր անում և իր գռեհիկ լեզուով սկսում էր խօսել կամ դաս պատմել, ամեն կողմից սրախօսութիւնների տարափ էր գլխին թափւում, և նա իսկոյն լռում

էր և վախեցած դէս ու դէն նայում: Նրա խոշոր, անշնորհք մարմինն էլ պակաս չէր ծիծաղեցնում մեզ և շուտով «Ապարանի գոմէշ» պատուաւոր անունը հաստատ կպաւ նրա ճակատին: Ոչ մի դաս չէր պատասխանում, և բոլոր ուսուցիչները նրան ծոյլ, բթամիտ, նոյն իսկ ապուշ էին համարում և այլ ևս ամիսներով չէին հարցնում...

ե.

Հայոց պատմութեան դասը սկսեց: Այս անգամ դասարանում այնպիսի լուռութիւն էր, կարծես սրբազան արարողութիւն էր կատարւում: Երանի սնմը պիտի հարցնի, ամեն մէկս ուզում էր որ ինքը լինի այդ երջանիկը:

—Օհանեան,—յանկարծ լսեց ուսուցչի ձայնը:

Քիչ մնաց բարկութիւնիցս վեր թռչէի: Հիմա էտ անշնորհքը պիտի վեր կենայ, մի կէս ժամ լուռ կանգնի, ոտքից ոտք փոխելով կմկմայ, դասը անհամացնի:

Օհանեանը կանգնեց. բոլոր աշակերտները նրա կողմը դարձան, կարծես ասելով. «Ասա, չը գիտեմ, ու տեղդ նստի»:

Երբէք նրան այդպէս գունատ չէի տեսել. կարծես կախաղան պիտի հանէին:

—Դէհ, Օհանեան, ինձ մօտ արի, տղաս, ու պատմի:

Հարբածի նման մօտեցաւ Օհանեանը ամբիոնին: Ամբողջ մարմնով դողում էր, ձեռներով ջղաձգօրէն տրորում էր բլուզի փէշերը, շրթունքները անձայն շարժւում էին:

—Նա չը գիտի,—բացականչեցի վերջապէս ես:

—Վաչէն այսօր դասը գիտի,—ասաւ ուսուցիչը այնպիսի հաստատ համոզմունքով, որ մենք զարմացած նայեցինք իրար:

Օհանեանը գլուխը թափ տւաւ թէ՛ այն, գիտեմ:

—Դէհ, Սանատրուկի բոլոր գաւակներին Երևանը կոտորեց, ազատեց միայն Արտաշէսը...—ծայր տւաւ ինքը ուսուցիչը:

—Ա... գատեց մի...այն Արտաշէսը,—կրկնեց Օհանեանը:

—Այո, միայն Արտաշէսը,—սիրտ էր տալիս ուսուցիչը:

Ես անհամբեր սպասում էի թէ յետոյ ինչ կը լինի:

—Նը...րան փախցրեց ծծմէրը:

—Ծծմայրը. ճիշտ է:

—Փախցրեց ու մտաւ շոբանների չաղըրները:

—Ճիշտ է, ճիշտ է:

—Թաք կացաւ չորասների, հհ... հովիւների մօտ,—ուղղեց ինքն իրեն Օհանեանը:—Եւ մը... տածում էր. «էս... ինչպէս... պիտի... երեխին... մեծացնեմ... Արի, մարդ... զրկեմ Սմբատ Բ... Բագրատունու մօտ: Թող... գայ... երեխին... տէրու... թիւն ա...նի:

Ամենքս ժպտացինք: Գրիգոր Մէջլումեանը, որին «Կոտրած գդալ» էինք ասում, առաջին նստարանից շուռ եկաւ իմ կողմը՝ չը լինի թէ ես եմ դասամիջոցին նրան պատմել: Բայց ես էլ զարմացած էի:

—Այո՛, այո՛, այդպէս էր մտածում ծծմայրը,—խրախուսում էր ուսուցիչը:

Օհանեանը անհուն շնորհակալութեամբ լի հայեացքը ուղղեց նրան, խոր հոգոց հանեց, կարծես մի ծանր բեռ ընկաւ ուսերից, ու աւելի ազատ շունչ քաշելով, արդէն համարձակ շարունակեց իր պատմութիւնը:

Լսում էի ու ինքս իմ ականջներիս չէի հաւատում... Միթէ «Դմբօ ծառայ Յիսուս Քրիստոսին» է պատմողը, «Ապարանի գոմէշը»...

Նա պատմում էր՝ մեզ վրա ոչ մի ուշադրութիւն չը դարձնելով, դիմելով միայն ուսուցչին, զանազան մանրամասնութիւններ աւելացնելով իրենից, զարդարելով, ծաղկեցնելով ուսուցչի պատմածը: Նոյն իսկ նրա գիւղական դարձածները համով էին դուրս գալիս, և ոչ ոքի մտքով չէր անցնում ծիծաղել նրա գործածած թուրքերէն բառերի վրա: Եւ այնպէս հետաքրքրական ձևով էր խօսում, որ բոլորս սիրով ականջ էինք դնում, կարծես նոր բան պատմելիս լինէր: Ուսուցիչն էլ ամենայն ուշադրութեամբ լսում էր, գլխով բաւականութիւն յայտնելով, երբեմն օգնելով և յիշեցնելով:

—Ապրես, շատ լաւ է,—բացականչեց վերջապէս նա, ձեռքը տղի ուսին դնելով, և ուղղեց նրա քրտնած ճակատին թափւած մազերը:—Հիմա դու գնա՛ նստի, թող ուրիշը շարունակի:

Ամենքս պարզ նկատեցինք որ ուսուցիչը նշանակեց հինգ:

Նախանձեցի վաչէին և բոլորովին մոռացայ նրա նստելու ժամանակ բռունցքս տակը դնեմ, որ յանկարծ վեր թռչի, ինչպէս գրեթէ միշտ անում էի: Նախանձեցի, բայց և ակամայ սկսեցի յարգել: Կողքից աչքիս ծայրով նայեցի նրան. դէմքը երջանկութիւնից փայլում էր...

Դասը վերջացաւ: Վաչէն դիմեց դէպի դուռը, զգուշութեամբ և շտապով, մեզ չը նայելով, կարծես ներողութիւն խնդրելով, որ այսօր այսպէս պատահեց: Յանկարծ փոքրիկ Սահակեանը, որ յայտնի էր իր

ճարպիկութեամբ, վեր թռաւ, ցատկեց նրա ուսին ու բարձր կանչեց.

—Կեցցէ՛ Օհանեան, հինգ:

Սահակեանին ոտքերից բռնած, ժպտալով, դուրս վազեց Օհանեանը դասարանից:

Մեծ դասամիջոցն էր. վաչէն առաջին անգամ գերի խաղաց մեզ հետ...

զ.

Յաջորդ դասին ուսուցիչը պատմելիս կարծես միայն նրա հետ էր խօսում. ես այդ շատ լաւ զգում էի: Վաչէն լսում էր քաղցր հրճանքով և հիացմունքով: Եւ յետոյ միշտ, երբ միւս աշակերտները չէին կարողանում պատասխանեն, նա էր մատը բարձրացնում, նոյն իսկ երբեմն առաջին աշակերտի փոխարէն...

Մի օր էլ ես ստիպւած նրանից մի բան հարցրի և խնդրեցի որ պատմի...

Եւ անա մէկ ամիս էլ շանցած մի խումբ աշակերտներ հայոց պատմութեան դասից առաջ միշտ շրջապատում էինք նրան. միևնոյն բանը տասն անգամ մեզ կրկնում էր:

Մէկ անգամ էլ մտնում եմ դասարան, տեսնեմ՝ առել է թւաբանութեան գիրքս ու դասն է սովորում: Չը խլեցի ձեռքից:

Բարեկամացանք: Խոստովանեց որ հայրը փող չի ուղարկում դասագրքեր առնելու և որ ապրում է ծանօթ մի հացթուխի խանութում:

Այդ օրից միշտ իմ գրքերս էի տալիս: Հէնց որ մի որևէ առարկայի ուսուցիչը ներս էր մտնում, վեր էի կենում ու տեղիցս կանչում.

—Պարոն, Օհանեանին հարցրէք. այսօր նա դասը գիտի:

Եւ ճշմարիտ որ գիտէր:

Հրճեց էր...

Գարունը եկել էր, անձրևները գալիս էին հա գալիս: Հաւաքել էինք դասարանում, դուռը փակել և պար բռնել: Մէկը ամբիոնի տախտակին խփելով՝ թմբուկ էր ածում, միւսներս պարում էինք: Միայն վաչէն էր, որ մի անկիւնում առանձնացած՝ աշխարհագրութեան դասն էր սովորում:

—Վաչէին, վաչէին, մէջ բերէք վաչէին,—կանչեց պարողներից մէկը:

Բոլորս վրա թափւեցինք, սկսեցինք քաշքշել. գիրքս նրա ձեռքիցը վայր ընկաւ, պատուեց:

— Ապարանի գոմէշ, էյ գոմէշ, պար արի. գոմշախաղդ ցոյց տուր,— կանչեց յանկարծ «Կոտորած գղալ» Գրիգորը:

Օհանեանը կատաղեց և մէկ այնպիսի քացի տուաւ Գրիգորին, որ Գրիգորը ետ-ետ գնաց, դիպաւ դռանը, դուռը բացեց, ապակին փշրեց, Գրիգորն էլ ձգեց պատշգամբի վրա:

Ուղիղ է, այդ օրը Օհանեանը պատժեց, բայց այնուհետև էլ ոչ ոք չը համարձակեց նրան «Ապարանի գոմէշ» կանչի:

1) Ի՞նչն էր պատճառը, որ Օհանեանը սկզբում այդպէս խեղճ էր ու անընդունակ: Եւ իսկապէս անընդունակ էր ու պաշտպանելու ուժ չունէր:

2) Ուսուցիչը ի՞նչ արաւ, որ նրան փոխեց: Ուսուցչի վարմունքը պատահմունք էր:

15. Աշունքը սարերում

Աշունն էլ եկաւ: Ու մեր աշխարհում սարին ու դաշտին այլ կեանք է եռում:

Խուզելով գառան, ոչխարի բուրդը քոչել է բինէն թողնելով իւրթը:

Լեռներից զըլարթ, գէրացած հօտեր ձրմեռուան համար իջել են դաշտեր:

Իւրթերը դատարկ, սեխն են տալիս, աղբիւր ու ծաղիկ ողբում են լալիս:

Մենակ խաղում է, թըռչկոտում պախրան, սարեր ու ձորեր մընացին նըրան:

Արծիւն էլ տըխուր նըստած ժայռերին՝ որս է փընտըռում իր սոված փորին:

16. Բորբ

ա.

Բորբ այն շների ազնիւ ցեղիցն էր, որոնց հայրենիքը Նիւֆաունդլենդ կղզին է: Այդ շների գլուխը լայն է, պոչը թաւ, մազերը երկար. մասների արանքները պատած են թաղանդով, այդ պատճառով էլ հրաշալի լող են տալիս:

Բորբ ծնել էր մի անգլիական նաւի վրա, որ Հիւսիսային Ամերիկայի արևելեան ափի մօտ խարխալ էր գցել:

Բորբ երբեմն օրերով լող էր տալիս. և առանձին հաճութեամբ սուզուում ու հանում էր ջրի տակից զանազան իրեր, որ գցում էին ջրի մէջ իր տէրը կամ ուրիշները: Մանաւանդ շատ էր ուրախանում, երբ իր տէրը, մի երիտասարդ նաւաստի, առաջարկում էր նրան՝ գնան միասին լող տալու: Այն ժամանակ նա թաւալում էր ջրի մէջ, ափից հեռանում էր, կրկին վերադառնում, սուզուում էր, անցնում տիրոջ տակով և հազար ու մի կատակներ էր անում: Բորբ շատ էր սիրում իր տիրոջը, որ մի շիտակ ու բարի մարդ էր:

Քանի քանի նաւահանգիստներ այցելած էին նրանք միասին ովկիանոսի այս և այն կողմերում, քանի անգամ Բորբ պահապան էր նըստել իր տիրոջ կողքին, երբ նա նաւահանգստի պանդոկներից մէկում հարբելուց յետոյ ընկնում էր փողոցի մի անկիւնը ու քնում. ոչ ոք չէր համարձակում քնած նաւաստուն մօտենայ ու կողոպտի, քանի նրա կողքին, գլուխը թաթերի վրա դրած, հսկում էր հաւատարիմ շունը:

Մի գիշեր, երբ նաւը մօտենում էր Անգլիայի ափերին, սարսափելի փոթորիկ բարձրացաւ և նաւը փշրեց: Բոլոր ճամբորդները և ծառայողները խեղդւեցին: Բոբը խսկոյն և եթ ջուրն ընկաւ, հրաւիրելով իր տիրոջն էլ հետևելու իր օրինակին: Նրանք լողում էին դէպի ափը, որ հազիւ էր նշմարւում: Այսպէս մօտ երեք վերստ լող տալով մարդն ու շունը հասան մի քանի ժայռերի, որոնք դուրս էին ցցւած ջրի միջից և ուժասպառ ընկան: Բայց այդ քարերը չէին կարող իբրև հաստատ ապաստան ծառայեն, որովհետև մօտ էր մակընթացութեան ժամանակը, ժայռերը ծածկւելու էին և ալիքները խեղձերին կրկին պիտի քաշէին դէպի ծովը:

Նաւաստին փորձում էր գոռայ, կանչի, բայց բացի ալեկոծ ծովից ոչ ոք ձայն չէր տալիս նրա կանչին: Բոբը պառկել էր և փաղաքշանքով նայում էր տիրոջը, կարծես ասել էր ուզում. «Ինչո՞ւ ես յուսահատւում. դու գիտես, որ ես լաւ եմ լող տալիս, միթէ ես քո ազատութեանդ համար ոչինչ չեմ կարող անել»:

Տէրը կարգաց իր շան մեծ աչքերի մէջ նրա միտքը և սիրտ առաւ: Գրպանից հանեց մի բանալի, դրեց շան բերանը և ցոյց տալով ափը՝ ասաւ. «Լող տո՛ւր»: Բոբը նետուեց ջուրը, հասաւ ափը և հաշտելով սկսեց օգնութեան կանչել: Բայց ալիքները նրա ձայնը խլացնում էին: Այն ժամանակ Բոբը աւելի առաջ վազեց և իր ոռնոցով զարթեցրեց մօտիկ ազարակում ապրող մարդկանց: Նրանցից մի քանիսը դուրս թռան. Բոբը արտասուալից աչքերով մօտեցաւ և լիզեց նրանց ձեռքերը: Յետոյ պառկեց նրանց ոտքերի տակ և կրկին ողբալի ձայնով ոռնաց:

Տեսնելով բանալին՝ կալածատէրը հասկացաւ, որ իր տանից ոչ հեռու մէկը օգնութիւն է կանչում: Բոբը խսկոյն վեր կացաւ գետնից և արագ վազեց դէպի ծովափը:

Մարդիկ հետևեցին նրան, վերցնելով հետները մի երկար պարան: Ծովափին Բոբը կանգնեց ու բարձր ոռնաց, կարծես ուզում էր յայտնի իր խեղդող տիրոջը, թէ գալիս են օգնելու: Տիրոջ յուսահատ աղաղակը պատասխանեց հաւատարիմ ընկերոջ անհանգիստ ոռնոցին:

Մինչդեռ մարդիկ դատում էին, ինչպէս օգնեն խեղդողին, Բոբը բռնեց պարանի ծայրից և նետուեց ծովը: Մարդիկ ապշեցին շան

հնարագիտութեան վրա. սկսեցին բաց թողնել պարանը, պահելով միւս ծայրը իրենց ձեռքում: Բոբը մէկ սուզւում, մէկ նորից երեւում էր ջրի երեսին, բայց տիրոջ աղիողորմ ձայնը նրան նոր ուժ էր տալիս և ստիպում էր դիմադրել ամեն արգելքների: Եւ վերջապէս հասաւ ձիշտ ժամանակին. եթէ մի քիչ էլ ետանար, արդէն ուշ կը լինէր: Խեղդողի ուժը սպառւում էր, իսկ մակընթացութիւնը արդէն սկսել էր ծածկել ժայռի գագաթը:

Նաւաստին բռնեց պարանը, կապեց իր մէջքին և իմաց տւաւ գիւղացիներին որ քաշեն: Նաւաստին հազիւ հազ էր կարողանում լող տալ թուլացած ձեռքերով: Բոբը նրա կողքից չէր հեռանում և իր հաշոցով սիրտ էր տալիս թուլացող ընկերոջը: Այսպէս բառորդ ժամ ալիքների դէմ կռւելուց յետոյ տէրն ու շունը վերջապէս հասան ափը: Շունը ուժասպառ ու անզգայ ընկաւ գետին: Նրանց երկուսին էլ տեղափոխեցին ազարակը, այնտեղից էլ Լոնդոնի հիւանդանոցը: Բայց տէրը երկար չապրեց ու մեռաւ:

Երբ Բոբը հասկացաւ որ որբացել է ու իր տէրը էլ չը կայ, աղիողորմ ոռնաց և դուրս եկաւ հիւանդանոցի բակից. ինքն էլ չը գիտէր ուր գնայ... Տխուր սրտով շրջում էր ամբողջ օրը մեծ քաղաքի փողոցներում, աշխատելով խոյս տայ բազմութիւնից: Վշտից քաղց էլ չէր զգում: Այդ գիշերը նա անցկացրեց փողոցի սալայատակի վրա:

Երկու օր և երկու գիշեր Բոբը ապրում էր այդպէս փողոցում և ոչինչ չէր կերել. սոված պառկում էր, սոված վեր կենում:

Միայն երրորդ օրը էլ չը դիմացաւ. այնքան թուլացել էր, որ հազիւ էր կարողանում տեղից վեր կենայ:

Հետևեալ օրը նրան գտան փողոցում անզգայ և ուղարկեցին «Շների ապաստարան»: Ո՛ւր էր առաջւայ Բոբը. հիմա նրան չէր էլ կարելի ճանաչել: Կուրծքն ու փորը ծածկւել էին ցեխի հաստ շերտով, որը մարմնի շարժումներից տեղ-տեղ ձաքձքել և թեփի նման էր գառել: Իսկ թաթերին կարծես ցեխից կօշիկներ էին:

Նրան ազատողը կենդանիներին հովանաւորող ընկերութեան անդամներից մէկն էր:

Այդ ընկերութեան բարեգործական բազմաթիւ հաստատութիւններից մէկն է՝ «Ապաստարան սոված և հիւանդ շների համար»: Հիմ-

նարկութեան օրից ապաստարանում տեղ են գտել տասնեակ հազարաւոր շներ, որոնք ազատուել են թափառական կեանքից և հաստատմանից: Ամեն տարի ապաստարանում երեք հազարից աւելի շուն է ընդունուում բժշկուելու և կերակրուելու: Նրանց կէսից աւելին ետ են վերցնում նախկին տէրերը, որոնք նրանց կորցրել են, իսկ մնացածներին մի որոշ ժամանակ պահում են, մինչև որ գտնուեն նոր տէրեր: Ամեն մարդ կարող է մտնի ապաստարանը, շուրջ իր համար մի որևէ շուն ու տանի, եթէ շունը երկու շաբաթ արդէն մնացել է այնտեղ և նախկին տիրոջը գտնելու յոյսն էլ բոլորովին կորած է:

Երբ Բոբը մի լաւ կերակրուեց ու կազդուրուեց, սկսեց ձանձրանալ անգործութիւնից, ոռնալ ու հաչել: Այդ ժամանակն էր, որ եկաւ մի բարձրահասակ մարդ և պահանջեց իր համար մի մեծ խելօք, ուժեղ և առողջ շուն:

— Այդպիսի մի շուն ունենք, — պատասխանեց ապաստարանի վերակացուն, որը այդ գործին հմուտ և շուն սիրող մի մարդ էր: Կանչեցին Բոբին, որը պարոնին շատ դուր եկաւ:

— Ի՞նչպէս է սրա անունը:

— Անունը Բոբ է, — պատասխանեց վերակացուն:

— Դ՞նք էք սրան այդ անունը տուել:

— Այո՛, ես եմ այդ անունը տուել և համոզւած եմ, որ իսկական անունն էլ հէնց այդ է: Նա միշտ փաղաքշանքով է նայում և պոչը շարժում է, երբ Բոբ ենք կանչում:

Եւ այսպէս Բոբին վերցրին ապաստարանից:

4.

Բոբը այս անգամ ընկաւ մի քաղաքապահի ձեռքը, որը իր հերթին գիշերները հսկում էր փողոցում: Նոր տէրը, գիշերւայ մենակութեան մէջ ընկեր ունենալու համար, շանն էլ իր հետն էր առնում: Մէկ անգամ խաւարի միջից լաւեց մի ձիչ, օգնութեան մի կանչ: Բոբը մի ակնթարթում տեղից վեր ցատկեց ու առաջ սլացաւ: Քաղաքապահը հազիւ էր նրան նշմարում մթութեան մէջ: Բայց անալաւեց մի այլ ձիչ. այս անգամ մէկ ուրիշն էր կանչում: Քաղաքապահը մօտ վազելով տեսաւ, որ Բոբը իր սուր ատամներով բռնել է մի մարդու ոտից, իսկ միւսը՝ սարսափահար դեռ շարունակում էր կանչել օգնութիւն:

Բանից երևաց, մի չարագործ յարձակել էր անցորդի վրա և

կռամեցել էր նրան կողոպտի, որ շունը վրա էր հասել:

Քաղաքապահը ազատեց չարագործին Բոբի ատամներից ու քաշուաւ թաղի ոստիկանատունը: Սյուտեյ իսկոյն արձանագրութիւն կազմեցին, իսկ յաջորդ օրը լրագիրներին մէջ տպագրուեց խելացի շան քաջ վարմունքը:

Ոստիկանապետի կարգադրութեամբ Բոբին ընդունեցին ոստիկանական շների շարքը, հասարակական գործիչ պատրաստելու համար. Բոբը սրտով կպաւ իր նոր ծառայութեանը:

Մի քանի օրից յետոյ Բոբը ջրից հանեց մի երեխայ, որ ընկել էր թէյմզ գետը: Յետոյ ազատեց մի կին, որ վշտից ուզում էր գետում խեղդուի: Բոբը սկսեց երևալ հրդեհներին և այնտեղ էլ ցոյց էր տալիս իր քաջութիւնն ու անձնագոհութիւնը, փրկելով բոցերից փոքրիկ երեխաներին, դուրս քաշելով ախոռներից ձիերին...

Եթէ ցանկանայինք թւել Բոբի անձնւորութեան բոլոր գործերը, դեռ շատ բան պիտի պատմէինք: Նրա անունը հոչակեց: Մի յայտնի նկարիչ նկարեց նրա պատկերը, որը և տպւեց թերթերում: Բոբին ներկայացրին թագուհուն: Առաջնակարգ ընտանիքներ պատիւ էին համարում Բոբին իրենց տունն ընդունելը: Նրան ընտրեցին «Մարդասիրական ընկերութեան» անդամ: Բոբը պարզ և ստացաւ մի արծաթէ մեդալ՝ մարդկանց փրկելու համար, յետոյ էլ պատուաւոր ոսկէ մեդալ:

Շունը սակայն չէր պարծենում այդ պատուանշաններով, այլ ամեն օր անում էր նոր և նոր անձնագոհութիւններ: Բոբը առաջինն էր երևում խայտեղ, որտեղ վտանգ էր լինում: Ոստիկանական բոլոր ծառայողները ճանաչում, սիրում և յարգում էին այդ վեհանձն կենդանուն: Ամեն տեղ ծախում էին հովհարներ Բոբի պատկերով, նոյն իսկ քաղցրաւենիների տուփերի վրա տպում էին այդ ազնիւ շան գլուխը:

1) Ինչո՞ւ մեզ մօտ կենդանիներին հովանաւորող ընկերութիւններ չը կան:

2) Ունենք հիմնարկութիւններ հիանդ մարդկանց համար, սոված մարդկանց համար:

3) Ոստիկանութեան պաշտօնն ի՞նչ է: Ենքը էլ ինչ ծառայութիւն կարող են անել ոստիկանութեանը:

17. Փոթորիկ

Շուտ պահուում են ծովածոցում
 նաև ու նաևակ, նաևաստիք.
 շրփոթ, աղմուկ, իրարանցում,—
 մօտենում է փոթորիկ:

Որոտում են ամպերն անս,
 շանթեր սփռում վերևից.
 կուտակում են ծովի վրա
 լեռներ՝ պղտոր ջրերից:

Մոլն ալեկոծ, երկինք խաւար,
 հողմն է սուլում չորս բոլոր.
 աղմուկում են գրկած իրար
 երկու տարերք անաւոր:

18. Էջր սեզանում

ա.

Մեզանում իշուկը, քանի որ մէջքին փալան չի դրւել ու կողքե-
 րին ճիպոտ չի դիպել, մի շատ ուրախ ու կայտառ կենդանի է: Նա
 մարդկանցից չի քաշում, ում ասես մօտենում է, հոտոտում, ականջ-
 ները խլըշում, լոք-լոք անում, աջ ու ձախ թռչկոտում, կապկու-
 թիւններ անում. մի խօսքով նա շատ գրաւիչ է...

Բայց մեր իշուկի տարին դեռ չը լրացած, տեսնում ես՝ խեղճի
 մէջքին մի ծանր փալան դրին, փորքաշով պինդ կապկպեցին ու մի
 քանի փութ ծանրութիւն բեռնեցին գիւղ կամ քաղաք տանելու: Խեղճ
 իշուկի ուժը չի պատում այդ բեռանը, նա ճրկու-ճրկու է անում,
 մէջքից երկտակում է, ոտքերը դողդողում են, ուզում է ճխլի բե-
 ռան տակ, մէկ էլ յանկարծ տիրոջ ճիպոտը այնպէս է շրմփում գա-
 ւակին, որ զարմանքից թէ սարսափից երկու գագ առաջ է թռչում:
 Էլ կը համարձակւի մեր իշուկը տեղը կանգնի կամ ճրկուի. ճիպոտը
 միշտ ճրմճրմում է ետևից, ինչքան ուզում է թող մէջքը կտարւի, ո՞վ
 է նրան հարցնողը...

բ.

Գնում է տնքալով մեր իշուկը, քրտինքը ջրի պէս վազում է վը-
 րայից, բերանը փրփուր է կապում. տեսնում է քթի տակին գլխները
 բարձրացրած փափուկ ու զիլ-զիլ խոտեր, բանջարներ, ախորժակը
 բացում է, գլուխը ծռում է դէպի բոյսը, բերանը լայն բաց անում:
 ու հէնց որ ուզում է հափ, կծի, տիրոջ դագանակը թըրը՛խկ, դիպ-
 չում է չոր գլխին, աչքերը կրակ են անում ու դատարկ ծնօտները
 իրար չըխընկում...

Գալիս է մի առու, գլուխը, քրտինքը ջրի պէս վազում է ջուրը, մեր իշուկը
 տաքից խաշում է, պապակում է լեզուն, ուզում է վրա ընկնի, մի
 լաւ խմի, բայց դեռ մտքից չի անցել տիրոջ դագանակի գորութիւ-
 նը, դեռ ես մըմնջում է խփած տեղը. այս անգամ թողնում է, անց-
 նում: Գալիս է երկրորդ առուն, երրորդը, մէկը միւսից աւելի պարզ,
 աւելի վճիտ. ծարաւը աւելի է տանջում է. ճար չը կայ, որ մեռնի՝
 պիտի խմի այս անգամ, և անս վիզը երկարացնում է, գլուխը կա-
 խում կամաց ու դեռ խեղճը հաստ շրթունքները ջրի երեսին չը դիպ-
 ցրած, շրմփ, էլի դագանակը հասնում է դնչին...

Վերջապէս հասնում է մեր իշուկը տուն՝ բոլորովին թուլացած,
 բոլորովին յուսահատ. բեռը վեր են առնում մէջքից, մի քիչ դարման
 կամ չոր խոտ թափում առաջը, որ ուտի: Ազահութեամբ մի-երկու
 բերան հախում է կերից ու ետ կանգնում խռոված երեխի պէս.
 դարմանը խոնաւ կամ փշոտ է լինում, խոտը ժանգալներով, կա-
 ծուկներով լիքը, այնպէս որ ուտելիս տաշում է բերանը: Մի եր-
 կու ժամից նրան ջուր են տալիս, նոյն ազահութեամբ խմում, լցնում
 է դատարկ փորը, այժմ ախորժակը աւելի է բացում, բայց էլի նոյն
 կերն է առաջին, ուզի չուզի՝ պիտի ուտի...

Փորի հոգսը վերջացնում է թէ չէ, այժմ նրան անհանգիստ են
 անում մի կողմից իշուկաները, միւս կողմից ականջներում հաւաք-
 ւած լուերը, փորին ու ոտներին կպած տիգերն ու ցեխի փշուրտան-
 քը, փալանի հարած տեղերը. մի խօսքով նրա ամբողջ մարմինը քոր
 է գալիս. ինչ անի, լեզու չունի, որ իր գրութիւնը մարդկանց հաս-
 կացնի, ձեռներ չունի, որ ինքն իրեն քորի. շատ շատ ատամներով
 կարողանում է միայն առջևի ոտներն ու գաւակը գրփի և գուղուլ պոչը
 տատանելով՝ ձանձերին փախցնի. բայց փորը, մէջքը: Զոզում
 է մի քանի անգամ, բայց չէ, տէրը դաշկը չի բերում. ճարահատեալ
 չոքում է, թորմի, ընկնում է կողքի վրա, ոտները օդի մէջ բարձ-

րացնում, պարան-պարան գալիս ու թաւալ տալիս: Վայ նրան, եթէ տէրը այդպիսի դրուժեան մէջ տեսաւ, դարձեալ անիծած դագանակը փշրւում է գլխին... Բայց շատ անգամ էլ պատահում է, որ մեր մոխրաթաւալը տեղից բարձրանալիս, այ քեզ բան, փալանը շուռ է գալիս, ընկնում փորի տակը, ամբողջ ժամերով նա անշարժ մնում է այդպէս և անիծում իր թաւալ տալու ժամը:

Գ.

Բոլորում է իշուկի չարչարանքի երեք տարին. այժմ նրա հետ հանաք անել չի լինի: Նա թողել է իր առաջնայ խնդիկ-խնդիկ անելը, թռչկոտելը, ուրախ-ուրախ զոզուալը, լաւ քէֆի ժամանակ շան, կատուին ու չար երեխաներին մի-մի աքացի խփելը. այժմ ճիւղոտից էլ չի վախենում, ինչքան ուզում ես հասցրու, նրա համար ողջ մէկ է. կեր ու խումի մէջ էլ նազ ու սազ չը կայ. ինչ որ տալիս են, ինչքան բեռնում են, ուր որ տանում են, նա անտրտունջ հպատակւում է. մի խօսքով նա դարձել է կատարեալ էջ...

Եւ անձ մենք այդ էջին տեսնում ենք, ինչպէս գլուխը քաշ, տընքալով, չորս հինգ փութ մէջքին, ոտները գետնին քսքսելով, գիւղը կամ քաղաքն է մտնում: Նրան է, որ մենք տեսնում ենք մեր հրապարակներում անձրևի, ցելի կամ ձիւնի մէջ, փայտի, փշի, քարի, հողի, ածուխի կամ մրգեղէնի բեռան տակ, սոված, ծարաւ, ուր վեցեօթը ժամ շարունակ մնում է ահանջները կախ կանգնած. մեծ ու փոքր արհամարհանքով նայում են նրան, թօշ-թօշ ասում ու անցնում...

Մի բան, որ էջի կեանքում տարիների ընթացքում փոխւում է՝ դա միմիայն ծեծի եղանակն է: Նրա կաշին դագանակի հարւածների տակ այնպէս թմրում, անդգայ է դառնում, որ էլ թակը նրան չի ներգործում. հնարագէտ տէրը այժմ բզած փայտ է բանեցնում, որ դըղըղալով ծակում է խեղճի կաշին և աչքերիցը ջուր թափել տալիս: Վայ նրան, որ մի քիչ դանդաղ գնաց, ու հազար վայ, եթէ պառաւ էջը ցելի մէջ մնայ կամ սառուցի վրա գնալիս սահի ընկնի ու չը կարենայ տեղից շարժել. էլ ոտ, քիթ, բերան, գլուխ, ողջ տեղ չի մնայ, ջարդուփշուր կը լինի: Նա ամենայն ուրախութեամբ իր շունչը կը փչէր ընկած տեղը, եթէ մարդիկ պոչից, ոտից, գլխից բռնած՝ ծեծելով չը բարձրացնէին ու բզբզելով էլի առաջ չը քշէին...

Մեզանում այսպիսի դառն օրերի մէջ է անցկացնում էջը իր կեանքը և տասը, տասնըհինգ տարին դեռ չը հասած, մի օր էլ բե-

ռան տակ ընկնում է, ոտները մի քանի անգամ գետին խփում ու յաւիտեան աչքերը փակում:

Խեղճ անասունին սատկելուց յետոյ էլ հանգիստ չի տալիս տէրը. աքցանով հանում է սմբակներից մեխերն ու պայտը, կաշին մաշկում է տրեխների համար, իսկ դիակը՝ մի թոկ կապելով, քաշ է տալիս դէպի ձորը... Այնտեղ է միայն, որ մեր էջը ազատւում է իր փալանիցն ու տիրոջ դագանակիցը...

Ուրեմն ի՞նչ է էջին անտարբեր, թմրած ու տխմար դարձնողը:

19. Աշնան տերեւերը

Աշնան ըսկըգբին մի բարակ քամի սարիցը եկաւ, դաշտերը իջաւ, վըսսաց, փըսփըսաց մի բան ամենքին ու անցաւ գնաց անտառը մըտաւ:

Խոտը չորացաւ, հողը ցամաքեց, այստեղ ու այնտեղ բացւեցին ճեղքեր. անտառը դողաց, ու վախից իսկոյն գեղին գոյն առան կանաչ տերեւեր:

Աշունը ի՞նչ էր փսփսում ամենքին:

20. Զմեռայ դեմ

ա.

Աշունը մօտենում էր իր վախճանին:

Այդ առաջին աշունն էր, որին հանդիպում էինք մենք հօրս մահից յետոյ, երբ պարտատէրերը ծախել-ծախծխել էին մեր բոլոր տունն ու տեղը, և մենք տեղափոխել էինք բեռուս տունը:

Դաշտերը ստանում էին տխուր ու գունաթափ կերպարանք. կանաչ մարգագետինները օր օրի դեղնում էին: Անխիղճ փշում էր սառը քամին և թափում էր մերկ ծառերից մնացած տերեւները:

Երկնքի խոժոռ ու մոխրագոյն դէմքի վրա գլորւում էին մթին ամպերի ահագին բեկորներ և արգելում արևի թոյլ ճառագայթները: Խիստ տխուր եղանակով լսում էր կուռնկների խուլ կոխնչը, որոնք

բարձր եթերի միջով, եռանկիւնի շարքերով, դիմում էին դէպի օտար աշխարհ: Ծիծեռնակներ ամենևին չէին երևում. վաղուց գաղթել էին:

Միայն մրջիւնները խիստ եռանդով կրում էին դէպի իրենց ամբարները ընդդէմների գանազան տեսակներ: Ամեն արարած պատրաստում էր ընդունելու ձմեռը՝ այդ անախորժ հիւրը:

Այդ օրերը սակաւ հոգսեր չը պատճառեցին մօրս: Ձմեռը, ապա տները թշնամին, մեզ պատժելու համար էր գալիս:

բ.

Մայրս իր հօր տունը փոխադրելուց մի-քանի օր յետոյ հրաժարեց կերակուր ընդունել նրանց սեղանից և ապրում էր անկախ աշխատանքով: Նա շուտով հաշտեց իր նոր վիճակի հետ՝ չը կամենալով ծանրութիւն պատճառել իր եղբայրներին, որոնց համար շատ էլ հաճելի չէր իրենց գերգաստանի վրա ընդունած նոր բեռը: Մայրս աղքատութիւն շատ էր կրած, բայց երբէք իր տան չքաւորութիւնը օտարին յայտնած չէր, թէ ինչպէս է ապրում կամ ինչ միջոցներով է պահում իր երեխաներին: Նա շատ-հպարտ կին էր ու բոլոր յոյսը դրել էր իր աշխատող ձեռքերի և Աստուծոյ վրա:

Մեր գիւղում գովասանւած էր մօրս կարելու ու ձեւելու վարպետութիւնը: Բայց շատ քիչ էին վարձատրում նրա աշխատանքը: Նա գիշեր ցերեկ հանգստութիւն չունէր. ասեղը, ձախարակն ու թէշին անդադար գործում էին. բայց ի՞նչ...

Մօրս համբերութիւնը երկաթի ամրութիւն ունէր. բայց երկաթն էլ է փշրւում...

Ես երբէք չեմ կարող մոռանալ մօրս արտասուալի աչքերը, երբ առաջին անգամ ինձ և երկու քոյրերիս իր հետ առնելով, տարաւ մեզ դաշտը, հնձած արտերից թափւած հասկերը հաւաքելու: Սա մուրացկանութեան առաջին քայլն է, որին ենթարկւում է պատուաւոր աղքատը:

Մենք մի ժամանակ արտեր ունէինք, հունձք ունէինք, և մեր հունձքը հաւաքելուց յետոյ խուրձերից ընկած հասկերը թողնում էինք Աստուծոյ աղքատներին և երկնքի թռչուններին: Բոլորը կորցրինք, և այժմ ստիպւած էինք ուրիշ արտերից հասկաքաղ անելու...

գ.

Արտերը կարճ խուրձ տափարակի վրա, մախաթների նման վերցցւած ձողերի սուր ծայրերը ծակծկում էին իմ ու քոյրերիս բոլորովին մերկ ոտները: Բայց մենք ցաւ չէինք զգում: Մենք շատ ուրախ էինք և մեծ եռանդով կպանք գործին: Փոքրիկ քոյրերս իրենց

մանրիկ ձեռքերով հաւաքում էին ընկած հասկերը և ինձ վրա ծիծաղում, որովհետեւ ես ծոյլ էի: Նրանք փունջեր էին կապում հասկերից և մրցում էին թէ որը շատ կը հաւաքի: Խեղճ երեխաներ. կարծես, զգում էին, թէ ձմեռը քաղցած կը մնան, եթէ այժմ պաշար չը պատրաստեն: Մայրս նայում էր նրանց վրա և լաց էր լինում...

Իրիկունը մեզանից ամեն մէկը իր հաւաքածը կապեց շալակին. դարձանք տուն: Քոյրերս իրենց բեռներով մի առանձին հպարտութեամբ հանդիպեցին քեռուս երեխաներին, իբրև անխոնջ մշակներ, որ գառնում էին դաշտից:

Այսպէս ամեն օր վաղ առաւօտեան գնում էինք դաշտը հասկաքաղ անելու և երեկոյեան վերադառնում էինք: Մեր խրճիթի դռան առջև կազմեց մի փոքրիկ դէզ՝ հաւաքած հասկերից: Այնուհետև ըսկսեցինք մեր կալը կասել: Բայց նա այնքան մեծ չէր, որ հարկաւոր լինէր կամով կասելու: Մայրս սկսեց ինքը մանրել հասկերը մի հաստ փայտով, որը այնքան ծանր էր, որ ես դժւարութեամբ կարողանում էի բարձրացնել:

Երբ յարզը քամուն տւինք ու մաքուր ցորենը հաւաքեցինք թաղարների մէջ, մեր ձմեռայ հացի պաշարը արդէն պատրաստ էր:

դ.

Դեռ մնում էր վառելիքը: Մեր խարխուլ բնակարանի համար պէտք էր բաւական տաքութիւն, մանաւանդ որ ձմեռը այս կողմերում սաստիկ է լինում: Մայրս այնքան զբաղւած էր, որ ամենևին ժամանակ չունէր հոգ տանելու վառելիքի մասին. այդ պատճառով՝ այդ հոգսը մնաց իմ և քոյրերիս վրա:

Մայրս իր ձեռքով երեք փոքրիկ կթոց հիւսեց՝ մէկը ինձ համար, երկուսը քոյրերիս: Տեսնելու բան էր, թէ ի՞նչ ուրախութեամբ այդ կթոցները առնում էինք մեր ուսը և ամեն օր գնում էինք դաշտը: Հաւաքում էինք քակորներ, ծառերից թափւած տերևներ, փուշ ու մացառ, և բերում էինք ձմեռը մեր խրճիթը տաքացնելու համար:

Ես այնուհետև միշտ յարգանքով էի նայում այն քակորներին կոյտին, որ ինքս էի հաւաքել, և բարկանում էի, թէ ինչո՞ւ խնայողութեամբ չէին գործ ածում, թէև մօրս խնայողութիւնը հասնում էր ժլատութեան:

1) Ինչո՞ւ համար է աշխատութիւնը լաւ բան:

2) Գու էլ օգնում ես ծնողներին. ինչո՞ւ:

21. Երազ

Ես լսեցի մի անուշ ձայն,
իմ ծերացած մօր մօտ էր.

փայլեց նրշոյլ ուրախութեան...
Բայց ափսոս որ երազ էր:

Կարկազանոս աղբիւրն այնտեղ
թաւալում էր մարգարիտ,
նա յրստակ էր, որպէս բիւրեղ...

Այն երանգ էր ցնորամիտ:
Եւ մեղեդին տրխուր, մայրենի,
յիշեց մանկութեան օրեր.

մօրրս համբոյրն ես ըզգացի...
Ա՛խ, ափսոս որ երազ էր:

Կրծքին սեղմեց կարօտագին,
աչքրս սրբեց՝ շատ թաց էր.

արցունքներրս գնում էին...
Ա՛խ, այդ ինչո՞ւ երազ էր:

22. Պիտի մտածեալ

«Պիտի մտածեմ դրա մասին»: Հեշտ է ասել այդ: Բայց գիտէ՞ք
թէ ինչ մեծամեծ բաներ են դուրս գալիս մտածելուց:

Մտքերը չի կարելի ոչ տեսնել, ոչ լսել, ոչ շօշափել, ոչ էլ հոտոտել,
և այնուամենայնիւ ինչ հսկայական զօրութիւն ունին նրանք:

Իսահակ Նիւտօնը մի ամառ երեկոյ նստած էր իր պարտէզում
ու յանկարծ տեսաւ՝ մի խնձոր վայր ընկաւ ծառից: Նա սկսեց մտա-
ծել, և մտածելով թէ ինչիցն է որ վայր ընկաւ խնձորը, գտաւ թէ
ինչիցն է որ երկիրը, արեւը, լուսինն ու աստղերը կենում են իրենց
տեղերում:

Մի տղայ, Ջեմս Ուատ, նստած էր հանդարտ օջախի առջև ու
հեռեւում էր թէյնոցի խուփին, որ վեր ու վար էր շարժւում: Նա
սկսեց մտածել, ուզում էր իմանալ՝ ինչիցն է որ ամանի գոլորշին շար-
ժում է ծանր խուփը:

Այդ ժամանակից նա շարունակ մտածում էր, և երբ մեծացաւ՝

հնարեց շոգեշարժ մեքենայ, այնպիսի ուժեղ, որ կարող էր ամենայն
հեշտութեամբ մի քանի ձիու զործ կատարել:

Երբ այժմ տեսնում էք մի տեղաշարժ, մի շոգենաւ, մի շոգեա-
ղաց, կամ մի շոգեմեքենայ,—յիշեցէք որ դա չէր կառուցւի, եթէ
Ուատը այնպէս յամառ մտածած չը լինէր:

Մի իտալացի, որի անունն է Գալիլէօ, մի օր կանգնած էր Պի-
զա քաղաքի մի եկեղեցում ու նկատեց մի կանթեղ գնում գալիս էր
դէս ու դէն: Նա սկսեց մտածել, և մտածելով՝ հնարեց ճօճանակը:

Ջեմս Ֆերգիւսօն—մի շոտլանդացի խեղճ հովիւ, մի անգամ տե-
սաւ ժամացոյցի ներքին կազմը և ապշած մնաց: «Արդեօք չեմ կա-
րող ես էլ այսպիսի ժամացոյց շինել»,—սկսեց մտածել նա:

Բայց ի՞նչից շինէր անիւներն ու զսպանակը... Եւ մտածելով նա
եկաւ այնտեղ, որ զսպանակը շինեց կէտ ձկան ոսկորից, իսկ մնացած
մասերը փայտից: Եւ այդ փայտէ ժամացոյցը լաւ բանում էր:

Նա սկսեց նկարել պատկերներ փետուրով և դէմքեր հասարակ
իւղաներկերով: Մի քանի տարուց նա, դեռ ևս փոքրիկ տղայ, այն-
քան էր փող վաստակում, որ պահում էր իր հօրը.

Երբ նա չափահաս տղամարդ դարձաւ, անցաւ Լոնդոն: Անգլիայի
նոյնպէս ամենախմաստուն մարդիկ, հէնց ինքը թագաւորն էլ, յաճախ
գալիս էին նրա դասախօսութիւնները լսելու: Նրա սիրած խօսքն էր՝
«Պիտի մտածեմ դրա մասին», և այդ մտքերն էին, որ նա դարձնում
էր օգտաւէտ թէ իր և թէ աշխարհի համար:

23. Աւելն ու սարը

Ոչ մի կաթիլ թոն չը տալով

երաշտից սով մեծ գաւառին,

ամպը վերից դիւ սահելով

գարկեց հասաւ ովկեան ծովին:

Ու վերն էնպէս

մխւեց,

կախւեց,

ուզածին պէս

թափւեց,

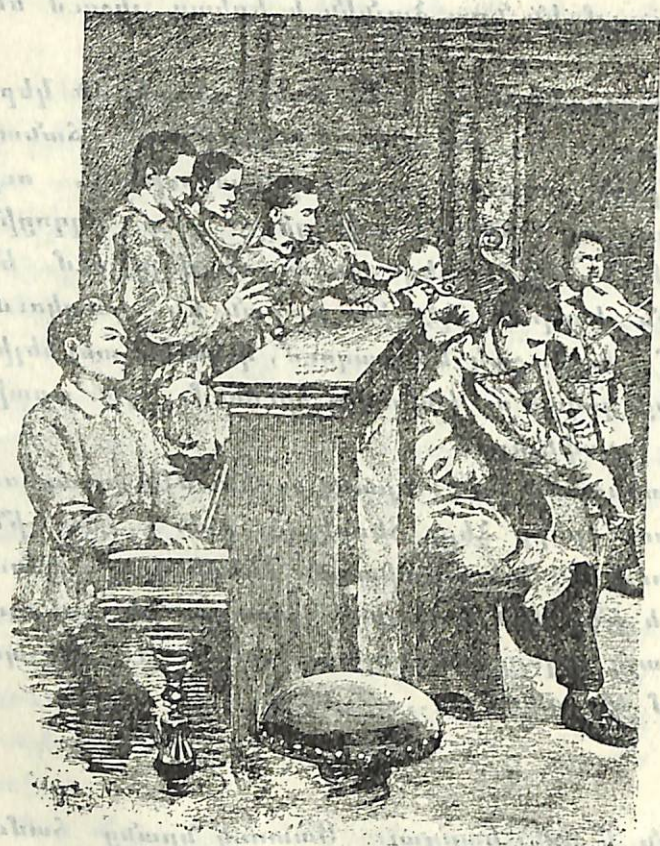
չափւեց

ու կանգնելով ծեր սարի դէմ,

կոչեց.—«Տեսա՞ր, ինչ առատ եմ»:

փազանց սիրում են լսել ուրիշների ընթերցումը: Եւ արժէ ահանդնել նրանց դատողութիւններին մի կարգացած կտորի վրա, մանաւանդ եթէ նիւթը պատմական է:

Գասամիջոցներին միշտ միասին են հաւաքւում, իրար սաստիկ կապւած են: Օրինակ չը կայ, որ կոյրը սիրի մէկին ու յետոյ ասի. բարեկամութիւնը նրանց սիւտիանքն է: Նրանք վերին աստիճանի արդարամիտ են, պարզ ու ճիշտ սրոշում են չարն ու բարին: Եւ մի որևէ վսեմ գործի պատմութիւնը ոչ ոքի այնպէս չի սգևորում, որչափ նրանց:

Չ. Զերմ սիրահար են երաժշտութեան: Երաժշտութիւնը նրանց բերկրանքն է, կեանքն է: Մինչև անգամ փոքրիկ երեխաները պարաստ են մի քանի ժամ անշարժ կանգնել նւագածութիւն լսելու: Նւագել հեշտ են սովորում, և նւագում են եռանդով:

Եթէ վարժապետը մէկին ասի՝ թէ ածելու շնորհք չունի, սաստիկ կը տխրի, բայց և այնպէս կը շարունակի ուսանել մեծ ջանքով:

Մարդ պէտք է տեսնի կոյրի նւագելը, կոյրի դաշնամուր ածելը: Գլուխը բարձր բռնած, ժպիտը շրթունքին, երեսը վառ, խեղճը յուզմունքից զողողում է, հիացած է ու ահանջ է դնում ակիւորդներին, որոնք փուռում են շրջապատող խաւարի մէջ: Մարդ պէտք է տեսնի, հասկանալու համար թէ երաժշտութիւնը ինչ աստուածային սիւտիանք է:

Երաժշտութեան մէջ առաջինը, առաջին շութակահարը, առաջին դաշնակահարը նրանց մէջ թագաւոր է. նրանից պատկառում են, պաշտում են նրան:

Կոյրերի խօսակցութեան սիրելի նիւթը երաժշտութիւնն է: Գիշերները անկողնում պառկած, դասերից և օրւայ աշխատանքից խպառ յոգնած, նրանք դարձեալ մեղմ զրոյց են անում իրար հետ երաժշտագէտների, օպերաների, նւագարանների ու նւագախմբերի՝ օրկեստրների մասին: Նրանց համար ամենամեծ պատիժը երաժշտու-

թեան դասից զրկւելն է: Այդ զրկանքը նրանց համար այն աստիճան ծանր է, որ այդ տեսակ պատիժ իսկի չեն էլ տալիս:

Կոյրի համար երաժշտութիւնը նոյնն է, ինչ որ լոյսը մեզ համար: Ե.

(Կոյր.) Ի ծնէ կոյրերը այնքան էլ թշւառ չեն. նրանք չեն ճանաչել լոյսը, տիեզերքը, բնութիւնը. այդ բոլորի մասին գաղափար չունեն, երեւակայութեան մէջ պատկերներ չը կան, նրանք չունեն ողբալու բան: Բայց նրանք, որ նոր են կուրացել, նրանք դեռ յիշում են ամեն բան և հասկանում են իրենց կորուստը: Ո՛վ գիտի՝ ինչ են զգում, երբ հետզհետէ թանկագին պատկերները նսեմանում են նրանց հոգու մէջ և երբ սիրելի դէմքերը ասես մեռնում են նրանց համար: Տղաներից մէկը մի օր բացականչեց.

—Այ, եթէ մի ըստէ աչքս բացւէր, գոնէ մի ըստէ մօրս երեսը տեսնէի... էլ չեմ յիշում իր դէմքը:

Երբ ծնողները այցելութեան են գալիս, կոյր մանուկները ձեռքով շօշափում են նրանց դէմքը, որ դիմազօծերը լաւ պահեն իրենց մտքում:

25. Աւուկերի քարուակ

Տես, հեռւիցն անո՞ շարան ու շարան,
տընկ հա տընկ, եկաւ քարւանն ամպերի,
ու սար ու քարւան իրարով դիպան.

—Բարով ձեզ, սարեր, տէրեր աշխարհի:

«Այ, բարով, բարով.

էս ո՞ր ծովերով»:

—Պոնտիցն ենք գալիս մենք շարուէ շարան,
գնում ենք անցնենք հարթերը հասպեան,
դէպի Հիմալայ...

*

Այսպէս մի կարճ իջեան
գալիս է հիւր ամեն օր
ամպերի ձիգ քարուան
եւ ճամփայ է ընկնում նոր:
Ու գնում են լողալով
հորիզոններն հեռաւոր,
արեւելեան աստղերին
որպէս կարօտ ուխտաւոր:

Պատահմունք է, որ ամպերը գալիս են Պոնտից (Սեւ ծովից) ու գնում են Հիմալայ: Ամպերը ինչո՞ւ են քոչում:

26. Երկաթուղին

ա.

—Ո՛ւ, ո՛ւ, ո՛ւ... Չորերում սուլում էր երկաթուղին:

Նոր էր մտել նա մեր ձորերը:

—Այ, ձէնդ կարւի, — կանչեց էն կողմից որսկան Օսէփը:

—Այ տղայ, ինչի՞ ես էտպէս ասում, ի՞նչ մի վնաս բան է երկաթուղին, — մէջ մտան մի քանի գիւղացի:

—Վնաս չի բա ի՞նչ է, եկաւ ձորերումը ծրղրտաց, էլ պախրա չը մնաց, կիտար չը մնաց, ձէնիցը խրտնեցին, փախան կորան:

—Պախրէն ու կիտարը չէ որ, հաւատան, ես էլ կորչեմ, — խօսք առաւ մի հովիւ, որ դազանակին յենւած կանգնել էր: — Գնում եմ քարի գլխին կանգնում եմ, ձորերին մտիկ եմ անում, որ էն քարափները քանդելիս տեսնում եմ, սրտիս ծէրը մղկտում է, ո՞նց որ թէ մարդի երեսէն թշնամու ձեռքին քրքրելիս լինեն ու մարդ կարենայ ոչ թէ օգնի...

— Չէ, շատ բան կը փշանայ, — նրա հետ էլ հառաչեցին մի քանիսը:

Ու սկսեց վէճը երկաթուղու վրա, թէ երկաթուղին օգուտ էր բերելու թէ վնաս:

բ.

Էտ վէճի ժամանակ երկաթուղու գծի վրա աշխատող օտարա-կաններից մինը ձորիցը դուրս եկաւ ու մօտեցաւ մեզ:

—Բարի իրիկուն ձեզ:

—Աստուծո՛ւ բարին, վարպետ:

—Ինձ մի չափ ալիւր է հարկաւոր, ձեզանից ո՞վ ալիւր կը ծախի, — դիմեց օտարականը ամենքիս:

—Ո՞րտեղից ես, վարպետ, — հարցրեց Ուհանէս բիձէն:

—Օսմանլուի հողիցն եմ:

—Ուհանէս բիձա, մի հարցրո՛ւ տես ո՞ր քաղաքիցն է, — խնդրեց մի գիւղացի:

—Քո քաղաքի անունն ի՞նչ է, բարեկամ, — կրկին հարցրեց Ուհանէս բիձէն:

—Սըւազ:

—Սըւազ, — երկարացնելով ու խորհրդաւոր կրկնեց Ուհանէս բիձէն:

—Ի՞նչ ասաւ, Ուհանէս բիձա:

—Սըւազ...

—Պահ, քո տունը չը քանդւի... — ծափ տւին ու ծիծաղեցին մի քանի գիւղացի:

— Էնտեղից էստեղ քանի ամսայ ճանապարհ է, — շարունակում էր իր հարց ու փորձը Ուհանէս բիձէն:

—Երեք ամսայ:

—Պա հօ...—միաբերան զարմացան ամենքը:

—Համեցեք, զարիբ ախպէր, նստի, հաց բերեն. հաց անուշ արա:

—Չէ, շնորհակալ եմ, վռագ եմ. ձեզանից ով ալիւր կը ծախի, մի չափ ալիւր տայ՝ գնամ:

—Աղջի, մի չափ ալիւր դուրս բերէք,—դոնից ձէն տուաւ Ուհանէս բիձէն.—գլուխ-գլուխ լցրէք:

Հարսներից մինը մի չափ ալիւր դուրս բերաւ, ուղեց դատարկի մարդու տոպրակի մէջը, բայց նա թող չարաւ:

—Ի՞նչ արժէ... —Ածա, դեռ ածա տոպրակիդ մէջը:

—Չէ, առաջ մի գինն իմանանք:

—Դեռ ածա, յետոյ կիմանաս. թէ որ թանգ լինի, դարդակելը հեշտ է:

Վարպետը իր տոպրակը բաց արաւ, հարսն ալիւրը մէջը դատարկեց ու գնաց:

—Դէ հիմի ի՞նչ տամ,—հարցրեց ծոցից քսակը հանելով:

—Ոչինչ, վարպետ, ոչինչ չի հարկաւոր, քեզ փէշքէշ մեր աշխարհքումը դարիբից հացի փող չեն առնի, էտ տեսակ աղաթ չը կայ...—ասաւ Ուհանէս բիձէն ու շարունակեց իր չիբուխը ծխելը:

Վարպետը մի քիչ շփոթեց, չեմ ու չում արաւ ու գնաց:

Նրա գնալուց յետոյ մի կարճատև լռութիւն տիրեց, ապա խօսեց մի գիւղացի:

—Էն օրը մի՞նն էլ եկել է թէ՛ մածուն եմ ուզում: Հարսները մածուն դրին առաջին. կերաւ պրծաւ, հիմի վեր է կացել թէ՛ ի՞նչ արժէ...

Ասում եմ՝ ի՞նչը...

Թէ՛ մածունը...

Ասի՛ այ մարդ, գլխիցս քաշի, էտպէս բաներ մի խօսի, թէ չէ ոչխարի եղած կաթն էլ կը ցամաքի...

—Ա՛յ սողայ, բա ի՞նչպէս անենք... Էն լաւ է, որ ով գայ, ձրի ուտի ու տանի... Էս վրա քանիսն են գալի, գիտես թէ չէ... Էն օրը մէկին էլ ես եմ մի խան ալիւր չափել տւել... Էտ սըր կերթայ...—մէջ ընկաւ Ուհանէս բիձու փոքր ախպէրը:

—Որ գայ մին էլ տուր...—գլուխը վեր քաշելով հանդարտ խօսեց Ուհանէս բիձէն:

—Օջախդ շէն կենայ,—վրոչացին մի բանի ծերեր:

—Աչքս լուս էլի: Սըւազից սկսած ով գայ՝ չափի տուր. կասես ես նրանց համար եմ աշխատել... Ով գալիս է՝ բարով, հազար բարիքան է ուզում՝ փողը բերի տանի...

Ու սկսեցին վիճել: Ուհանէս բիձէն էլ տաքացաւ, աղմուկը մեծացաւ:

Ո՛ւ, սը, սը... Ձորերում սուլում էր երկաթուղին:

Նոր էր մտել նա մեր ձորերը:

1) Մեծ ախպէրը ինչո՞ւ չի ուզում փող ստանայ. փոքր ախպէրը ինչո՞ւ չի ուզում ձրի տայ:

2) Վերջը-վերջը ո՞ւմ ասածն է լինելու. ինչո՞ւ:

3) Էս վիճի մէջ երկաթուղին ինչ գործ ունի:

27. Կկուն ու արլարը

—Չընաշխարհիկ

իմ աքլարիկ,

ձայնդ գիւղի,

ոսկի ծիւծիւ,

երգերիդ մէջ

բիւր ելե՛ջ:

—Կրկու քուրիկ,

հուրիկ, բուրիկ,

քո ձայնն էլ է

լաւ գեղգեղում,

ծոր է տալիս

ու մըղմըղում:

Երգ եմ լրսել

ես շատ ու քիչ,

բայց չեմ տեսել

քեզ պէս երգիչ:

—Ոսկեփետուր

Աստուածատուր,

կուգեմ

լրսեմ

ձայնդ անսպառ

միշտ անդադար,

թէկուզ մի դար:

—Պուճպուճուրիկ,

մի պուտ ջրիկ,

կրկու քուրիկ,

երգում եմ ես,

որ լրում ես

էս չափ, պուճուր,

բապանով

իմ աչքերը

դառնում են ջուր:

Ո՞րտեղից է

քեզ էտպէս ձայն,

մաքուր, քնքուշ

ու զընգզընգան:

Դուք էտպէս էք

ամբողջ ցեղով.

մի բուռ բան էք

թէև տեղով,

բայց ձեր երգը

խիստ աջողակ

չունի, չունի
հի մի սոխակ,
— Գոն եմ քեզնից,
Չիւան աքլար.
Խորհով ասենք,
դու միալար
լաւ ես երգում
դրախտահաւից,
Թռչունների
լաւի լաւից:
Ողջ աշխարհը
խօսքիս վրկայ,
քեզ պէս երգիչ

չը կայ, չը կայ:
էտեղ ծիտը,
ծիտիկ-միտիկ,
ասաւ՝ «Հլա
սըրանց մըտիկ.
ինչ լաւ գիտեն
իրար եղել.
ասա թողին
պակաս տեղ էլ:
է լաւ, հերիք
իրար գովէք.
աշխարհ գիտի՛
թէ դուք ով էք»:

28. Խորթ եղբայրս

ա.

Փոքր էի, հազիւ տասներեք տարեկան, բայց լաւ յիշում եմ, որ այն երեկոյ հայրս զայրացած տուն վերադարձաւ այգուց: Փոքրիկ հորթին պարանից քաշ տալով ետևից և կանաչ, թարմ, խոտի մի կոյտ թևի տակ՝ նա բակը մտաւ խորհրդաւոր լռութեամբ:

Հայրս խոտը ցած դրաւ, մօտեցաւ սրահի թմբին ու նստեց, փայտն ու գլխարկը դնելով կողքին: Մայրս կովկիթն էր լւանում, սպասելով կովերին, կթելու համար: Ես աչք չէի հեռացնում հօրիցս. նա անհանգիստ էր և մի քանի անգամ ճակատը շփեց ու դարձաւ մեծ քրոջս.

— Ա՛ղջի, թորոսը այս առաւօտ կովերը ո՞ր կողմով դաշտ տա-
րաւ. այգու կողմով, թէ՛ նախրի ճամփով:

— Չը գիտեմ, հայրիկ. առաւօտը երբ քաղհանի էինք գնում, նա
մեզանից առաջ քշեց, գիւղից դուրս եկաւ, նրան չը հասանք:

— Այգու կողմից, ի հարկէ. նա միշտ այն կողմից է տանում,—
բացականչեցի ես, հէնց այնպէս, առանց մտածելու, թէ իմ ասածը
որևէ բանի կարող էր ծառայել:

— Նա է, ուրիշ ո՞վ կարող է լինել, նզովից արմատ, միշտ նա,—
մումուաց հայրս ու լսեց:

Թորոսը իմ խորթ եղբայրն էր, հօրս առաջին ամուսնութիւնից

մնացած միակ տղան: Ես և քոյրերս մեր ամենափոքր հասակից տե-
սել էինք նրան միշտ լուսկեաց, մուայլ, մտածկոտ ու յամառ: Նա չէր
սիրել մեզ և մենք չէինք սիրել նրան: Նա արդէն տասներեօթ-տաս-
նըութ տարեկան էր այժմ: Հայրս չէր սիրում նրան, որովհետև նա
յամառ էր ու միշտ մուայլ և երբէք մարդու երեսին ուղիղ չէր նայի:
«Կախ-գլուխ տղայ է, մանկութիւնից այդպէս էր»,—ասում էր նա
առանձին ցաւով, աւելացնելով որ «կախ-գլուխ» մարդիկ միշտ կաս-
կածելի են:

Եւ մենք բոլորս՝ առանց այդ նկատելու՝ կամաց-կամաց նրա դա-
հիճներն էինք դարձել: Բոլոր մեր ծածուկ յանցանքների ու սխախե-
րի համար պատասխանատուն ու մեղաւորը միշտ նա էր: Եթէ աման
էր կոտրւած, անպատճառ թորոսն էր կոտրել. մածունի կամ կաթի
սերը, թարմ կարագը՝ անպատճառ նա էր գողացել, ինչպէս և այ-
գում կամ բոստանում հասած առաջին պտուղը:

Բարեբախտաբար մեզ բոլորիս և թորոսի համար, հայրս թէև
խիստ էր, բայց վերին աստիճանի զթոս. նրա բոլոր դժգոհութիւնն ու
դայրոյթը վերջանում էր սովորական անէծքով կամ մօրս առաջ ան-
վերջ գանգատներով:

Թորոսն ամբողջ օրը դաշտումն էր լինում, մեր տաւարի ետևից:
Երբ երեկոյեան տուն էր գալիս և հայրս սկսում էր նրան յանդիմա-
նել որևէ յանցանքի համար, նա առանց նայելու մօտենում էր հա-
ցի տաշտին, մի հաց վերցնում, փաթաթում, դնում թևի տակ և լռու-
թեամբ դուրս գալիս, թողնելով որ հայրս շարունակի իր անէծքը,
գանգատն ու տրտունջները:

բ.

Կովերը դաշտից վերադարձան, թորոսն էլ նրանց ետևից ներս-
մտաւ դռնից, ինչպէս միշտ, գլուխը քաշ, դէմքն արևառ, յոգնած ու
մուայլ: Կովերը ներս քշեց գոմը, թողնելով բակում նրանց, որոնք
պիտի կթւէին: Ապա ձեռնափայտը դրաւ մի անկիւն, նստեց իր
սովորական տեղը, սրահի մի հատիկ աստիճանի վրա, և սկսեց տրեխ-
ներէ միջից թափ տալ աւազի հատիկները և գուլպաների վրայից հա-
նել մանր ու մեծ փշերը:

Մայրս կովերն էր կթում՝ քոյրերս օգնում էին նրան:

— Թորոս,—յանկարծ լսեց հօրս ձայնը:

— Հը՞, — եղաւ պատասխանը:

—Չոն ու ցաւ, հրամմէ էլ չի կարողանում սաի: Այս առաւօտ
տաւարը որ կողմով տարար դաշտ:

Հօրս ձայնը դողդողում էր, նա վրդովմունքից ասես խեղդւում
էր. ես նրան երբէք այդ աստիճան բարկացած չէի տեսել. վախեցայ
ու կծկւեցի:

Թորոսի փոյթը չէր. նա լուռ էր:

—Լեզուդ պապանձի, խօսի է: Այգին մտե՛լ ես:

Թորոսը շարունակում էր լուռթեամբ թափ տալ տրեխները:

—Սարգիս, — դարձաւ ինձ հայրս, — գնա՛, այն իմ բերած խոտը
քանդի, մէջը բան կայ, բեր այստեղ:

Ես մօտեցայ, խոտը բաց արի և միջից դուրս հանեցի խաղողի
որթի մի մեծ ճիւղ, վրան մի քանի կիսահաս ողկոյգներ: Ձեռքս առայ
և քարացայ տեղումս... ես էի կոտրել. կոտրել էի ու լռել. ողկոյգը
քաշքշել էի, ճիւղը կոտրւել էր և ես թողել փախել էի:

Յանցանքը կրկնակի էր. նախ կոտրւած էր այդ հազազիւտ որթը,
որ հօրս առանձին խնամքի առարկան էր, որովհետև նրանից պատ-
րաստւած գինին հասնում էր Աստուածածնի տօնի պատարագին, երբ
խաղող են օրհնում. և երկրորդ՝ որ աւելի էականն էր և աններելին,
որթը կոտորող կերել էր և խաղողը, մինչդեռ Աստուածածնի տօնը
դեռ հեռու էր, խաղողն օրհնւած չէր, հետևապէս՝ պաս էր: Պատակե-
րութիւնը հօրս աչքում մեծագոյն յանցանքն էր, որ մի մարդ կարող
էր գործել:

Թորոսը աչքի տակով նայեց իմ ձեռքի ճիւղին, նայեց ինձ ու
զլուխը քաշ գցեց, լռեց: Ես էլ քարացել էի իմ տեղում և զլուխս
վեր բարձրացնել չէի համարձակում. իմ դատաստանն էր կատար-
ւում և ոչ Թորոսի:

—Ասա, — շարունակեց հայրս աւելի և աւելի տաքացած, — Աստ-
ւած նզովի քեզ. ո՞վ է տեսել, որ հայ քրիստոնեան Աստուածածնից
երկու շաբաթ առաջ խաղող ուտի. հարամ է, չէ. նայի, ի՞նչ ես
արել, թող ձեռքդ կոտրւէր դրա փոխարէն:

Ես դողում էի ամբողջ մարմնով և խաղողի ոտը ձեռքիս մէջ
ցնցւում էր: Հօրս իւրաքանչիւր խօսքը, նրա ամեն մի անէծքը նետի
պէս սիրտս էր մխրում ու արիւնստում: Քաջութիւն չունէի ասելու
թէ ես եմ կոտրել և ոչ Թորոսը. բայց զայրանում էի նաև այդ ա-
նօրինակ Թորոսի դէմ, որ բերանը բաց չէր անում ասելու թէ ինքը
չի արել, թէ այգին չի մտել:

—Լուռ էր անիրաւը, և ես գողում էի զարհուրելի տանջանքի մէջ:
Մայրս մէջ մտաւ.

—Ի՞նչ ես այդքան տաքացել, տնաշէնի մարդ, դէ բան է, պա-
տահել է: Գուցէ Թորոսը չի, գող է մտել. խօ գիտես, քաղցած գէ-
լերի պէս չոլերն ընկած աւերմունք են անում:

—Խելքիդ ի՞նչ ասեմ, ախր կնիկ ես է. գողը մի ճութ խաղողի
համար այգի չի մտնի, բողբ թմբերը պէտք է ոտի տակ տար, մա-
րիկ-մարիկ փնտուէր գտնելու համար. տանու գող է, քեզ ասում եմ.
այ, այս նզովածն է, որ սսկւել է: Չէ, թո՛ղ սաի որ ինքը չի. տես-
նում ես, կարկամել է, Աստուած վերցնի սրան:

—Այ որդի, — Թորոսին դարձաւ մայրս կամացուկ, — ինչի՛ ես
կողքդ դէմ աւել. տեսնում ես, հէրդ թնդւել է, դէ մի ձայն տուր,
ասա՛ որ դու չես, ասա՛ գողերն են արել, խօմ բերանդ չի ցաւի, մի
խօսք ասա՛ էլի:

Թորոսը տրեխներից պրծաւ և մէկ էլ ինձ նայեց աչքի տակով...
Ու վեր կացաւ և, առանց նոյն իսկ իր սովորական հացը վերց-
նելու տաշտից, շարժւեց դէպի դուռը. նա պիտի անցնէր հօրս առա-
ջից, որ լուռ հետևում էր նրա շարժումներին:

Գ.

Հօրս հայեացքի մէջ կայծակ էր փայտատակում. նա գունատ էր,
շունչը քթածակերից դուրս էր գալիս փնջացնելով, իսկ ձեռնափայտը
դողում էր ձեռքի մէջ: Նա երբէք այդպէս սարսափելի, այդպէս ան-
ողորմ տեսք չէր ունեցել:

«Մի՛թէ խփելու է Թորոսին», — մտածում էի ես. «այդ անկարելի
էր, նա այնպէս բարի է». և ինձ թւում էր, եթէ նրան խփի՛ ես կը
մեռնեմ, չը գիտեմ ինչի՛ց, բայց անպատճառ կը ճչամ ու կը մեռնեմ,
երևի կը խեղդւեմ:

Ել ոչինչ չէի տեսնում, ոչինչ չը կար գլխումս, բացի այն փայ-
տից, այն դեղնաւուն հոնի փայտից... Եւ ես տեսայ... որ նա բարձ-
րացաւ, այն զարհուրելի փայտը, բարձրացաւ հօրս գլխից վեր, ճօճ-
ւեց օդի մէջ...

—Հայրիկ, հայրիկ... մի, մի...

Բաւերը խեղդւեցին իմ կոկորդում. նետուցի հօրս ու Թորոսի
մէջ, բայց անօգուտ, ես շատ էի փոքր և անգոր. Ձեռնափայտն ա-
հազին թափով իջաւ եղբօրս թիկունքին, բարձրացաւ, մէկ էլ իջաւ
նոյնպէս թափով, նոյնպէս անողորմ:

Թորոսը չը շարժեց, կանգնած մնաց իր տեղում, դարձեալ լուռ, առանց բողբոխի. նայեց հօրս, ապա աջ ձեռքով շօշափեց թիկունքի ցաւած տեղը ու երկու կաթիլ արցունք կախւեցին նրա մոայլ, մթազնած աչքերից, իջան, իջան և այսերի վրա քարացան, մնացին:

Օ՛, այդ երկու կաթիլ արցունքը. նրանք իջան իմ սրտի վրա, քանդեցին, աւերեցին կուրծքս և խորտակեցին ինձ: Եւ բեռը, ահագին բեռը ճնշում էր իմ կուրծքը, խեղդում էր ինձ. կուրծքս ուռել էր և ճչացի:

— Ե՛ս եմ, հայրիկ, ես եմ կոտրել, ես եմ գողացել, Թորոսը մեղք չունի, միշտ ես եմ: Ներքի, ներքի, Թորոս ախպէր, իմ խեղճ ախպէր:

Բոլորը քարացան. կարծես երկինքը յանկարծ փուլ եկաւ: Մայրս շարած՝ կովկիթը ձեռքից բաց թողեց, որ ընկաւ կոտրեց և կաթը հոսեց բակում. քոյրս հորթը թողեց, որ կրկին վազեց դէպի մայրը. հայրս գլուխը բարձրացրեց, ինձ նայեց չռած ու ապշած աչքերով ու ետ-ետ գնաց, կարծես ես թունաւոր օձ լինէի. ապա ճակատը բռնեց, մնաց կանգնած: Քիչ յետոյ լուռ մօտեցաւ Թորոսին ու ձեռքը դրաւ նրա թիկունքին:

— Ձեռքս կոտրւէր, որդի,—ասաւ հեկեկալով.— Սարգիս, Սարգիս... Թող Աստուած քեզ... դու իմ հոգին կորցրիր... Թող Աստուած քեզ... ի՛նչ ասեմ... — Ու շարունակել չը կարողացաւ, չուզեց անիծի, արցունքը թափւեց աչքերից հեղեղի պէս:

— Էլ չեմ անի, հայրիկ... Էլ չեմ անի, երբէք... Թորոսը թևով սրբեց աչքերը, նստեց թմբի վրա, գլուխը ձեռներին մէջ առաւ և մնաց լուռ:

Այն գիշեր հայրս երկար ժամանակ չէր քնում. անքուն էի և ես, այրւում էի և էլի երկար-երկար լաց եղայ:

Ինչո՞ւ խորթ եղբայրը դարձել էր լուսկեաց եւ առանձնացած:

29. Անտառի միջում

Անտառի միջում	Նրում է լալով
աշունն է շրջում	արխուր, անհանգիստ.
և նրում իրա	նրան լսելով
շութակի վրա:	արտմում է հոգիս:

30. Սասունցի Դարթի կոխը Մըսրայ Մելիքի հետ

ա.

Անթիւ, անհամար գորգեր հաւաքեց, եկաւ Սասնայ դաշտ՝ բանակը դարկեց ու ծանր նըստեց Մըսրայ թագաւոր: Էնքան ահագին բազմութիւնն էն օր Բաթմանայ շրրին եկաւ ու չոքեց. ով եկաւ, խըմեց, գետը ցամաքեց, Սասնայ քաղաքում մնացին ծարաւ: Ձէնով Օհանին զարմանքը տարաւ: Քուրքը ուսն առաւ, սարը բարձրացաւ, սարը բարձրացաւ, տեսաւ, ի՛նչ տեսաւ. ճերմակ վերանից դաշտը ճերմակել, ասես՝ էն գիշեր ձըմեռը եկել՝ ըսպիտակ ձիւնով պատել էր Սասուն: Լեղին ջուր կրտրեց, կապ ընկաւ լեզուն, հարայ կանչելով՝ փախաւ, տուն ընկաւ. — Վայ, փախէք, եկաւ... հայ, հարայ, եկաւ... — Ի՛նչը, հօրեղբայր, ի՛նչը, ի՛նչն եկաւ... — Ցաւն ու կրակը Դաւթի պինչն եկաւ. Մըսրայ թագաւոր եկել է, եկել, եկել մեր դաշտին բանակ է դարկել, թիւ կայ աստղերին, թիւ չը կայ գորգին... Վայ մեր արևին, վայ մեր աշխարհին... Եկ ոսկի տանենք, աղջիկներ տանենք, չոքենք առաջին, պաղատանք անենք, գուցէ թէ գըթայ մեզ սըրի չը տայ... — Դու կաց, հօրեղբայր, դու դարդ մի անի, գնա քո օդում դու հանգիստ քընի. հիմի ես կեխեմ, Սասնայ դաշտ կերթամ, Մըսրայ Մելիքին պատասխան կը տամ:

Հագաւ Դաւթ զէնքն ու զըրան,
 կապեց գօտին, Թուր-Կայծակին,
 խաշն էլ իր յաղթ բազկի վըրա,
 ելաւ, հեծաւ Առիւծ հօր ձին:
 Հօր ձին հեծաւ ու մըրարակեց,
 սարի գլխից էսպէս կանչեց.
 — Ով քնած էք՝ արթուն կացէք,
 ով արթուն էք՝ ելէք, կեցէք,
 ով կեցել էք՝ զէնք կապեցէք,
 զէնք էք կապել՝ ձի թամբեցէք,
 ձի էք թամբել՝ ելէք, հեծէք.
 յետոյ շասէք՝ թէ մենք քընած,
 Դաւթ գող-գող եկաւ, գընաց...
 էսպէս կանչեց, ասպանդակեց,
 ու, ինչ ամպից կայծակ զարկի,
 Մըսրայ զօրքի մէջ տեղ զարկեց,
 շողացնելով Թուր-Կայծակին:
 Զարդեց, փըշրեց մինչև կէսօր.
 կէսօր արիւնն ելաւ հեղեղ,
 քըշեց, տարաւ հազարաւոր
 մարդ ու զիակ ողջ միատեղ:

Կար զօրքի մէջ մի ալևոր,
 աշխարհք տեսած ու բանագէտ:
 «Տըղէք, ասաւ, ճամփայ տէք,
 գընամ խօսեմ ես Դաւթի հետ»:
 Գընաց՝ կանգնեց Դաւթի առաջ,
 էսպէս խօսեց էն ծերունին.
 «Դաւար կենն, կուռըդ, ո՞վ քաջ,
 սուրըդ կըտրուկ միշտ քո ձեռին:
 Մի ծերունուս խօսքին մըրիկ,
 տես, քո խելքը ինչ է կըտրում:
 Ի՞նչ են արել քեզ էս մարդիկ,
 հէք ես սըրանց դու կոտորում:

Ամեն մինը մի տան ճըրհադ,
 ամեն մինը մի տան ճըրհադ,
 որը կինն է թողել էնտեղ,
 աչքը ճամփին շեղել կըրտի,
 որը մի տուն իր մընակներ,
 որը ծընող աղքատ ու ծեր,

որը լացով, քօղն երեսին
 նորապըսակ ջահել հարսին:
 Թագաւորը գօտով թըրով
 հաւաքել է, էստեղ բերել.
 խեղճ մարդիկ ենք՝ պակաս օրով,
 մենք քեզ վընաս ինչ ենք արել:

Թագաւորն է քո թընամին,
կըռիւ ունես, իր հետ արա,
հէր ես քաշում թուր-կայծակին
էս անձարակ խալխի վըրա»:
— Լաւ ես ասում դու, ծերունի,
ասաւ Դաւիթն ալևորին,
բայց թագաւորն ո՛ւր է հիմի,
որ սև կապեմ նրա օրին:
«Մեծ վըրանում քընած է նա,
էն, որ միջից ծուխը կելնի.
էն ծուխն էլ հօ ծուխ չէ որ կայ,
գոլորշին է իր բերանի»:
Ասին. դէպի մեծ վըրանը
ասպանդակեց Դաւիթն իր ձին,
բըշեց, գընաց ու դըռանը
գոռաց կանգնած արարներին:
— Ո՛ւր է, ասաւ, ի՞նչ է կորել,
դուրս կանչեցէք, գայ ասպարէզ,
թէ մահ չունի՝ մահ եմ բերել,
գըրող չունի՝ գըրողն եմ ես...
«Մելիքն, ասին, քուն է մըտել,
եօթը օրով պէտք է քընի,
երեք օրն է դեռ անցկացել,
չորս օր էլ կայ, քունը առնի»:
— Ի՞նչ, բերել է աղբատ ու խեղճ
խալխին լըցրել ծովը արիւնի,
ինքը մըտել վըրանի մէջ՝
եօթը օրով հանգիստ քընի...
Քընել-մընել չեմ հասկանում,
վեր կացրէք շնտ, դուրս գայ մէյդան,
էնպէս նըրան ես քընացնեմ,
որ չը գարթնի էլ յաւխտեան:

դ.

Չարթնեց Մելիք, գըլուխն անեղ
վեր բարձրացրեց մըռնչալով,

ուզեց փըշի, որ թըռցընի
հըսկայ Դաւիթն մի փըշելով:
Տեսաւ, տեղից ժած չի գալի,
գարմանքն ու ան պատեց հողին:
Արնոտ աչքերն ըսպանալի
յառեց խոժոռ Դաւիթի աչքին:
Նայեց թէ չէ, զգաց՝ իր մէջ
տասը գոմշի ուժ պակասեց:
Պառկած տեղից վըրա նստեց
ու ժպտալով հետը խօսեց.
— Բարով, Դաւիթ, յոգնած ես դեռ,
սեղան նըստենք, խօսենք կարգին,
յետոյ դարձեալ կըռիւ կանենք,
եթէ կըռիւ կուզես կըրկին...
— Չէ, չեմ նստի ես քո հացին,
գու աըմարդի, վախկոտ ու նենգ.
շնտ, դէնքըդ առ, հեծի քո ձին,
դուրս եկ մէյդան, կըռիւ անենք:
— կըռիւ անենք, ասաւ Մելիք,
իմն է միայն գարկն առաջին:
— Քոնն է, գարկի, կանչեց Դաւիթ.
Գընաց, կեցաւ դաշտի միջին:

Ելաւ, կանգնեց Մըսրայ Մելիք,
իր գուրգն առաւ, հեծաւ իր ձին,
բըշեց, գընաց Դիարբէքիը
ու էնտեղից եկաւ կըրկին:
Երեք հազար լիդը էր քաշում
հըսկայական իր մըրկունդը.
եկաւ, գարկեց. կորաւ փոշում
ու երերաց երկրի գունդը:
Երկիր քանդուեց կամ ժածք եղաւ՝
ասին մարդիկ շատ աշխարհքում:
— Չէ, չէ, ասին, արնի ծարաւ
հըսկաներն են իրար գարկում:
— Մեռաւ Դաւիթ էս մի գարկից:

ասաւ Մելիք իսկն զօրքին:
 — Կենդանի եմ, ամպի նոակից
 զոռաց Դաւիթ Մարայ Մելքին:
 — Հայնայ, մօտիկ տեղից եկայ,
 տես, սրակեղից ճիւղի կը պամ:
 Ու վեր կացաւ, կանգնեց հրական,
 իր ձին հեծաւ երկրորդ անգամ,
 երկրորդ անգամ քրշեց Հայաբ
 ու բաց թողեց ձին Հայաբից:
 բուք վեր կացաւ, տեղ ու տարափ,
 արար աշխարհ զողաց թափից:
 Եկաւ, զարկեց, զարկի ձէնից մարմն
 մօտիկ մարդիկ ողջ խըլացան:
 — Գրնաց Դաւիթ Սաամայ տանից,
 զուժեց զոռոգ Մարայ արքան:
 — Կենդանի եմ, կանչեց Դաւիթ,
 մին էլ արի՛ հերթն ինձ հասաւ:
 — Հայնայ, մօտիկ տեղից եկայ,
 կանչեց Մելիք ու վեր կացաւ:
 երրորդ անգամ հեծաւ իր ձին,
 զընաց մինչև հողը Մարայ,
 ու էնտեղից, զուրզը ձեռին
 քրշեց, եկաւ Դաւիթ վրէժաւ:
 Եկաւ, զարկեց բոլոր ուժով,
 ծանրը զարկով հրակայական,
 փոշին ելաւ Սաամայ զաշտից,
 բռնեց երեսն արեգական:
 երեք զիշեր ու երեք օր
 փոշին կանգնեց ամպի նրման,
 երեք զիշեր ու երեք օր
 բօթը արւին Դաւիթ մահւան:
 երբ որ անցաւ երեք օրը,
 էն ամպի պէս կանգնած փոշում
 կանգնեց Դաւիթ, ինչպէս սարը,
 Գրըգուռ սարը մէզ մըշուշում:

— Մելիք, ասաւ, հւն է հերթը:
 Մարսափ կալաւ զոռ Մելիքին,
 մահւան զողը ընկաւ սիրտը
 ու տապ արաւ զոռոգ հողին:
 Գրնաց, խորունկ մի հոր փորեց,
 իջաւ, մըտաւ վիհն էն խաւար,
 վըրէն քաշեց քառսուն կաշի
 ու քառասուն ջաղացի քար:
 Մընչալով ելաւ տեղից
 էն Առիւծի առիւծ որդին,
 իր ձին հեծաւ ու փոթորկեց,
 խաղաց, շողաց թուր կայծակին:
 Առաջ վազեց մագերն արձակ
 Մելքի պառաւ մայրը ջաղու:
 — Դաւիթ, մազըս առ ոտիդ տակ,
 էտ մի զարկը ինձ բաշխի դու:

Երկրորդ անգամ թուրը քաշեց.
 էս անգամ էլ եկաւ քուրը.
 — Դաւիթ, եթէ կուզես, կանչեց,
 իմ սրբախն զօրկ երկրորդ թուրը...
 Վերջին զարկի ժամը հասաւ,
 ելաւ Դաւիթ երրորդ անգամ.
 — էս մի զարկն ու Ասուած, ասաւ,
 էլ մարդ չը գայ, պէտք է որ տամ:
 Ասաւ, ելաւ ու փոթորկեց,
 թրուաւ, ցոլաց Դաւիթի հուր ձին.
 ձին փոթորկեց, փայլատակեց
 ու ցած իջաւ թուր-կայծակին:
 Անցաւ քառսուն գոմշի կաշին,
 անցաւ քառսուն քարերը ցած,
 միջից կրտրեց ժանտ հրէշին,
 եօթը գազ էլ դէնը գրնաց:
 — Կենդանի եմ, մին էլ արի,
 գոռաց Մելիք հորի տակից:
 Դաւիթ լրսեց, շատ զարմացաւ
 իրեն զարկից, թուր-կայծակից...
 — Մելիք, ասաւ, թափ տուր մի քեզ:
 Ու թափ տրուաւ Մելիքն իրեն,
 միջից եղաւ ճիշտ երկու կէս,
 մէկն ընկաւ դէսն ու միւսը դէն:

էս որ տեսաւ Մըսրայ բանակ,
 ջուր կըտրուեց ան ու վախից:
 Դաւիթ կանչեց.— Մի վախենաք,
 ականջ արէք հալա դեռ ինձ:
 Դուք, ըռանչպար մարդիկ, ասաւ,
 զուրկ ու խաւար, քաղցած ու մերկ,
 հազար ու մի կըրակ ու ցաւ,
 հազար ու մի հոգսեր ունէք:
 Ի՞նչ էք առել նետ ու աղեղ,
 եկել թափել օտար դաշտեր.
 չէ որ մենք էլ ունենք տուռ-տեղ,

մենք էլ ունենք մանուկ ու ծեր...
 Չանձրացել էք խաղաղ ու հաշտ
 հողագործի օր ու կեանքից,
 թէ զրգւել էք ձեր հանդ ու դաշտ,
 ձեր հունձ ու փունջ, վար ու ցանքից...
 Դարձէք եկած ճանապարհով
 ձեր հայրենի հողը Մըսրայ:
 Բայց թէ մին էլ զէնք ու զօռով
 վեր էք կացել դուք մեզ վըրա,
 հորում լինեն քառսուն գազ խոր
 թէ ջաղացի քարի տակին,
 կեխեն ձեր դէմ, ինչպէս այսօր,
 Սասմայ Դաւիթ, թուր-կայծակին:

31. Հայերեկի առաջին ուսուցիչը

ա.

Խաղաղ լուսնեակ գիշեր էր: Ա-
 ըրարատեան լայնատարած դաշտը խոր
 նիրհի մէջ պապանձւել էր. նոյն խաչ
 արքայանիստ Վաղարշապատի պահա-
 պան զինւորները դադարել էին իրար
 ձայն տալուց և լուռ արձանացել էին
 ատամնաւոր պարիսպներին ու բարձ-
 րագագաթ բուրգերին:

Քնած էր պալատը, քնած էր և
 կաթողիկոսարանը:

Միայն կաթողիկոսարանի խցե-
 րից մէկում, արմուռնքները քարէ սե-
 դանին յենած, գլուխը երկու ձեռքով
 ամուր պահած, արթուն էր կաթողի-
 կոսի մտերիմ Մեսրոպ վարդապետը:

Ճակատը այրուում էր, հայեացքը
 անթարթ բեռած էր պատի մի կէ-
 տին, շրթունքները պինդ սեղմած. երկար մօրուքը թափւել էր առջևը
 դրած մագաղաթին, որի վրա գրեր էին գծւած: Նա կարծես չէր շըն-
 դրած

չում, երբեմն միայն կուրծքը ծանր-ծանր վեր էր բարձրանում, և զսպած հառաչի պէս մի բան գուրս էր թռչում նրա լքած հոգու խորքից:

Երկու տարի. երկու տարի աշակերտներին դաս տալուց յետոյ, անընդհատ տքնելուց յետոյ, վերջապէս համոզել էր, որ գուր էին իր բոլոր ջանքերը. Դանիէլ Ասորու գրերով իր մայրենի բառերը չեն գրւի, ասորերէն և յունարէն գրքերը հայերէն չեն թարգմանւի:

Իսկ սրչափ ոգևորւած էր ձեռնամուխ եղել նա այդ մեծ գործին: Այն ժամանակ երազում էր թէ սուրբ գրքերը կը թարգմանեն մայրենի լեզուով և Մեծ Վարդապետի քարոզած սէրն ու գուժը ազատ ու խոր կը թափանցի ժողովրդի սիրտը: Զուր երազներ:

Ահա այնտեղ, կաթողիկոսարանի լայն սրահներում հիմա ննջում են յուսախաբ պատանիները, որ վաղը գալու են՝ կանգնեն իր դռանը ու ասեն.

— Վարդապետ, ինչո՞ւ զարթեցրիր մեր հոգին. ինչո՞ւ յոյս աւիր հայերէն գիր ու հայերէն Սուրբ գիրքը ունենալու:

Ի՞նչ պիտի պատասխանէր:

Կսկծից Մեսրոպի սիրտը հեծեծում էր:

Լուսնեակի պայծառ շողքը նեղ լուսամուտի արանքով ընկել էր նրա գլխին, արծաթագօծելով անժամանակ սպիտակած մազերը: Ակամայ դէմքը դարձրեց դէպի լուսամուտը, յետոյ բարձրացաւ ցածրիկ աթոռից ու դանդաղ քայլերով, սուերի նման, մօտեցաւ լուսամուտին: Ու նայեց դուրս:

Նրա առջև կանգնած էր Մասիսը իր վեհ գեղեցկութեամբ, խրոխտ փայլով, ազատ գագաթը համարձակ վեր ուղղած: Նա կարծես իր հետ էր քաշում խցի վհատած մենաւորին, դէպի վեր, դէպի անսահման երկինքը:

Երկար նայում էր Մեսրոպը այդ հպարտ լեռան, ապա ծունկ իջաւ լուսամուտի առջև ու լուռ աղօթում էր:

Երբ ոտքի ելաւ, արդէն վճռել էր. վաղը նա գնալու է Միջագետք, այգտեղից էլ, թէ պէտք եղաւ, յունաց քաղաքները, բայց հայերէն տառերը պիտի գտնի անպատճառ:

բ.

Անցաւ մի քանի տարի: Սահակ կաթողիկոսը շտապում էր վռամշապուհի պալատը: Մեսրոպից սուրհանդակ էր եկել և լուր բերել որ գրքերը գտել է և շտապ գալիս է վաղարշապատ:

Եկեղեցիները կոչնակները սաէպ-սաէպ խփում էին, հրապարակներում և փողոցներում բերնէ բերան էր անցնում ուրախալի լուրը: Թագաւոր, կաթողիկոս, իշխաններ ու հոգևորականներ բոլորը իրար էին անցել, գնում էին Մեսրոպին ընդառաջ:

Ժողովուրդն էլ վազում էր քաղաքից դուրս, դէպի Ռան գետը տանող ճամփան, այնտեղով էր գալու անվհատ մարդը:

Այդ բազմութեան մէջ սակայն ամենից աւելի յուզում էին Մեսրոպի նախկին աշակերտները. նրանք վազում էին յուսով ու վա- Մեսրոպի նախկին աշակերտները. նրանք վազում էին յուսով ու վա- Մեսրոպի նախկին աշակերտները. նրանք վազում էին յուսով ու վա- Մեսրոպի նախկին աշակերտները. նրանք վազում էին յուսով ու վա- Մեսրոպի նախկին աշակերտները. նրանք վազում էին յուսով ու վա-

Մեսրոպի նախկին աշակերտները. նրանք վազում էին յուսով ու վա- Մեսրոպի նախկին աշակերտները. նրանք վազում էին յուսով ու վա- Մեսրոպի նախկին աշակերտները. նրանք վազում էին յուսով ու վա-

Մեսրոպի նախկին աշակերտները. նրանք վազում էին յուսով ու վա- Մեսրոպի նախկին աշակերտները. նրանք վազում էին յուսով ու վա-

Մեսրոպի նախկին աշակերտները. նրանք վազում էին յուսով ու վա- Մեսրոպի նախկին աշակերտները. նրանք վազում էին յուսով ու վա-

Մեսրոպի նախկին աշակերտները. նրանք վազում էին յուսով ու վա- Մեսրոպի նախկին աշակերտները. նրանք վազում էին յուսով ու վա-

Մեսրոպի նախկին աշակերտները. նրանք վազում էին յուսով ու վա- Մեսրոպի նախկին աշակերտները. նրանք վազում էին յուսով ու վա-

Մեսրոպի նախկին աշակերտները. նրանք վազում էին յուսով ու վա- Մեսրոպի նախկին աշակերտները. նրանք վազում էին յուսով ու վա-

Մեսրոպի նախկին աշակերտները. նրանք վազում էին յուսով ու վա- Մեսրոպի նախկին աշակերտները. նրանք վազում էին յուսով ու վա-

Մեսրոպի նախկին աշակերտները. նրանք վազում էին յուսով ու վա- Մեսրոպի նախկին աշակերտները. նրանք վազում էին յուսով ու վա-

Մեսրոպի նախկին աշակերտները. նրանք վազում էին յուսով ու վա- Մեսրոպի նախկին աշակերտները. նրանք վազում էին յուսով ու վա-

Մեսրոպի նախկին աշակերտները. նրանք վազում էին յուսով ու վա- Մեսրոպի նախկին աշակերտները. նրանք վազում էին յուսով ու վա-

Մեսրոպի նախկին աշակերտները. նրանք վազում էին յուսով ու վա- Մեսրոպի նախկին աշակերտները. նրանք վազում էին յուսով ու վա-

Մեսրոպի նախկին աշակերտները. նրանք վազում էին յուսով ու վա- Մեսրոպի նախկին աշակերտները. նրանք վազում էին յուսով ու վա-

Մեսրոպի նախկին աշակերտները. նրանք վազում էին յուսով ու վա- Մեսրոպի նախկին աշակերտները. նրանք վազում էին յուսով ու վա-

Մեսրոպի նախկին աշակերտները. նրանք վազում էին յուսով ու վա- Մեսրոպի նախկին աշակերտները. նրանք վազում էին յուսով ու վա-

Մեսրոպի նախկին աշակերտները. նրանք վազում էին յուսով ու վա- Մեսրոպի նախկին աշակերտները. նրանք վազում էին յուսով ու վա-

Մեսրոպի նախկին աշակերտները. նրանք վազում էին յուսով ու վա- Մեսրոպի նախկին աշակերտները. նրանք վազում էին յուսով ու վա-

Մեսրոպի նախկին աշակերտները. նրանք վազում էին յուսով ու վա- Մեսրոպի նախկին աշակերտները. նրանք վազում էին յուսով ու վա-

Մեսրոպի նախկին աշակերտները. նրանք վազում էին յուսով ու վա- Մեսրոպի նախկին աշակերտները. նրանք վազում էին յուսով ու վա-

Մեսրոպի նախկին աշակերտները. նրանք վազում էին յուսով ու վա- Մեսրոպի նախկին աշակերտները. նրանք վազում էին յուսով ու վա-

Մեսրոպի նախկին աշակերտները. նրանք վազում էին յուսով ու վա- Մեսրոպի նախկին աշակերտները. նրանք վազում էին յուսով ու վա-

Մեսրոպի նախկին աշակերտները. նրանք վազում էին յուսով ու վա- Մեսրոպի նախկին աշակերտները. նրանք վազում էին յուսով ու վա-

Մեսրոպի նախկին աշակերտները. նրանք վազում էին յուսով ու վա- Մեսրոպի նախկին աշակերտները. նրանք վազում էին յուսով ու վա-

Մեսրոպի նախկին աշակերտները. նրանք վազում էին յուսով ու վա- Մեսրոպի նախկին աշակերտները. նրանք վազում էին յուսով ու վա-

Յուզմունքից այդ գիշեր նա խկի
քնել չէր կարողանում: Եւ արդէն ոգե-
ւորւած ծրագրում էր, թէ ինչպէս ձեռ-
նարկեն Սուրբ Գրքի կանոնաւոր թարգ-
մանութեանը:

Հուսաբացին մօտ էր, երբ յանկարծ
լսեց իր խցի դռան առջև մի շշուկ: Գնաց
դուռը բաց արաւ. նրա առջև, քարէ
աստիճանների վրա կանգնած էր իր
աշակերտներից մէկը:

— Կորիւն, դձև ես: Ի՞նչ ես ուզում
այս ժամին:

Պատանին պատասխանելու
փոխարէն ծունկ խոնարհեց
ու սառը քարերի վրա տա-
րածւած աշխատում էր համ-
բուրել ուսուցչի քղանցքը ու
շշնչում էր.

— Ոհ, սուրբ մարդ. անմահ,
յաւիտեան է քո գործը...

Եւ ուսուցիչը զգաց-
ւած, աչքերը արտասու-
քով լեցուն, անհուն հրը-

ճւանքով, հպարտ պարզեց իր ձեռքերը աշակերտի խոնարհած գլխի
վրա ջերմ օրհնութեամբ:

Առաւօտեան առաջին շողերը խաղում էին նրա ոգևորւած գու-
նատ դէմքին:

Հուսանում էր...

Ինչո՞ւ է Մեսրոպի գործը անմահ: Ի՞նչ աւելացաւ հայերին գրերի
գիտով:

32. Անգրագետ

Երբէք մէկին չեմ նախանձում
ես աշխարհի երեսին,

միայն, գրագէտ դուք պարոններ,
նախանձում եմ ձեր բախտին:
Ա՛խ, գրթացէք խեղճ գեղջուկիս,
ու ինձ գրել սովորցրէք:

տըւէք մի թերթ ըսպիտակ թուղթ
մի փետուրէ գրիչ տըւէք,
որ ձեզ յայտնեմ՝ ի՞նչ ցընորքներ,
ի՞նչ մըտքեր կան իմ գըլխում,
մի ողջ աշխարհ ես ձեզ ցոյց տամ
այդ անմահ պատկերում:
Այժըմ անհետ չըքանում եմ
այդ մըտքերն ու երագներ.
ես անգրագէտ, ես անուս եմ...
սովորցրէք, պարոններ:

Յգնիւ գործ է, թէ մարդ գրել
իր խօսքերը կարենայ,
բոլորն՝ ինչ որ մտածում է,
բոլորն՝ ինչ որ հոգուց գայ,
գըրջով պատմի այն ամենը,
ինչ դիզել է իր սըրտում,
ճշմարտութիւն միշտ քարոզի,
բարի գործի մեծութիւն:
Այ, դու սագ իմ ճերմակթևիկ,
քեզ տւել եմ կերակուր,
քեզ սիրել եմ, փոխարէնը
թևիցդ ինձ մի գըրիչ տուր:
Սիրուն դու սագ, տուր, խընդրում եմ
ինձ թըռչելու գոյգ թևեր...
ես անգրագէտ, ես անուս եմ.
սովորցրէք, պարոններ:

- 1) Մարդիկ միշտ են թողնի վրա գրել եւ միշտ մեր հիմնկայ
գրիչներով: Հապամ:
- 2) Տղան սագի տւած թետուր ո՞ր է ուզում թռչի:

33. Ղարա-խանում

Աշնան սկիզբն էր. արդեն բոլոր քոչվորները իջել էին սարերից գիւղը, որ ամառը գրեթէ դատարկ էր մնացել:

Կէսօրից շատ անց էր: Յանկարծ գիւղի ծայրին շները կատաղաբար հաչեցին ու մի քանի բոպէից բոլոր տների կտուրներից հարկւրաւոր շներ ձայնակցեցին նրանց: Ի՞նչ պիտի պատահած լինէր:

Գիւղը մի նոր մարդ էր եկել, այն էլ կին, սև շորերը հագին, գլուխը բաց կին: Ոչ ոք առհասարակ չէր մտնում այդ հեռաւոր, խուլ անկիւնը. հազարից մէկ՝ թէ որևէ պաշտօնեայ երևար: Ողջ գիւղը դուրս թափեց. թուրք տղաները իսկոյն պաշարեցին սայլը, որի մէջ իրերի վրա նստած էր տարօրինակ կինը, ու աղաղակում էին.

— Ղարա-խանում, Ղարա-խանում:

Առաջին անգամ էին տեսնում մի քաղաքացի կին. իրենց մայրերը ման էին գալիս պայծառ չթէ շորերով կամ ցնցոտիներով ու գլուխը ծածկում:

Եկած կինը հարցրեց՝ ուր է տանուտէրը: Սայլը կանգ առաւ ծուած, անպատուհան, երգիկին կողորած կարաս տնկած մի տան առջև: «Ա՞յս է տանուտէրի տունը», — զարմացաւ կինը: Օտար գիւղացի սայլապանը բացատրեց թէ՛ «էստեղի թուրքերը բոլորն էլ էսպիտի տներում են ապրում, խանում... Ոչ մարդավարի տուն-տեղ ունեն, ոչ էլ ուտել-խմել գիտեն»:

Աւելի զարմացաւ Ղարա-խանումը, երբ իմացաւ, որ ամբողջ գիւղում ոչ հաց կայ, ոչ ձու, կաթն էլ հազիւ թէ ճարւի: Ամեն ինչ պէտք է մօլլայից փոխ առնէր... Բայց թուրքերն էլ պակաս չը զարմացան, երբ յայտնեց որ Ղարա-խանումը եկել է դպրոց բանալու:

Ի՞նչներին է պէտք դպրոցը: Եւ էլ ի՞նչ պիտի սովորեցնի կինարմառը: Մազը երկար, խելքը կարճ: Թուրքական դպրոցներում սովորեցնում էին մօլլաները:

Գիւղացիք խուճախումը հաւաքուում էին, աղմկում. վերջապէս եկան մօլլայի մօտ ու խորհուրդ հարցրին.

— Ձեռին թուղթ ունի, — յայտնեց ցաւակցելով մօլլան: — Բաց է անում՝ բաց անի: Միայն թէ ոչ ոք պարտական չէ որդուն նրա մօտ տալու: Ով ուզում է՝ կը տայ, ով չէ՝ ոչ... Էն էլ է գրւած, որ պիտի սովորեցնի մենակ աղջիկներին:

... Գիւղացիք խուճախումը հաւաքուում էին, աղմկում...

Ղարա-խանումը մէկ-մէկ ման եկաւ բոլոր տները: Քանի աւելի էր ծանօթանում նա գիւղացիների կեանքին, այնքան աւելի էր ապշում: Մի՞թէ կարող են բանական արարածները այդ տեսակ ապրել: Տներ չէին, այլ խոնաւ գետնափորեր, պատերը մեծ մասամբ անծեփ. ամեն ծակ ու ծուկից քամին փչում էր. թոնրի պէս մի բան փորւած էր յատակի մէջ, ծուխը լցնում էր ամբողջ ներսը: Բակում ոչ մի առանձին շինութիւն. անասուններն էլ բնակում էին միևնոյն գետնափորում, մարդկանց հետ միասին: Աղբը, թրիքը, հէնց դռան առջև կիտած: Ոչ մի ծառ, ոչ մի բոյս. շուրջը կատարեալ ամայութիւն: Տան մէջ մի երկու գզգզած, ցեխոտած կապերա, կեղտոտ ներքնակներ, աւելի կեղտոտ, բուրդը դուրս ցցւած վերմակներ: Միայն հասակաւոր տղամարդիկ էլի բան ման հագին ունէին, իսկ կանայք ու երեխաները շրջում էին բոբիկ և գրեթէ մերկ: Այդ տարի մանաւանդ երաշտից հացի պակասութիւն էր, և ուր էլ մտնում էր Ղարա-խանումը, սոված մանուկների լացն ու աղաչանքը սիրտը կտոր-կտոր էին անում: Ինչ ուտելեղէն որ բերել էր իր հետ, բոլորը նոյն օրն և եթ բաժանեց: Ամեն տան մէջ գտնում էր մէկ երկու հիւանդ:

Այդ գիշեր Ղարա-խանումը չը կարողացաւ բոլորովին աչքը խփել, թոււմ էր թէ դեռ եւ լսում է լացի ձայներ, աղաղակներ, հառաչներ...

Ղարա-խանումին աւին մի ետ ընկած, պարապ տնակ: Տասնեակ վերստ հեռուից մշակներ ապսպրեց և կարողացաւ մի կերպ պատերի ծակոտիկները ծեփել տալ, կտուրը ամրացնել, երդիկը կաշնել, մի պատի մէջ երկու պատուհան բաց անել, յատակը հաւասարացնել ու խսիրով ծածկել: Սենեակի մի կողմը, որ վարագոյրով էր բաժանուած, պիտի խանումի ննջարանը լինէր, միւս մասը՝ դասարան: Սկզբում աշակերտ գրեցին միայն երկու աղջիկ, որոնց բերել էին մայրերը բոլորովին մերկ: Ղարա-խանումը հագցրեց նրանց և կուշտ կերակրեց. ամբողջ գիւղը իրար անցաւ: Մէկ անգամից ընդունեցին երեսունի չափ աղջիկներ. աւելի տեղ չը կար... Մայրերը դունեցին երեսունի չափ աղջիկներ. աւելի տեղ չը կար... Մայրերը բերում էին ծծի երեխաներին ու պահանջում էին որ նրանց էլ ըն-

դունի... Բան հասկացնել անկարելի էր լինում:

Թուրք տղաներն էլ գայրանում էին. նրանցից միմիայն Ահմեդը կարողացաւ տեղաւորել գպրոցում, այն էլ նրա համար, որ յանձն առաւ սենեակը մաքրել, շուր բերել ու ծառայի պաշտօն կատարել: Բայց հէնց առաջին օրը Ահմեդը գողացաւ Ղարա-խանումից մի մկրատ: Վարժուհին ձևացրեց թէ գլխի չի ընկնում, ու ասաւ.

—Ահմեդ, իմ մկրատը չը կայ. անշուշտ մի վատ մարդ է եկել ու տարել: Եթէ մի ժամանակ իմանաս թէ ով է այդ վատ մարդը, խնդրեմ ինձ ոչինչ չասես. ես այդ տեսակ մարդոց երեսը տեսնել չեմ ուզում:

—Ես չէի, Ղարա-խանում,—պատասխանեց Ահմեդը.—ես կը հրակեմ, որ բռնեմ այդ վատ մարդուն:

—Հսկի, Ահմեդ, հսկի:

Ահմեդը շարունակում էր իր գողութիւնը: Մէկ անգամ էլ տեղն ու տեղը բռնեց, գողացած իրերը ձեռքին, բայց այս անգամ Ղարա-խանումը էլ ոչ մի խօսք չասաւ, ուղղակի աչքերին նայեց ու մօտից անցաւ:

Ահմեդը քարացած մնաց. յետոյ գողացած իրերը ձեռքից վայր գցեց ու դուրս գնաց:

Մի քանի օր չէր կարողանում Ղարա-խանումի աչքերին նայի. այնուհետեւ տանից էլ ոչինչ չէր կորչում:

դ.

Պառանները յաճախ գալիս էին դպրոց տաքանալու և նայելու թէ ինչ են անում իրենց աղջիկները: Երեխաները գրում-կարդում էին, կարում ու գործում:

—Ո՛րտեղից ես եկել, Ղարա-խանում,—հարցրեց մի օր նրանցից մինը:

—Հեռից, տատի:

—Ի՞նչն է քեզ մեզ մօտ բերել, էս անտէր-անտիրական աշխարհը: Աղքատ ու սոված մարդիկ ձեր երկրումն էլ անպակաս կը լինեն...

—Եկել եմ ձեզ մօտ նրա համար, որ ուրիշ աղքատներին օգնողներ կան, իսկ ձեզ ոչ ոք չի օգնում,—պատասխանեց Ղարա-խանումը:

Բայց տատին բան չը հասկացաւ:

—Չէս հասկանում, տատի:

—Ոչ, Ալլահը վկայ, չեմ հասկանում:

—Լաւ, բացատրեմ քեզ... Ես մի ծով դարդ ունէի: Երկու աչքի լոյս երեխաներ ունէի, երկուսին էլ Ասուած առաւ...

—Ո՛հ,—մղկտաց պառաւը.—իմ երեխաներից էլ շատերին Ասուած առել է...

—Այո... Աչքիս էլ բան չէր երևում: Մտածում էի՝ էլ ինչո՞ւ ապրեմ էս աշխարհի երեսին, էլ ի՞նչացու եմ. աւելի լաւ է՝ ինքս էլ մեռնեմ: Բայց յետոյ, երբ եկայ էստեղ, տեսայ՝ որ դեռ մարդկանցը հարկաւոր եմ:

Բայց տատին այնուամենայնիւ բան չը հասկացաւ:

ե.

Դպրոցի շինութիւնը շատ վատ էր, ու Ղարա-խանումը յաշորդ ամառը վարպետներ բերել տաւ ու սկսեց նոր տուն շինել, աւելի բարձր, ընդարձակ, լայն-լայն պատուհաններով և աղիւսէ ծխնելոյզով.—տանիքը կղմինտրից էր, տան մօտ էին բոլոր հարկաւոր շինութիւնները. բակը շրջապատած էր բարձր պարիսպով, իսկ բակից դուրս մի ընդարձակ տեղ չափարով կապած, ապագայ բոստանի համար:

—Շատ փող ունի Ղարա-խանումը,—ասում էին գիւղացիք, նա-յելով այդ շինութեանը:

Մի քիչ յետոյ Ղարա խանումը գնեց երկու կով, այծեր, ոչխարներ, հաւ, հնդկահաւ, սագ, բադ և մի բարակ առու անցկացրեց գետից մինչև բոստանը:

Յաշորդ գարնանը աշակերտուհիները նրա հետ բանում էին բոստանում, գետինն էին փորում, մարգեր ձևում, ցանում, տնկում, ջրում, տանում, գետինն էին փորում, մարգեր ձևում, ցանում, տնկում, ջրում, բաղնիք անում... Այդ գիւղում ոչ մի բոստան չը կար, ու թուրք բաղնիք չը գիտէին՝ ինչ բան է կարտփիլը, կաղամբը, բադրիջանը, բազուկը. շատ-շատ երբեմն ձեռները ընկնում էր մի-մի սոխ կամ վարունկ:

—Փոքրերը որ սովորեն, յետոյ իրենց համար էլ բոստաններ կը շինեն,—մտածում էր Ղարա-խանումը:

դ.

Ամբողջ գիւղը հետաքրքրութեամբ հետևում էր Ղարա խանումի աշխատութիւններին: Երբ պատրաստում էին սարերը քոչելու,

վարժուհին հազիւ հազ համոզեց մի երկու աղքատ ընտանիքներ, իր մօտ թողնեն իրենց աղջիկներին. և ամբողջ ամառը, շոքին նրանց հետ աշխատում էր բակում և բոստանում:

Գիւղում մնացել էին մի քանի տղամարդ, որոնք ցորենը մի կերպ հնձեցին, կասեցին. յետոյ նրանք էլ հեռացան սարերը: Միայն կատունները մնացին աներում:

Աշնանամուտին, երբ գիւղը նորից կենդանացաւ, բոլորն էլ դարմանքով տեսան որ վարժուհին ամեն ինչ ունի. մի քանի տասնեակ հաւ, հնդկահաւ, սագ, բագ, գառներ, հորթուկ, տան առջև ծաղկոց. բաղեղը բարձրացել էր դպրոցի պատով, գրեթէ պատուհաններից վեր, իսկ բոստանը լի էր ամեն բարիքով:

Ղարա-խանումը զւարթ և ուրախ էր, կարծես աւելի. Չահեւացել էր: Օգնական աղջիկների ընտանիքները բաժին ստացան նրա բակի ու բոստանի լիութիւնից:

Դպրոց մտնել ցանկացողների թիւը շատացաւ: Մի ուսուցչուհի ևս եկաւ քաղաքից: Այս անգամ տղաներն էլ ընդունւեցին: Իսկ երբ եկաւ ամառը, արդէն գիւղացիներից աւելի շատերը չուգեցին իրենց երեխաներին տանն սարը ու թողին Ղարա-խանումի մօտ: Դպրոցը կապալով առել էր մի քանի օրավար հող, վարել ու ցանել ցորեն, դարի ու կորեկ:

է.

Անցան տարիներ: Դպրոցի շուրջը անկած պտղատու ծառերը մեծացան. տունը այժմ մի այգու մէջ էր: Բոստանը կրկնակի ընդարձակել էր: Գիւղի այս և այն ծայրում երևացել էին աւելի լաւ շինւած տնակներ, պատուհաններով և ծխնելոյգներով, կղմինարով ծածկււած. ծառերը հովանաւորում էին նրանց բակերը և տների կողքին կանաչին էին տալիս բոստանները: Առուն մեծացրած էր և ուրախ վազում էր փողոցներով...

Ամառայ ամիսներին գիւղը այլ ևս չէր ամայանում և բոստաններում ու արտերում իրար կողքին երևում էին աշխատող կանայք ու տղամարդիկ, առաջադէմ և աւելի լաւ հագնւած:

Իրանք մեծ մասամբ Ղարա-խանումի նախկին օգնականներն էին:

1) Միայն մեր թնրք գիւղերն են այսպէս խեղձ: Ի՞նչն է այս խեղձութեան պատճառը:

2) Ղարա-խանումը ի՞նչ միջոցով է ուզում կռի այդ խեղձութեան դէմ: Ես ինչո՞վ էր ազդում գիւղացիների վրա:

34. Պարզկայ գիշեր

Պարզկայ գիշեր...

Աստղերն երկընքում լուռ պըսպըղում են,
լուսնի շողերը դիպել են սարի
ձիւնոտ կողերին, կողերը ցոլում,
պէծին են տալի:

Քամին ցրտաշունչ
թևերը փռած փնչում է, թռչում,
երկիրը սառած ճաքում-ճաքճքում,
ձեան հատիկներով քարափի կուրծքը
ծեծում ու ծեծկում...

Անծայր ճանապարհ.

առաջ եմ գնում. ո՞ւր. ես չը գիտեմ.

սառոյց ու ձմեռ.

առաջ եմ գնում անյոյս, անընկեր,
քամի ու գիշեր:

35. Գիքորը

ա.

Գիւղացի Համբօի տունը կռիւ էր ընկել:
Համբօն ուզում էր իր տասներկու տարեկան Գիքորին տանի քաղաք մի գործի տայ, որ մարդ գառնայ, աշխատանք անի: Կինը չէր համաձայնում:

— Չեմ ուզում, իմ մատաղ երեխին էն կրակ աշխարհքը մի գցի, չեմ ուզում, — լալիս էր կինը:
Բայց Համբօն չը լսեց:

Մի խաղաղ, գեղեցիկ առաւօտ էր. մի տխուր առաւօտ: Տանեցիք

ու հարեանները եկան մինչև գիւղի ծայրը, Գիքորի թշերը պաշեցին ու ճամփայ գրին:

Քոյրը, Չանին, լաց էր լինում, իսկ փոքրիկ Գալօն մօր գրկից ձայն էր տալիս՝ «Գիքոր, էտ ո՞ւր ես գնում, հէ՛ Գիքոր»:

Գիքորը շուտ-շուտ ետ էր նայում: Տեսնում էր՝ դեռ գիւղի ծայրին կանգնած են նրանք ու մայրը գոգնոցով սրբում է աչքերը: Դարձեալ հօր կողքով վազում կամ առաջն էր ընկնում: Մին էլ ետ նայեց. գիւղը ծածկւել էր բլուրի ետև:

Այնուհետև Գիքորը ետ էր ընկնում:

—Արի հա՛, Գիքոր ջան, արի հա՛, հասանք հա՛, — սրբուն կանչելով գնում էր Համբօն, շալակին մի խուրջին, մէջը մի քանի հաց ու պանիր ու մի երկու դաստա ծխախոտ:

Իրիկնապահին, երբ անց էին կենում սարերը, մի անգամ էլ երեւաց գիւղը հեռո՞ւ մշուշում:

—Ա՛յ, ապի, մեր տունն էն է, հա՛, — ցոյց տւաւ Գիքորը՝ մատը մեկնելով դէպի գիւղը, թէև տունը իսկի չէր երևում, ու անցան:

Առաջին իրիկունը հիւր ընկան մի գիւղում: Տանտէրը Համբօի հին ծանօթն էր:

Դեղին սամաւարը թշոււմ էր տախտի ծէրին: Մի ջահել աղջիկ շրթակացնելով բաժակները լւանում ու թէյ էր շինում: Նա մի կարմիր սիրուն շոր ունէր հագին: Գիքորն էնտեղ մտքումը դրաւ, որ երբ քաղաքում փող աշխատի, իրենց Չաննի համար մի էն տեսակ շոր ուղարկի:

Միւս օրը քաղաք մտան, իջան բազար:

—Ի՛նչա՛, էտ երեխին ծառայ ես տալու, — խանութի ներսից հարցրեց մի վաճառական:

—Հրամանք ես, — սասաւ Համբօն ու Գիքորին էն կողմը հրեց:

—Բեր, ինձ տուր, ես կը բռնեմ, — առաջարկեց վաճառականը: Նրան ասում էին բազազ Արտեմ:

—Հինգ տարի դեռ փող չեմ տայ, — սասաւ բազազը պայման կապելիս: — Թէ՛ դրուստը կուզես, դեռ դու պէտք է ասաս, որ քո որդին բան է սովորելու: Ախար իսկի բան չը գիտի...

—Որտեղից գիտենայ, խաղէյին ջան, — պատասխանեց Համբօն, — որ գիտենար, էլ ո՞ւր կը բերէի: Ես էլ բերել եմ, որ բան սովորի...

—Կը սովորի, ամեն բան կը սովորի:

— Իմ դարդն էն է, աղա ջան, որ մարդ դառնայ, լեզու սովորի, գրել-կարդալ սովորի, նստել-վեր կենալ սովորի, մարդ ճանաչի, որ աշխարհքումն ինձ նման խեղճ ու զուրկ չը մնայ...

Բազազը Համբօին միամտացրեց ու դուրս գնաց բարձր-բարձր հրամայելով — «Չայ բերէք, հաց բերէք սրանց համար...»

Գ.
Ու հայր ու որդի նստած էին բազազ Արտեմի խոհանոցում:
— Դէ, հիմի դու գիտես, Գիքոր ջան, տեսնեմ՝ ինչ տեսակ տղայ ես դուրս գալի... Հէնց պէտք է անես, որ... ես ինչ գիտեմ... ո՞վ Տէր Աստուած... մոռնաց Համբօն ու չիբուխը Երեց:

— Վախտ ու անվախտ դէս դէն չընկնես, ձեռք ընկած փողը քօռ ու փուչ չանես. հազար ու մի պակասութիւն ունենք: Քեզ էլ լաւ պահի, գիշերները բաց չը լինես, մրսես ոչ...

— Հացի կտորտանքն ու քարթուն կը տան, կերակուրի թերմացքը կը տան, շատ անգամ էլ իրենք կուտեն, քեզ տալ չեն. բան չը կայ, կարգն էտ է. . . Օրեր են, կը մթնեն, անց կը կենան...

Շարունակում էր հայրն իր խրատը, բայց Գիքորը հօրը թինկը տւած քնել էր արդէն:

էն երկու օրը նա էնքան բան էր տեսել, էս ու էն կողմը նայել, որ յոգնել էր բոլորովին:

Մրգով լիքը խանութները, դէգերի նման դարսած գոյն գոյն չիբերը, տեսակ տեսակ խաղալիքները, ուսումնարան գնացող կամ դարձող երեխաների խմբերը, իրար ետևից սլացող կառքերը, ուղտերի շարքերը, կանաչի բարձած աւանակները, թաբախները գլխնեւրին կինտօնները... էս ամենի գոռոցն ու գնդոցը, աղմուկն ու աղաղակը իրար խառնւած դժւո՞ւմ էր նրա գլխում: Եւ նա յոգնել էր ու հօրը թինկը տւած քնել:

Գ.
Խանութում Գիքորին ապրանք կը տային մուշտարիների հետ տանելու, չիթ կը ծալէր, խանութը կը սրբէր, իսկ պարսպ ժամանակը յաճախորդ կը կանչէր:

Եւ անա Գիքորը հաց է տանում խանութը, կերակրամանը ձեռքին, մաշած ու դժգոյն մեծ-մեծ ոտնամանները քաշ տալով անց է կենում կամուրջով: Նայեց ներքև: Քարւանսարաների բարձր պատերին զարկելով ծառս էր լինում Քուսրը, ոլորում, պտուղում ու ճընշելով խեղդւում, խուլ թշոււմ կամուրջի տակին:

Ասիից մօտիկ պըտըտում էր մի կանաչ նաւակ: Երկու հողի կային նրա մէջ. մինը ուռկան էր ձգում, միւսը նաւն էր կառավարում:

«Այ հիմի կը հանի», — ասաւ Գիքորն ու կանգնած նայում էր ձկներին: Ուռկանը դատարկ դուրս եկաւ:

— Էս մինն իմ բախտիցը, — ասաւ Գիքորը ուռկանը ձգելիս: Գիքորի բախտը դատարկ դուրս եկաւ:

— Էս մինն էլ մեր Զաննի բախտիցը:

Էս էլ դատարկ դուրս եկաւ:

— Էս մինն էլ Գալօի բախտիցը:

Գալօն էլ էր անբախտ:

— Էս մինն էլ բաս...

Բայց էտ ժամանակ մօտիկ քարւանսարայի դռանը աղմուկ բարձրացաւ: Մի պարսիկ կապիկ էր պար ածում երգելով:

Ժողովուրդը հաւաքւել էր գլխին ու վազում էին չորս կողմից: Գիքորն էլ վազեց: Աշխատեց կանգնած ժողովրդի արանքը մտնել, առաջ անցնել, չը կարողացաւ: Վիզը ձգեց, պճեղները վրա կանգնեց ու ձգնում էր անպատճառ տեսնի թէ ինչ է կատարւում մէջտեղը:

— Ի՞նչ ես ներս խծկւում, տօ լածիրակ, զնա քու բանին, — ասաւ մի կինտօ ու զարկեց Գիքորի գլխին:

Գիքորը յանկարծ սթափւեց ու վազեց դէպի խանութ:

Ե.

Իրիկունը Գիքորը կուշ էր եկել խոհանոցում: Դեռ արտասուքը չէր ցամաքել նրա երեսին, դեռ այրւում էին խաղէյինի ապտակները տեղերը, երբ շշուակներով ներս մտաւ Վասօն, բազազի աշկերտը: Գիքորին նկատելով նա խսկոյն կանգ առաւ ու մասխարա դէմքին լըջութիւն տալով սպառնալի հարցրեց.

— Կլուբո՞ւմն ուշացար, տօ արջի քոթոթ, թէ գուբերնատորի՞ մօտ վռագ գործ ունէիր...

Գիքորը լուռ էր:

— Չէս իմանում, տօ, սրտեղ էիր է, որ էսօր ինձ քաղցած սպանեցիր: Որ մեռնէի՞ յետոյ...

Էսպէս խօսելով կամաց-կամաց մօտեցաւ, մի քիչ կանգնեց ու յանկարծ զարկեց Գիքորի գլխին: Գիքորը երկու ձեռքով գլուխը պաշտպանեց ու սեղմեց պատին: Վասօն պատրաստւում էր մի ու-

րիշ ձնի հարւած էլ հասցնելու, բայց դուրսը բարձրացաւ խաղէյինի ձայնը: Գալիս էր:

— Աբա տես հիմի՞ քեզ ի՞նչ է անում, — սպառնաց Վասօն: «Հիմի ինձ կը սպանեն», անցաւ Գիքորի մտքովը, ու խեղճի հողին տապ արաւ:

Խաղէյինը արդէն բաւական ծեծել էր խանութում, այժմ միայն հրամայեց հաց չը տան, որ իմանայ թէ ինչ բան է քաղցածութիւնը:

Գիքորը կծկեց վերմակի մէջ, գլուխը կոխեց տակը, տապ արաւ: Վասօն հաց էր ուտում: Գիքորը վերմակի տակից երբեմն զգոյշ ծիկրակում, թաքուն նայում էր նրան, կրկին աչքերը ծածկում: Նա էն օրը հաց չէր դրել բերանը. ծեծւել ու լաց էր եղել, այժմ էլ քաղցած պառկեց, ու քունը չէր տանում:

— Հ՞ը, սնց է, սոված քունըդ չի՞ տանում, հա՛, էտպէս... — նկատեց չարածճի Վասօն ու մի կտոր հաց ու պանիր տաւ Գիքորին: —

Դէ, առ, տեղի տակին թաքուն կեր, խաղէյինը չիմանայ:

Գիքորը յափշտակեց հաց ու պանիրը, գլուխը կոխեց տեղի տակը, թաքուն ուտում էր ու մտածում: Մտածում էր իրենց տան վրա, էն օրերի վրա, երբ ազատ խաղում էր հանդերում ու լիստիս հաց ուտում: մտածում էր էն երեկոները վրա, երբ հէրն ու մէրը կուռում էին իրեն քաղաք բերելու համար... և մայրը լաց էր լինում, չէր ուզում...

— Ա՛խ, նանի ջան, ի՞նչ լաւ էր սիրտդ իմացել, — հառաչում էր Գիքորը տեղի տակին ու հաց ու պանիր ուտում՝ ականջը սրած, թէ խաղէյինը հօ չի գալի...

Իսկ առաւօտը կանգնած էր խանութի դռանը ու կանչում. — Է՛ստի համեցէք, էստի համեցէք...

Գ.

Չմեռը եկաւ: Ստան աղմուկով, ձիւնախառ բուքը թռչում էր քաղաքի վրայով: Փողոցներում սուրում, սուլում, հոսան է անում: Վզալով մտնում է անկիւնները, աղքատի ու տկտորի է ման գալիս, պանդուխտ ու անտէր երեսայ է որոնում:

Ահա գտաւ Գիքորին:

Մի բարակ բլուզ հագին, խանութի դռանը կանգնած՝ ձայն էր տալիս նա.

— Է՛ստի համեցէք, էստի համեցէք...

— Հրէսսս — շարախինդ սուլելով ցուրտը, աներևոյթ թրի նման, զարկեց անցաւ ոսկորները, ու Գիքորը դողաց:

Առանց էն էլ նա շատ էր մաշած, էտքանն էլ հերիք էր նրան: Ու անկողին ընկաւ:

Հիւանդ պառկած էր Գիքորը խոհանոցում: Բազազ Արտեմի մայրը, պառաւ դէզին օրը մի քանի անգամ ներս էր մտնում իրեն-իրեն խօսելով: — Ի՞նչ կուզես, որդի Գիքոր:

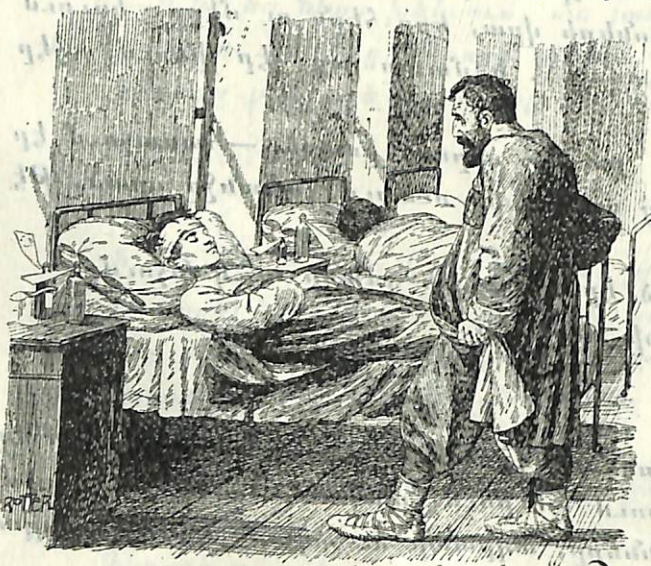
— Զնւր...

Դէզին ջուր էր տալի: Հիւանդը դողդոջուն ձեռներով բռնում, ազան խմում էր ու կրկին ուզում:

— Էս սիրտս հովացնում չի, դէզի... ես մեր աղբրի սառը ջրիցն եմ ուզում... դէզի... ես մեր տունն եմ գնում... ես իմ նանին եմ ուզում...:

Բազազ Արտեմը ցաւի մէջ էր ընկել: Նա դէս դէն ընկաւ, նըրանց կողմերից մարդ գտաւ, ապսպրեց, որ Համբօն գայ, իսկ Գիքորին տարաւ քաղաքային հիւանդանոց:

Էստեղ շատ հիւանդներ կային շարքերով պառկած: Տխուր տընքում էին ու իրար նայում անգոր հայեացքներով:

Գիքորին էլ պառկեցրին նրանց շարքում:

Էստեղ գտաւ նրան հայրը:

— Էտ ի՞նչ ես եղել, Գիքոր ջան, — մղկտալով վրա ընկաւ Համբօն:

Գիքորը տաքութեան մէջ չիմացաւ հօր գալը:

— Գիքոր ջան, բա եկել եմ է, Գիքոր ջան... ես քո ապին եմ է...

Հիւանդը ոչինչ չը հասկացաւ: Նա գառանցում էր ու զառանցանքների մէջ կանչում էր. — «Միկի՛չ. Զանի, ապի, նանի...»

— Էստեղ եմ, Գիքոր ջան. նանը դարկել է, որ քեզ տանեմ մեր տունը... գալիս չե՛ս... Միկի՛չն ու Զանին հրէն կտերը կանգնած քեզ

ճամփայ են պահում: Ի՞նչ ես ասում. դէ խօսա է, Գիքոր ջան.:

— Է՛ստի համեցէք, էստի համեցէք, — բացականչեց հիւանդը, զանազան անկապ, կցկտուր խօսքեր ասաւ ու ծիծաղում էր տաքութեան մէջ:

է.

Մի երկու օրից յետոյ Համբօն գնում էր իրենց գիւղը: Նա թաղել էր Գիքորին ու գնում էր: Կռան տակին տանում էր նրա շորերը, որ մայրը լաց լինի վրէն: Շորերի գրպաններում մի բուռը փայլուն կոճակներ, նախշուն թղթեր, չթի կտորներ ու մի քանի քորոց գտան: Էն էլ, երեւի, քրոջ Զաննի համար էր հաւաքել ու պահել:

Գնում էր Համբօն ու մտածում: Շատ ժամանակ չէր անցել, որ էտ միկնոյն ճամփով քաղաք եկաւ իր Գիքորի հետ: Ահա էստեղ էր, որ նա ասաւ. — Ապի, ոտներս ցաւում են...

Եւ ահա էն ծառը, որի տակ նստեցին հանգստանալու...

Ահա էստեղ էր, որ ասաւ. — Ապի, ծարաւ եմ...

Ահա էն աղբիւրն էր, որ ջուր խմեցին...

Ամենը, ամենը կան, մենակ նա չը կայ...

Միւս օրը, երբ Համբօն անցնում էր լեռները՝ հեռում երևաց իրենց գիւղը: Գիւղից դուրս կանգնած սպասում էին նանը, Զանին, Միկի՛չը, Մօսին, իսկ փոքրիկ Գալօն մօր գրկից կանչում էր.

— Արի, արի, հէ Գիքոր...

36. Զրանեղար

Ներս վաղեցին մանուկները

ու կանչում են հօրն ըշտապ.

— Ապի, ապի, եկ, մեր թոռ մեռել հանեց գետի ափ:

— Սուտ էք ասում,

չան լակոտներ, գոռաց հայրը ահաբեկ.

ըսպասեցէք դուք հալա դեռ, մեռելն յետոյ կը տեսնէք:

Դիւան կը գայ,

պատասխան տուր.

ցաւի միջում կը մընամ.

հընար չը կայ, բեր, այ կընիկ,

շորերըս տուր, մի գնամ:

— Ո՞ւր է մեռելն: «Ա՛յ, ապի, այ»:

ձիշտ որ գետի եզերքին,

թաց թոռի մօտ, գետնի վըրա տարածւած է մի մարմին:

Չարհուրելի դիակն ուռել,
կապրտել է այլանդակ:
Արդեօք տանջած մի թշւան էր՝
հանգիստ գրտած ջրրի տակ.
մի գետակուր ձրկնորս էր այն,
թէ գինեմոլ մի ջահել,
թէ անրզգուշ վաճառական
հարամու էր պատահել...

Ընչին է պէտք. աչք ածելով
ըշտապում է գիւղացին,
ոտից բըռնած, ետ քարշ տալով,
ջուրն է տանում խեղդածին:
Ու թիակով գետի եզրից
ջուրը հըրեց նա նըրան,
ու դիակը գընաց՝ նորից
փընտոի խաչ ու գերեզման:

Մեռելն երկար ջրրի միջին
ցած էր իջնում ձօձելով,
աչքով ճամփեց մեր գիւղացին
ու տուն դարձաւ կանչելով.
— Դէսը կորէք, այ լակոտներ,
եկէք, բան տամ ձեզ, տանեմ.
ամա թէ որ ձէն էք հանել,
հոգիներըդ կը հանեմ:

Գիշերն ուժգին բուք վեր կացաւ,
գետն ելնում է, որոտում...
Մարխը արգէն այրեց, հանգաւ
լուռ ու ծըխոտ խըրճիթում:
Ողջ քընած են: Անքուն պառկած
միտք է անում գիւղացին...
Բուքն ոռնում է... մին էլ յանկարծ
լուսամուտը բախեցին...

— Ո՞վ ես:— Ներս թող,
այ տանտէր, ներս...
— Ա՛յ, ներս ու քեզ չոռ ու ցաւ.
Ի՞նչ ես շըրջում կայէնի պէս,
ո՞ր սատանէն քեզ բերաւ:
Ի՞նչ անեմ քեզ, ասա, հիմի,
տեղըս նեղ է, տուներ մութ:
Ու ծոյլ ձեռքով, տըրտընջալով՝
բաց է անում լուսամուտ:

Յոլում է լոյսն ամպի տակից.
ահա կանգնած... մի մերկ մարդ.
Չուր է հոսում նըրա միքից,
բաց են աչքերն ու անթարթ:
Կախ են ընկած բազուկները,
ողջ կարկամած՝ սոսկալի,
ուռած մարմինն քառչանգները
կըպած՝ սևին են տալի...

Ահից մարեց՝ ճանաչելով
իր մերկ հիւրին նա յանկարծ.
փեղկը խփեց ու դողալով՝
— Այ դու ճաքես, քըրթմընջաց,
Ամբոխեցին մըտքերը մութ.
մինչև լոյսը նա դողում,
մինչև լոյսը լուսամուտ
բախում էին ու բախում...

Ամբոխն անեղ գրոյց ունի.
Թէ այս գէպից գիւղացին
ըսպասում է ամեն տարի
միշտ նոյն օրը խեղդածին:
Խառնում է օրն առաւօտից,
գիշեր գալի բուք ու մութ,
ու խեղդածը ամբողջ գիշեր
բախում դուռն ու լուսամուտ:

Ձիւնը եկել, դիւզել էր, սար ու ձոր բռնել:
Պարզկայ գիշերը էնպէս էր գետինը սառցրել, որ ամեն մէկ
ոտը կոխելիս հազար տեղից տրաք-տրաքում, ձոձոռում, ճըքճըքում էր
ու մարդու մարմինը սարսռացնում, ձէն տալիս:
Ամեն մէկ ծառի ճիւղքից, ամեն մէկ տան գլխից հազար
տեսակ սառցի լուլայ, հազար տեսակ ձիւնի քուլայ կախ էր
եղել ու բիզ-բիզ իրար վրա սառել: Հէնց գիտես՝ սար ու ձոր
կամ նոր էր ծաղկել, կամ նոր ծերացել, մահաւան դուռն ընկել.
Չունչն էր մնացել՝ որ տայ ու աշխարհքիս բարով մնայ ասի:

Թռչուն, գազան, անասուն, սողուն, ո՞րը փէտացել, էստեղ էստեղ
վէր էր ընկել, որն էլ վաղուց, ամսով առաջ բուռն մտել, ձէնը
կտրել, պաշարը վայելում, գարնան գալուն սպասում:
Գետերի, առուների երեսները սառոյցը մէկ գազ եկել հաստա-
ցել, իրար վրա դիւզել, էնպէս էր ջրի, աղբիւրի բերնին հուպ
տուել, որ մօտների կանգնողը միմիայն նրանց խուլ ձէնն էր լուռ,
որ սառցի տակին տխուր-տրտում քըլքըլում էր ու էլ ետ էստեղ էստեղ
կամաց ձէնը կտրում, պապանձում, սառչում:

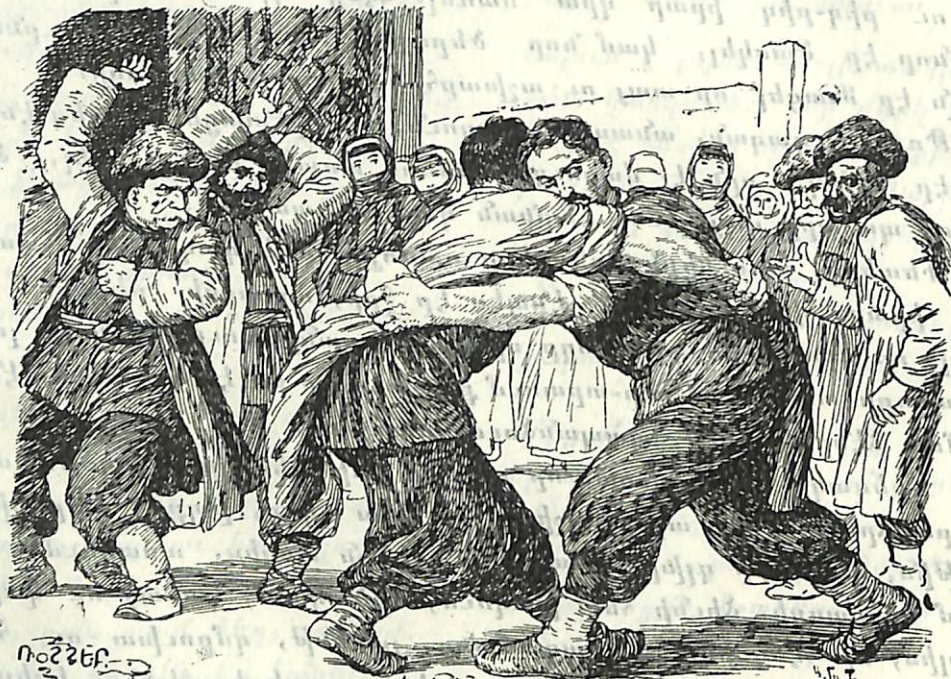
Արեգակը էս առաւօտ, որ գլուխը քնի տեղիցը ու աղօթարանիցը
չը բարձրացրեց ու աչքը աշխարհքի վրա գցեց, շողքը սարերի գա-
գաթին, դաշտերի գլխին էնպէս էր պէծին տալիս, պսպղում, փայ-
լում ու սառցի, ձիւնի հետ խաղում, ծիծաղում, կանաչ ու կարմրին
տալիս, որ հէնց իմանաս՝ ադամանդ, յակինթ, գմբուխտ ու հազար
տեսակ անգին քարեր լինէին դաշտերի, սարերի գլխին, երեսին ու
դօշին փռած:

Սարերի սառը բուքը, ձորերի դառնաշունչ քամին էնպէս էր հրա-
պարակ բաց արել, գոռում, փչում, հոսան անում, ձիւնի թեփը իրար
գլխով տալիս, որ ճամփորդի քիթն ու պոռնուրը կպցնում, ճաքեցնում,
երեսը պատռում, գլխին, դէմքին հազար անգամ խփում, աչք ու բե-
րան լցնում, շատին կամ ձորերն էր գցում, խեղդում կամ ձիւնի մէջ
թաղում, շունչը կտրում, կամ ոտ ու գլուխ փէտացրած ճամփից
խուկում, սար ու շոլ գցում, խեղդում կամ քարէքար տալիս:

38. Կոխ

ա.

Չմտան մի գիշեր կար մի հարսանիք,
հրրճուում էր անզուսպ ամբոխը գիւղի.
գիւղն էին իջել հովիւ պատանիք
աղջիկ տեսնելու, պարի ու կոխի:
Ու պարից յետոյ լայն հըրապարակ
բաց արին մէջտեղն արձակ գլխատան,
զուռնաչին փշեց կոխի եղանակ,

ահել ու ջահել իրարով անցան:
Հարսն էն տալի՝ «Քաշի հա, քաշի...»
Ու դուրս քաշեցին զօռով երկուսին.
մինը մեր Սարօն, իսկ միւսը Մօսին:
Ողջ գիւղը կանգնեց պարբսպի նման,
ջուկեց բաժանւեց երկու բանակի,
ամեն մի բանակն ընտրեց փահլեան,
կանգնեց թիկունքին տրդերանց մէկի:
Գոռում են, գոչում երկու բանակից.

— Սրտապինդ կացէք, մի վախէք, տրդերք:
Իսկ նորեկ հարսի փարզի քամակից
նայում են կանգնած հարսն ու աղջկերք:
Ու տաքանում են տրդերքը սաստիկ,
փէշերը հաւաք խըրում են գօտին,
զետին են զարկում ձեռքերը հաստիկ,
իրար են հասնում թափով մոլեգին...
Ու իրար բռնած Սարօն ու Մօսին
քաշում են, ընկնում խոզապարկուկի,
ընկնում են գետին, ելնում միասին,
դըժւար է իբրև յաղթել մէկ մէկի:
Ու մինչդեռ Մօսին ընկերախաղի,
կատակի տալով թողած էր իրեն,
ուժ արաւ Սարօն, ծընկեց կատաղի,
գետնեց ընկերին ու շոքեց վըրէն:
Ամբոխը թափեց հարա հըրոցով,
վեր թըռցրեց ջահել փահլեաններին,
և ուրախութեան աղմուկ-գոռոցով
յաղթողին փետի թախտի մօտ բերին:
Ճընձութեան ձայնից, ծափերի զարկից
շարժում են, դողում պատեր ու օձորք,
և նորեկ հարսի փարզի քամակից
նայում են կանգնած հարսն ու աղջկերք:

39. Գեղ

ա.

Ծիրան անունով մի եգն ունէինք: Մի ձմեռ էս եզը կորաւ: Ախ-
պէրս ինձ զրկեց ման գալու: Ես էլ էսպէս 16—17 տարեկան ջահել
տղայ եմ: Գնացի գեղի շորս կողմը ման եկայ ման—չը գտայ: Գո-
մահանդ ունենք, էնքան էլ գեղիցը հեռու չի: Ասի՛ եզը սովոր է, կա-
րելի է էս կողմն ըլի գնացած: Գնացի էս գոմահանդը: Գնացի, էս գո-
մը նայեցի, էն գոմը նայեցի, վերջը տեսնեմ՝ զրուստ որ եզը մի
գոմում է: Եզը դուրս արի. դուրս գամ տեսնեմ արգէն մութն ընկ-
նելու վրա է: Միրաս մի ա՛ն ընկաւ: Տեսնում եմ, որ լուսով չեմ կա-
րող գեղը հասնեմ: Մտածում եմ, գնամ, չը գնամ:
Ի՞նչ անեմ...

Չորս կողմս ամայի ձիւնապատ դաշտ, շէն չը կայ, ձէն չը կայ, ձեռիս էլ մի ճիպոտ ու մի դանակ:

Ինչ պէտք է անեմ: Աստուծո՛ւ անունը տւի, եզն առաջս արի քշեցի: Մի քիչ տեղ անց էի կացել. յանկարծ իրիկւան էն դառը քամու հետ մի տխուր ձէն ընկաւ ականջովս: Կանգնեցի, ականջ դրի...

Տեսնեմ գիլի ունոց է. ո՛ւն...:

Ո՛ւ... էս ունոցին միացաւ ամբողջ խումբը ու սարսափով լցւեց դաշտը: Մտիկ տամ՝ որ աջ կողմս հեռուում մթան մէջ շուխտ շուխտ վառած ճրագների մի բազմութիւն է շարժւում... էլ ի՛նչ. ձեռաց հասկացայ, որ գէլերի աչքերն են—սոված վոհմակ է... Եզը ետ տւի դէպի գոմերն ու քշում եմ, ո՛նց եմ քշում, վազում եմ, ո՛նց եմ վազում... Ետ նայեմ, որ արդէն գալիս են: Եզը թող արի փախայ, ընկայ գոմը: Ընկայ գոմը, բարձրացայ սընքերի գլխներին գերանների վրի կոնգերից մէկին:

Կոնգերից մէկին վեր ելայ: Դեռ չէի տեղաւորւել—մին էր տեսնեմ եզանս գոռոցը բարձրացաւ:

Եզանս գոռոցը բարձրացաւ ու իսկոյն էլ կտրեց, խռխոցն ընկաւ: Խռխոցն էլ կտրեց, միայն գէլերի ժընգժընկոցն եմ լսում, ու լսում եմ, ո՛նց են լափում...

—Վայ Միրան ջան... դուրս թաւ սրտիցս:

Բայց ինչ Միրանի ժամանակն է: Ես իմ գլուխն եմ լաց ըլում: Մտածում եմ թէ՛ էս լաւ էր, եզնովը կըլեն մինչև կը լուսանայ, կամ կը կշտանան ու կը զնան, կամ, ասում եմ, ինձ չեն գտնիլ... Դու մի ասիլ՝ սոված գիլի վոհմակ, ես յիսուն ասեմ դու հարիւր իմացի, ձեռաց հախուել են, ու մին էլ տեսնեմ, մութը գոմը լցւեցին էն շուխտ շուխտ վառած ճրագները՝ ուխները բաց արած...:

Դտան...

Եկել են լցւել, ներքևից ազահ-ազահ ինձ են մտիկ անում: Ես էլ չորացել եմ մնացել վերևը գերանին կպած: Մտիկ արին մտիկ ու թող արին դուրս գնացին:

Շունչս ետ եկաւ: Ասի՝ «Փառքդ շատ ըլի Աստուած, էս էր ազատւեցի»...

Բ.

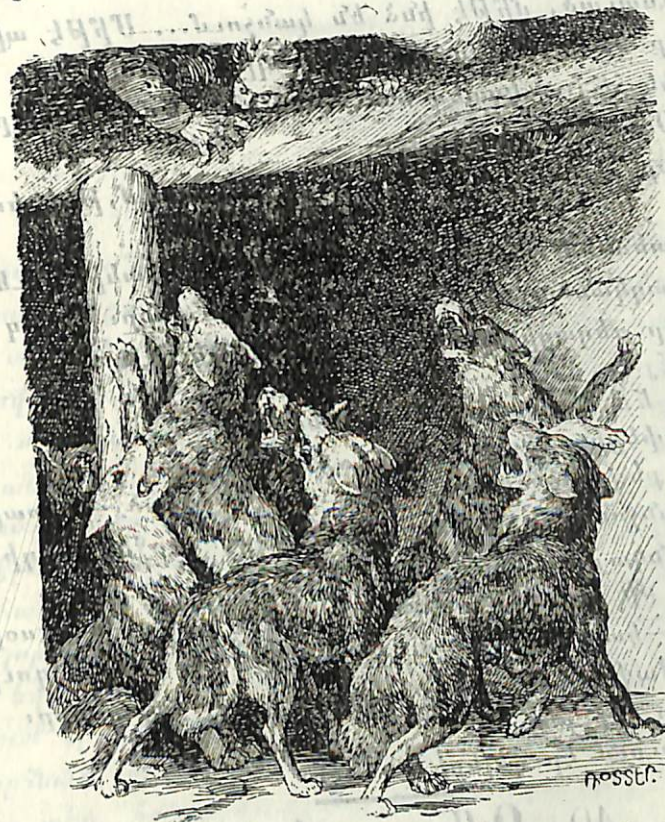
Դեռ Աստուծո՛ւ փառքը բերանումս, մին էլ ի՛նչ եմ լսում: Իմ վերևը կտուրը քանդում են, շանգերովը հողը ետ են տալի: Արդէն լսում եմ շանգերը կոճերին են դիպչում...

Սառը քրտինքը վրա տւեց... Շտապեցի տեղս փոխեցի, անցկացայ միւս կոնգի վրա կուշ եկայ:

Բաց արին, կոճը վեր կալան, տեսան տակին չը կամ:

Էլի եկան ներքև: Մտիկ արին, որ միւս կոնգի վրայ եմ. ես դուրս գնացին: Հիմի էս կոնգի վերևից սկսեցին քանդել կտուրը:

Դարձեալ տեղս փոխեցի: Էսպէսով՝ նրանք քանդելով, ես տեղս փոխելով՝ հասանք վերջին կոնգին: Էլ ո՛ւր գնամ:

Եկան մտիկ արին կատաղած ու ետ գնացին: Քանդում են, ո՛նց են քանդում...:

Մի սուր դանակ ունէի գրպանումս, հանեցի, բաց արի ու ձեռիս բռնած՝ մտքումս աղօթք եմ անում.—Տէր Աստուած, Դու ինձ ազատ անես էս նեղ տեղիցը...

Իսկ հէնց ականջիս վերևը քանդում են: Քանդելով հասան կոճերին: Հասան կոճերին. մինը կոճերի արանքովը թաթը մեկնեց, որ կոճը ետ քաշի: Թաթը բռնեցի ու էս սուր դանակով, զըռթ կտրեցի... Թաթը փախցրեց, ունալով, կոնձկոնձալով ետ գնաց ու կտերն իրա-

րով անցան: Իմացել էի, որ գէլերի մինը եթէ վիրաւորւեց՝ միւսնե-
րը վրա են թափում, նրան ուտում: Ասի՝ ուրեմն սրան ուտում են:
Հիմի սպասում եմ, որ սրան կուտեն կը պրծնեն, ետ կը գան: Ելի
դանակս ձեռիս պատրաստ սպասում եմ:

Ականջս ձէնի է: Գիշերւայ մի ժամին՝ ոնց որ երազում՝ մի բա-
րակ ձէն եմ լսում:

—Աւօ հէյ...

Ինձ են կանչում...

—Տէր Աստուած, մի՞թէ ինձ են կանչում... Մի՞թէ ախպէրս է...

Մի՞թէ մերոնք են... Գոմից ձէն եմ տալիս, գոռում եմ:

—Աղանիկ հէյ... Էստեղ եմ... Գոմումն եմ... Գէլերն ինձ ու-
տում են... Օգնեցէք հէյ...

Ելի նրանք ձէն են տալի, իմ ձէնը չեն լսում, թէն ես շարունակ
կանչում եմ:

Մին էլ տեսնեմ հրացանները տրաքեցին, ետեից լուեցին հեռա-
ցող գէլերի կաղկանձն ու մարդկանց հարահրոցը: Պարզ ճանաչեցի
եղբորս ու մեր գեղացի տղերանց ամէն մէկի ձէնը:

—Աւօ հէյ...

—Էստեղ եմ... Էստեղ եմ... կենդանի եմ...

Ներս թափեցին գոմը:

—Փառք քեզ Աստուած... Փառք քեզ Աստուած, — ուրախացած ու
զարմացած կանչում են ամենքը: Ցած եկայ վերջին կոնդի վրից: Ախ-
պորս գիրկն ընկայ ու սկսեցի հեկեկալ:

—Ել լաց մի ըլի, գնա Աստուծոն փառք տուր, որ էսօր նոր մօ-
րից ծնւեցիր, — կանչեցին էս ու էն կողմից ու ինձ դուրս բերին
դուրսը, ուր թափւած էին մեր Ծիրան եգան սակորները:

Դեռ լուսը չէր բացւել:

Հեռւից լսում էր գէլերի ոռնոցը:

40. Զստուայ իրիկունը

Հողմը մէգով երկինքն առնում,
գալարում է բուքը ձեան,
մէկ մանկան պէս լաց է լինում,
մէկ՝ ոռնում է գերթ գազան:
մէկ՝ վայրենի սուլում պէս-պէս,
աղմրկում է տանիքում,
մէկ՝ ուշացած ճամբորդ ասես,
լուսամուտն է նա թակում:

Մեր խրճիթը խարխուլ ու հին,
և՛ մըթին է, և՛ տըխուր,
ի՞նչ ես նստել պատի տակին,
իմ պառաւըս, էտպէս լուռ:
Յոգնել ես դու փոթորիկի
ոռնոցներից խելագար,
թէ՞ նիրհում ես քո իլիկի
թզզոցի տակ միալար:

Արի խմենք, բարի ընկեր
իմ սե շահել օրերի,
խմենք դարդից, բաժակըդ բեր,
սիրտներըս բաց կը լինի:
Երգի, հոնց էր ապրում խաղաղ
հաւքը ծովի էն ափին,
երգի, հոնց էր աղջիկը վաղ
Չուրը գնում մինչ արփին:

Հողմը մէգով երկինքն առնում,
գալարում է բուքը ձեան,
մէկ՝ մանկան պէս լաց է լինում,
մէկ՝ ոռնում է գերթ գազան:
—Արի խմենք, բարի ընկեր.
իմ սե շահել օրերի,
խմենք դարդից, բաժակըդ բեր,
սիրտներըս բաց կը լինի:

41. Բարեկեցական

ա.

Սրանից քառասուն-յիսուն տարի առաջ բարեկենդանի շաբաթը
Աշտարակի փողոցներովը անց կենալ չէր լինի: Ամեն տեղ ուրախու-
թիւն, ամեն տեղ սէր ու խնճոյք. ամեն բարձր կտեր սեղան փռել
բաց անելը սովորական բան էր. էլ երիտասարդ ու միջուքաւոր չէի
Չոկի, բոլորը միասին շահելացել էին՝ կայտառացել. պապիս պէս
պատուելի իշխանները կալերումը լախտի էին խաղում ու հաստ կտաւէ
դօտիկից ոլորած լախտը էնպէս էին ֆռացնում ու իրար մէջքի կըպ-
ցնում: Տէրտէրն էլ վերարկուն ծալած մի կողմը դրած՝ կապալի փէ-
շերը կոկիկ հաւաքած՝ դօտիկը խրած՝ էնպէս էր ծուլ ծուլ լինում
խաղաղձի բոլորտիքը, որ կասես թէ սա իրեն կեանքումը միշտ ըմ-
բըշամարտ է եղել. միայն լախտը որ մէջքախառն ուսազլիսին հաս-
նում էր, զգում էր որ էտպէս բան իր օրումը չի տեսել:

—Դէ, օրհնած, մի քիչ էլ կարգիս խնայեցէք, կամաց տւէք, է,—
ասում էր մեր տէր հայրը ու էլ ետ թռչկոտում գծի չորս կողմը՝
աշխատելով լախտը լալի բռնողի ձեռքիցը:

—Դէ, հերիք շարգւեցինք ծեծւելով, լաւ ալիւր աղցան եղանք.
մի քիչ էլ վէգ խաղանք. ով տարւի՝ մինի տեղակ երկու գաւ գինի
բերի:

Եւ սկսում էին այնուհետեւ մեր մագով մօրուքով իշխանները վէգը
ձեռների մէջ պտտացնել ու գծի մէջ շաբած ընկոյզներին աչքել:
—Այ գիտի, էրնէկ էր էն օրը, որ մենք շահել էինք. միտս է
գալիս, ես էի ամենից լաւ խաղացողը, — պարծենում էր ամեն մէկը:

Մին էլ տեսար, երկար պողաւոր թաղիքէ գլխալը գլուխը անց-
կացրած, ոչխարի գոգգլած մորթին բուրդը դէպի դուրս մէջքին կա-
պած, երեսն ալիւրոտ մի սղայ, մի ահագին անթարոց ձեռքին սիւն
տալով՝ եկաւ խոր գլուխ տաւ մեր իշխաններին:

— Հը, ի՞նչ մարդ ես, ո՞վ ես, ո՞ր աշխարհքի քամին է քեզ մեր
գեղը գցել, — հարցնում է մի ծերունի, իբրև թէ ոչինչ չը գիտի:

— Իմ տէրը, քաջերի քաջը, Փարբի գիւղի խանը իր մեծամեծ-
ներով, իր ծառաներով, հինգ հարիւր մարդով գալիս է ձեր սեղանը
շէն անելու: Նրա հրամանն է, որ ողջ գեղով, իշխաններով դուրս գաք
իր առաջը:

— Մեր գլխի, մեր աչքի վրա տեղ ունի ձեր խանը, մենք վա-
ղուց նրա համար տեղ ենք պատրաստել տանուտէրի կտերը: Ա՛յ,
ժողովուրդ, էլ ի՞նչ ենք ուշանում. գնանք էլի, հիմի կը գայ մեր խանը:

Բազմութիւնը գնում է խանին դիմաւորելու. աէրաէրն ու իշ-
խաններն էլ գնում են տանուտէրի կտուրը, դափ ու զուռնէն էլ
իրենց պոչիցը կպած՝ ուր որ գնում են՝ հետներն են տանում. գնում
են կտուրը, նստում են քէֆի, որ խանը գայ նրանց սեղանի վրա գտնի:

Ուռած-ուռած բազմել է փարբեցի Եգիզարը էշի վրա՝ պոչը
ձեռքին բռնած՝ երեսը դէպի ետ, մի երկար ճիւղոտ էլ միւս ձեռքին
իբրև չիբուխ դնչին դէմ արած: Գլխին դրած է մի գոգգլած պարսիկ
խանի երկար գլակ, վրան հին փալասներ փաթաթած, երեսին քսած
է օճորքի մուր, վիզն է գցած զանազան ոսկորների կտորներից մի
շարան, հագած ունի պատառոտուն, ծլանքները հազար տեղից քարշ
ընկած մի պարսկի արխալուխ. կուրծքը բաց է, նոյնպէս մըով սե-
ւացրած, կողքիցն էլ կախած մի երկար փայտէ սուր:

Երկու երիտասարդ նմանապէս այլանդակ հագուստներով քաշում
են էշի սանձը. ուրիշ երկուսն էլ քամակիցը մի-մի մեծ գաւազանի
ծայրերը սրած՝ բզում են էշին: Գափ ու զուռնէն առջևից ածելով
քաշում է այդ հանդէսը դէպի տանուտէրի կտուրը, իսկ խուռն ամ-
բոխը միշտ «եալլան» է կանչում:

Եւ ահա խանը էշի վրա նստած՝ մտաւ տանուտէրի բակը:
— Զնւ, չնւ, չօշ, չօշ, դնա, այ սատկած էշ, ի՞նչ ես նագ անում,

էս պատիւը խանինն է, քոնը հօ չի, —ասում են բզողները ու խեղճ
էշին վեր հատում ու ստիպում, որ տանուտէրի սանդուխքներիցը
բարձրանայ:

Բայց ձա՛ր կայ, կարո՞ղ է խեղճ էշը:
— Դէ, վէզիր, նագիր, առաջ եկէք, — հրամայում է ընդհանուր
կառավարիչը. — ի՞նչ էք սպասում, բարձրացրէք խանի մոխրաթաւալին:

Ծիծաղ որ էստեղ տես. ամեն կողմից վեր են կալնում անլեզու
անասունին, վրան բազմած խանի հետ միասին, իրենց ուսերքին և
եղնում սանդուխքներովը: «Եալլան», — գոռում է բազմութիւնը, իսկ
վերևից ալիւրը շաղ են տալիս խանի ու էշի գլխին: Փոշին ողջ բակը
բռնում է, բոլորը ալիւրոտում են. ում երեսին կամ գլխին էլ որ քիչ
է թափուում, ինքն իր ընկերի մէջքից վերցնում քսում է իր երեսը:
Իսկ մեր խանի համար էլ մի հարցնի. երևակայի մըի ու ալիւրի մէջ
կողոված մի գունդ միս:

— Գլուխ, գլուխ տէք, իշխաններ, մեր ողորմած խանին, — կար-
գադրում է ընդհանուր կառավարիչը:

Վեր են կենում բոլորը սեղանի վրայից և իրենց տեղը կանգնած՝
խոնարհ գլուխ են իջեցնում: Վայ նրան, ով մի փոքր ուշ գլուխը
կռացնի, աչքով է անում խանը իր կառավարչին և բարակ ճիւղոտը
կպչում է այդ յանդուգնի մէջքին:

— Փալախ, — հրամայում է խանը. — քաշեցէք տանուտէրին մէջ-
տեղ:

Տասը-քսան այլանդակ հազնւած երիտասարդներ մօտենում են
տանուտէրին, պառկացնում ու ոտները Փալախի մէջ ոլորում:

— Հարցրու դրան, — հրամայում է խանը իր նագիրին. — դա քանի՞
գլխանի էր, որ մեր հրամանը չը կատարեց, մեզ շան տեղ չը գցեց,
մեր առաջը չեկաւ:

— Թողութիւն կանես, խանն ապրած կենայ, — խնդրում է տանու-
տէրը պառկած տեղից. — ես քո մեծութեան համար պատրաստութիւն
էի տեսնում էստեղ իմ իշխանների հետ. տեսնում ես՝ հրամանոցդ
համար սեղանը բաց է արած, վարդի օշարակը գաւաթումը լիքը,
որսը ձողի ծէրին կախ արած, որ հրամայես թէ չէ՛ խորովենք, անուշ
անես. քո ընծագ էլ լաւ մտիկ տուր՝ ոտները կապած գառը էստեղ
պատրաստ, երբ որ ուզես՝ փլաւի գլխին առաջ բերենք:

— Ապրես, տանուտէր, կեցցես. բաց թողէք դրան:
Առնում է իսկոյն մեր տանուտէրը գաւաթով լիքը քացախը և
խոնարհութեամբ մատուցանում խանին:

Շատ լաւ էլ գիտի բարձրապատիւ խանը, որ օշարակ կոչւածը ոչ այլ ինչ է, եթէ ոչ թունդ քացախ, բայց ոչինչ դէմք ցոյց չը տալով՝ առնում է ձեռքը և մօտեցնում բերանին:

— Օխայ, ինչ լաւ էր շինած, սիրտս հովացաւ, շատ ծարաւ էի:

— Ա՛յ աղերք, որսը մօտ բերէք, — հրամայում է տանոււտէրը:

Վերցնում են երիտասարդները ձողի ծայրին կապած սպանւած ազուււր և առաջ բերում:

— Թիկնապահ, — հրամայում է խանը, — վեր կալ էս կաքաւը, երբ որ մեր երկիրը կերթանք, փլաւի գլխին տապակած առաջս կը բերես:

Մօտ են բերում ոսները կապած, մի փայտէ ափսէի մէջ դրած սև կատուն և համեցէք անում խանին:

— Ա՛յ անպիտաններ, ձեր դառը կատու դառաւ. շուտ, կապուտեցէք բոլոր իշխաններին, ծեծի տակ փթացնեմ, մինչև խելքները գլուխները գայ, էլ ես կատուն ոչխար շինեն, — հրամայում է խանը:

Բայց նրա այս հրամանն էլ չի կատարուում, որովհետև իսկոյն միւս կողմից առաջ են բերում մի մեծ ու պարարտ որձ ոչխար և գիւղի կողմից ընծայում խանին:

դ.

— Շատ շնորհակալ եմ Աշտարակ գիւղի մեծ ու սպաիկից. իրենց պատիւը իմ աչքի, իմ գլխի վրա: Բայց էստեղ կայ մի խէչանենց խէչան, նրա համար ինձ լուր է հասել, որ շատ վատ մարդ է, որ օրական նրա տանը հինգ աղքատ կշտանալու տեղակ՝ տան է կըշտանում. դրան ես պիտի պատժեմ: Ո՛ւր է էտ մարդը, տանուտէր:

Մօտ է գալիս այնուհետև խէչանի ընծան՝ մի լիտր թունդ արագ:

— Էս արագը դրկել է, խանն ապրած կենայ, քո մեծութեան համար խէչանը, որ անուշ անես. ինքն էլ հրէս:

— Գլուխ աուր, երեք հետ գլուխ աուր խանին, խէչան ազա, — ձայն է տալիս թիկնապահը. և խեղճ խէչանը կատարում է իր պարտքը:

— Չոքի, — հրամայում է խանը արհամարհական հայեացքով, գլուխը բարձր բռնած, աչքերը դէպի երկինք դարձրած, երկար փայտէ չիբուխը դնչին:

Նազիրը քաշում է խէչանի կունիցը, չոքացնում է չի առաջին: Բաւականին միջոց լուսթիւնից յետոյ՝ խանը խօսել է բարեհաճում.

— Ես միտք ունէի, խէչանն ազա, քեզ շատ խիստ պատժեմ, բայց քո ընծան աչքերս կապեց. վեր կաց, արի ձեռս պաշի ու ազատ ես:

Ծերունի խէչանը այդ էլ կատարեց:

Այնուհետև մի քանի իշխանների, որոնցից մի-մի պարզև պոկելու յոյս ունէր, խանը Քալախա է դնել տալիս, մինչև անգամ մի քանի ճիպոտ էլ խփել է տալիս, ի հարկէ, շատ կամաց և ստանում՝ որից զինի, որից բրինձ, միւսից իւղ, երրորդից ձու, հաւ և այլն և դրանով ներում նրանց, բայց միշտ ձեռքը համբուրել տալուց յետոյ:

— Մնացէք բարով, — վերջապէս ասում է խանը և ուզում է ետ դառնայ իր հանդիսականներով, բայց ինչ կարելի է:

Մինչև հիմա արածները կատակ էր, հիմի սկսում է ուղիղ հիւրասիրութիւնը: Խանի հետ բոլոր եկող փարբեցիքը պիտի վայելեն աշտարակցու սեղանիցը, պիտի խմեն՝ երկու գիւղին միաբանութիւն և յարատևութիւն ցանկանալով, ապա թէ նոր նոյն կերպով, «եալլա» և կանչելով, էշին բարձրացրած՝ ճանապարհ ընկնեն դէպի մի ուրիշ մերձակայ գիւղ:

Իսկ ձեր կողմերը ինչ խաղեր ու սովորութիւններ կան քարեկենդանին:

42. Չիրիդ

«Չիրիդ է, Չիրիդ», — ամբոխը ճրչաց:
Յանկարծ Աւագի Չիրիդը ճօճաց,
դրնուր դրմբաց, հեծուորներն անցան,
կազմեցին միմեանց հակառակ շըրջան:
Չինւած ձողերի սուր նիզակներով
հէնց բաժանւեցին երկու բանակի,
բարձրացրեց փոշի ձին սըմբակներով,
գըլուխներ պատուեց զարկը նիզակի:
Ետում է հանդէսն անեղ Չիրիդի,
հասնում են արագ, զարկում մէկ-մէկի:
Ձեռներին բըռնած թաւիշ-թաշկինակ,
դիտում են հեռուից և հարս ու աղջիկ՝
իսկոյն տալիս են նըրան մըրցանակ,
ով որ նըշանին նետում է ճարպիկ:
Շատերը յաղթւած մէկ-մէկ հեռացան.
մենակ Աւագը Չիրիդը ձեռքին՝
ինչպէս յաղթութեան վիթխարի արձան,
հասնում էր, զարկում փախչողի մէջքին:

43. Նարեկի Աժոյգը

ա.

Արար Նարեկը մի այնպիսի հազազիւտ և գեղեցիկ նժոյգ ունէր, որ ամենքը նախանձում էին: Ուրիշ ցեղից մի արար, անունը Դագեր, կամենում էր ինչ էլ որ լինի ձեռք բերի այդ նժոյգը: Իզուր էր նա առաջարկում Նարեկին նժոյգի փոխարէն անհամար ուղտեր և ուրիշ շատ բաներ: Նարեկը ոչ մի կերպ չէր համաձայնում:

Այն ժամանակ Դագերը մտածեց խորամանկութիւն բանեցնի: Մի օր իր երեսը խոտի հիւթով ներկեց, ցնցոտիներ հագաւ, վիզն ու ոտները փաթաթեց, իբրև մի ցաւագար մուրացկան, ու գնաց նստեց մեծ ճամփի վրա, որտեղով պիտի անցնէր Նարեկը: Երբ Նարեկը մօտեցաւ, Դագերը սկսեց աղաչանքը թոյլ ու նւաղած ձայնով.

— Ես մի աղքատ ու խեղճ օտարական եմ: Երեք օր է այստեղ վէր եմ ընկած ու չեմ կարողանում տեղիցս շարժեմ, գնամ մի կտոր հաց ձարեմ: Ցաւից մեռնում եմ, օգնի ինձ: Աստուած քո վարձը չի մոռանայ:

Նարեկը նայեց, մեղքացաւ և առաջարկեց ծպտեալ աղքատին, որ վեր կենայ, նստի ձիու գաւակին և միասին գնան տուն: Այնտեղ նրան կը խնամէին:

Բայց խաբեբան պատասխանեց.

— Ես չեմ կարող ոտքի կանգնեմ, ուժ չունեմ:

Գթասիրտ Նարեկը ձիուց վայր թռաւ, մօտեցրեց ձին Դագերին և մեծ դժւարութեամբ նստեցրեց նրան: Երբ Դագերը իրեն թամբի վրա զգաց, յանկարծ խթեց նժոյգը ասպանդակներով և առաջ սլացաւ.

— Իմացի, ես Դագերն եմ, տանում եմ նժոյգդ:

բ.

Նարեկը ետևից կանչեց, խնդրեց կանգնի մի վայրկեան ու իր ասելիք երկու խօսքը լսի:

Դագերը համոզւած՝ որ ոչ ոք իրեն չի հասնի, շուռ տւեց ձիու գլուխը ու կանգ առաւ, բաւական հեռու:

Եւ Նարեկը ասաւ.

— Դու խլեցիր իմ նժոյգս. եթէ այդպէս էր Ալլահի կամքը բարի վայելէս: Միայն մի բան եմ ես խնդրում. խոստացի ոչ ոքի չասել, թէ ինչ հնարով տիրացար ձիուս:

— Ի՞նչու, հարցրեց Դագերը:

— Նրա համար, որ մի ուրիշը կարիքի ժամանակ երբ օգնութիւն խնդրի, մարդիկ կը կասկածեն՝ էլ չեն հաւատայ. իսկ ես չեմ ուզում պատճառ լինեմ, որ մարդիկ այլ ևս միմեանց ոչ մի բարիք չանեն, որ ամենքն էլ վախենան խաբուելուց, ինչպէս որ ես խաբեցի:

Այս խօսքերից ապշած՝ Դագերը մտածմունքի մէջ ընկաւ. յետոյ իջաւ ձիուց և ասաւ.

— Ես մոլորեցի, նախանձը կուրացրել էր ինձ: Ների:

Գրկեց Նարեկին ու վերադարձրեց նժոյգը:

Նրանից յետոյ Դագերը ճանապարհ գցեց Նարեկին մինչև նրա վրանը և մնաց նրա մօտ երեք օր, ու դարձան մտերիմ ընկերներ:

44. Կաղնիկ եւ Եղեգը

«Այ եղէգ,

ինչ ցեղ էք», —

ասաւ անագին

կաղնին եղէգին:

«Քո ուժդ ի՞նչ է,

որ քամին փրչէ

կամ պէտք է դողաս

կամ փուխ-սողաս:

Խլէ՞գ ու ճլէ՞գ,

Մասիս սարն եմ, տես.

արևը, գիտե՞ս,

չի հասնում գօտիս,

մըրրիկը՝ ոտիս:

Դայիր էլի՛,

ողորմելի,

իմ սուերի տակ բուսնէիր,

վատ եղանակ չը տեսնէիր:

Իմն է կեանքը էս աշխարհում»:

Սօսքը բերնում,

մին էլ օգում,

մըթնուրրտում

որոտ, ճայթոց,

ամպի պայթոց,

կայծակ անեղ,

կարկուտ, հեղեղ,

խենթ ու խուտ

քամին դիւտ

փնչուն,

վրչուն,

իրան առած,

մի սոսկալի

մըրրիկ դառած՝

զլեց,

խլեց

կաղնին տակից

ու երկընքի

եօթը յարկից,

որ չը շփեց

ցածի ժայռին, —

փշրեց թափեց

հսկայ ծառին:

45. Աննադր

ա.

Ես իմ մանկութեան գարունները անց եմ կացրել մեր սարերում: Շատ էի սիրում իմ տատոնց տունը ու միշտ այնտեղ էի լինում: Իմ քեռիներից ամենից փոքրը, Ահմադը, հովիւ էր:

Նա ինձ տանում էր, ման էր ածում գառներ ի մէջ, հետը հանդից հաղարճի կարմիր ճիւղեր էր բերում ինձ համար, իսկ իրիկունները հանում էր իր սրինգը ու ածում:

Ու աստղալի, լուսնեակ գիշերները, ահագին խարոյկի շուրջը բոլորած, ծափ էին տալի, խնդում էին իմ պապն ու տատը, իմ քեռիները, իսկ ես թիթեռի նման թրթռում, պար էի գալի նրանց շրջանի մէջ:

Ահմադը թուրքի անունն է, դրա համար էլ երբ մենք խողի միս էինք ուտում, միշտ տանեցիք հանաք էին անում, ծաղրում, ծիծաղում էին Ահմադի վրա, թէ՛ Ահմադը հայացաւ, Ահմադը հայացաւ...

Ի հարկէ, անունը լսողը կասէր թուրք է. բայց հէնց ներս մտնէր, տեսնէր թէ Ահմադը ինչպէս է ժած գալի տանը, հերիք էր, իսկոյն կիմանար, որ նա տան սիրելի տղան է:

Ում կամենում էր տունն էր բերում, պատում, ճամփու դնում: Աղքատը ողորմութիւն ուզէր թէ հարեանը հացփոխ, իր ձեռով տաշտից վերցնում էր, տալիս: Տան աղջիկներին ու փոքրերին հրամայում էր, ձեծում էր, սիրում էր, ինչպէս և միւս քեռիներս: Անասունների համար հոգին տալիս էր: Մինը հիւանդանալիս գրեթէ ինքն էլ հետն էր հիւանդանում, էնքան էր սիրում: Ինքն էլ էնպէս սիրելի էր ամենքին: Ահմադը հիւանդանում էր թէ չէ, մեր ուրախութիւնն էլ հետը կտրում էր: Ու ամբողջ օրը տատս ու պապս չորս կողմը պտրտում էին, ինչ որ լաւ բան էին գտնում, շուրջն էին հաւաքում, խնդրում էին, թէ էլ ուրիշ ինչ կուզի սիրտը:

բ.

Մի առաւօտ էլ վեր կացայ, տեսնեմ՝ բոլոր տանեցիք տխուր են: Իմ տատը արտասուելով քթթթում էր, ման էր գալի անկիւններում ու ինքը չէր իմանում թէ ինչ էր անում: Հարսներն ու աղջկերքը լուռ, տխուր ներս ու դուրս էին անում: Վրանի դռան կողքին նըս-

տած խօսում էր իմ պապը, իսկ մի քիչ հեռու գլխակոր նստած էին քեռիներս:

— Աստուած լինի քո օգնականը, բալա ջան, խօսում էր պապս: Չոր քարին գնալիս՝ չոր քարն էլ կանաչի քեզ համար: Պակաս օրդ խնդութիւնով անց կենայ... Դէ վեր կաց, օրն անց է կենում, ճամփէդ երկար է: Վեր կաց, բալա ջան, Աստուած բարի ճամփա տայ, ոտդ ոչ դիպչի քարի...
Ահմադը շուրի փէշով աչքերը սրբեց, վեր կացաւ, եկաւ մօտեցաւ իմ պապին: Պապս գրկեց, համբուրեց Ահմադին, ու աչքերը լցեցին արտասուքով:

— Քո աշխատանքը մեզ հալալ արա, Ահմադ ջան, մեր աղ ու հացն էլ քեզ հալալ լինի, քո մօր կաթնի պէս: Մեզ մտիցդ գցես ոչ: Թէ աշողութիւն ունենաս՝ իմացրու, որ մենք էլ ուրախանանք. թէ պակասութիւն ունենաս՝ իմացրու, որ հարեհաս լինենք: Դէ գնա, քեզ մատաղ, Աստուած բարի ճամփայ տայ:

Ապա թէ տատս գրկեց, համբուրեց Ահմադին, յետոյ մնացածները լաց լինելով ձեռն առան: Ապուշ կտրած փոքրերիս էլ Ահմադը համբուրեց և մի երկու կով, հորթ, գոմէշ, ձագ, մի կտրրկան ոչխար, մի բարձած էջ առաջն արած, մի երկու շուն էլ ետևը գցած, ճանապարհ ընկաւ:

Միւս քեռիներս ուղեկցում էին Ահմադին:

— Աստուած բարի ճամփայ տայ, Ահմադ ջան, գնաս բարով, բալա ջան, — ձեռքը ճակատին դրած ետևից ձայն էր տալի պապս:

գ.

Ահմադը անցաւ սարի միւս կողմը, միւս քեռիներս վերադարձան: «Բայց ինչո՞ւ էին լաց լինում մեր տանը, քեռի Ահմադը ո՞ւր գնաց», մտածում էի ես:

— Ահմադը ո՞ւր գնաց, նանի, — հարցրի իմ տատին:

— Իրենց տունը գնաց, — պատասխանեց տատս:

— Իրենց տունը ո՞րն է...

— Ուրիշ տեղ է:

— Ահմադը ո՞վ էր որ...

— Ահմադը թուրք էր, մեր ծառան էր: Է՛, քանի տարի է մեր տանն էր... Հիմի իր իրաւունքն առաւ ու գնաց...

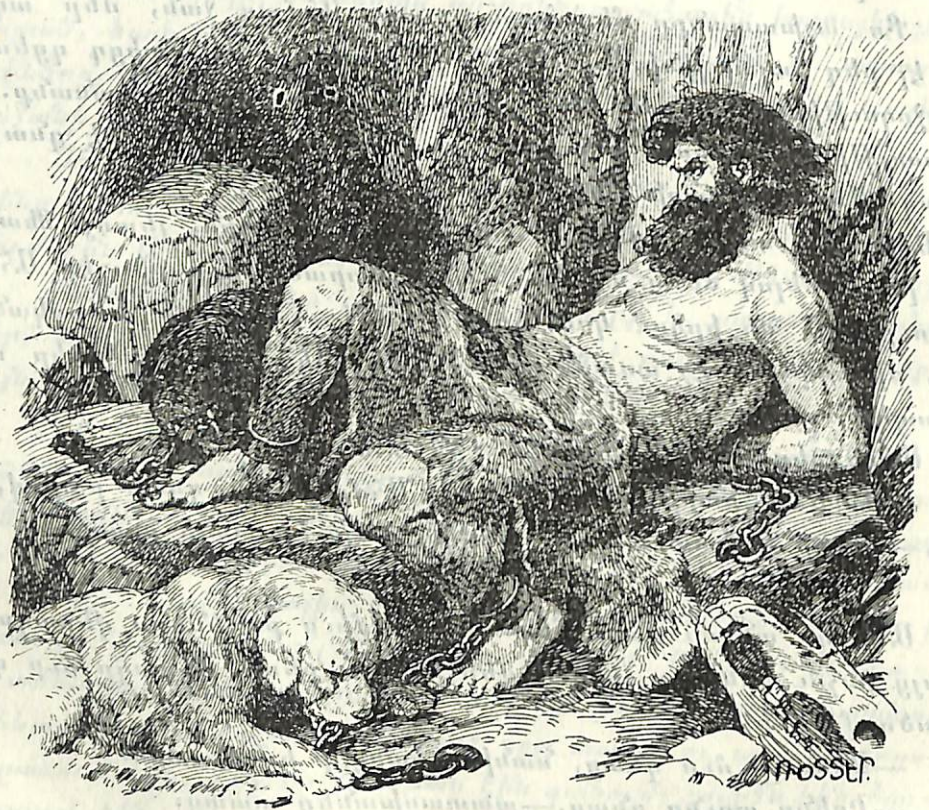
— Բա էլ չի գալու:

— Չէ, բալա ջան, գնաց...

46. Արտաւագի

Ձարկեցէք, դարբիններ, կրօանը սալին,
զարկեցէք կրօանը, շղթայքն ամրանան,
անիծեալ արքայի կապանքն ամրանան.
զարկեցէք, դարբիններ, կրօանը սալին:

Ահարկու ամպերը եկան ժողւեցան,
ծեր Մասեաց ճակատին սև քող փաթթեցին,

զուռում է փոթորիկ գազանի նման,
հառաչում, սուլում է կատաղած քամին:

Ձարկեցէք կրօանը. խորունկ քարայրից
անհ չար հողմի հեռ հասնում են ձայներ...
ցոլում է փայլակը՝ արքայի աչքից
դէպի վեր թռչում են բարկութեան կայծեր:

Ուզում է նա դուրս գայ վրէժինդիր հոգով,
իր անվերջ տանջանքի թոյնը մահաբեր
աշխարհի չորս կողմը շաղ տալու մտքով,
բայց ամուր են նրա ծանրը շղթաներ:

Մըտերիմ գամփրուններ կըրծում են կապանք,
կըրծում են անդադար կապանքն արքայի,
Արտաւագդ, վերջ չունի հոգուդ տառապանք.
և դեռ շատ հեռու է վախճանն աշխարհի...

Ձարկեցէք, դարբիններ, կրօանը սալին,
զարկեցէք կրօանը, շղթայքն ամրանան.
անիծեալ արքայի կապանքն ամրանան.
զարկեցէք, դարբիններ, կրօանը սալին:

47. Հսկայ փերսկը

ա.

Հոյսը բացում է, փողոցներն ու հրապարակները մութի մէջ են
դեռ, ամեն կողմ լուռ ու դատարկ: Բոլոր դռները փակ, պատուհան-
ների վարագոյրներն իջեցրած կամ փեղկերը դրած, բայց նրանց ապա-
կիների վրա արդէն խաղում է արշալոյսի զւարթ կարմիրը:
Ահա և արեւ հեռու սարերի ծայրին: Տների կտուրները ոսկի են
հաղնում, սոււերները քիչ-քիչ սահում են ցած պատերի վրայով և
հետզհետէ փախչում, ապաստանում են ու փոքրիկ փողոցները. արեւը
ողողում է հրապարակներն ու շէնքերը:

Եւ մէկը միւսի ետեից քնկոտ աչքերի նման բացում են լու-
սամուտները, որտեղից առաւօտեան թարմ ու զով օդը խուժում է
ներս սենեակները: Է՛հր՛, մի դուռ ճրոռում է էստեղ, ճրոռում է մի
ուրիշը էստեղ, ճրոռում է մի երրորդը, և փողոցի դռներից ու դար-
պասի անցքերից դուրս են նետում ծառաներն ու սպասուհիները՝ հաց
ու. օրւայ պաշար բերելու: Կաթնավաճառ կանայք կաթի ամանները
թևերին անցնում են դռնէ դուռ: Մինչ բանւորները գործարան են
շտապում, աշակերտները խանութ և արհեստաւորները դէպի իրենց
կիսատ շէնքերն ու գործը: Իսկ մօտակայ զիւղացիք շարան-շարան

ձիերի ու ճոճոան սայլերի վրա բարձած իրենց բարիքը, դէպի շուկայ ու առուծախի հրապարակներն են տանում, ամեն տեսակ կանաչի, հաւեղէն, պտուղ, կաթնեղէն, փայտ, ածուխ:

Մէկը միւսի ետևից վառարանները սկսում են ծխել իրենց առաւօտեան չիբուխը. մուխը բարակ թելերով բարձրանում է ծխնելոյգներից, խառնւում միւսներին ու բարակ քօղի նման տարածւում քաղաքի վրա: Կը նշանակի կեանքը սկսել է տներում:

Եւ ամեն կողմ սկսում է ժրջան աշխատանքը, էստեղ լուիկ, էստեղ աղմուկով: Աշխատանոցներում կուում են, թափում, սղոցում, կտրում, գործում ու հիւսում. և ձև ու պաշտօն է ստանում երկաթն ու պղինձը, ցինկն ու արծիճը, քարն ու փայտը: Իջնում են, բարձրանում, բանում են, շարժւում անհամար ձեռներ. դառնում են հա դառնում, շնչում ու փնչում հազար գործիք ու մեքենայ:

Լցւում են դպրոցները, լցւում են դրասենեակները, դատարանները, քաղաքային տունը, պոստն ու պետական պաշտօնատեղիները: Սկսում է գործն ու ելումուտը նօտարների մօտ, վաճառատներում, մթերանոցներում, ամեն խանութի մէջ, ամեն կրպակի առաջ:

Անթիւ գրիչներ շարժում են առնում, գրում են հա գրում անհամար նամակներ, յօդած ու լրագիր, դատական գործեր, վարչական կարգադրութիւններ ու հաշիւներ, անվերջ հաշիւներ, թէ մասնաւոր, թէ հանրային:

Ամենքը արագ գնում են գալիս խուռն փողոցներով. արհեստաւոր ու վաճառական, նամակաբեր ու ցրւիչ, պաշտօնեայ ու ոստիկան, բանուոր ու աշակերտ, ծառայ ու աղախին, ամենքը մի գործ ունեն, ամենքը մի հոգս, մի զբաղում:

Ու ամբողջ քաղաքը կարծես մի հսկայական փեթակ լինի, ուր ամենքը վազվզում են իրենց պէտքերի համար, ուր ամենքը աշխատում են իրար պէտքերի համար:

«Մէկն ամենքի համար ու ամենքը մէկի»:

- 1) Ի՞նչ աշխատանք են անում ձեր տանեցիք ուրիշների համար:
- 2) Ի՞նչ աշխատանք են անում ուրիշները ձեր տան համար:
- 3) Որ մեծանաս, ի՞նչ ես ուզում դառնաս: Բո անելիքը ուրիշներին պէ՞տք է թէ ոչ:

48. Քրտիկ

Աշխատի դու, չարքաշ մըշակ, զբրտինք թափի դու անվերջ, թող զբրտինքով մայր-երկիրը կըշտանայ:

դու-ը չի անցնի քո տանջանքը. այնտեղ երկրի կըրծքի մէջ քո զբրտինքը նոր ուժ, նոր կեանք կը ստանայ:

Աշխատի դու, ուրախ սրտով, քո տանջանքը զբրտնալից սուրբ է, եղբայր, երկրնքիցը օրհնւած. զբրտինք թափի, և փոխարէն մայր-երկիրը իր կըրծքից քեզ լիառատ կը պարգևի արդար հաց:

Ինչո՞ւ է բրտինքն ու աշխատանքը օրհնւած:

49. Քրիստափոր Կոլումբոս

Սրանից մօտ հինգ հարիւր տարի առաջ Հնդկաստանը աշխարհիս ամենահարուստ երկիրներից մէկն էր. այնտեղից արտահանում էին թանկագին ապրանքներ՝ մարգարիտ, սադափ, մետաքսեղէն, ոսկեթել մանւածքներ, թէյ, սուրճ, դարչին, բրինձ: Վաճառականները հակեր էին կապում, ուղտերին բարձում, կարաւաններ կազմում ու ճամփայ ընկնում: Կարաւանները անցնում էին լեռների կիրճերով, աւափայ ընկնում: Կարաւանները անցնում էին լեռների կիրճերով, աւափայ ընկնում: Կարաւանները անցնում էին լեռների կիրճերով, աւափայ ընկնում: Կարաւանները անցնում էին լեռների կիրճերով, աւափայ ընկնում: Կարաւանները անցնում էին լեռների կիրճերով, աւափայ ընկնում:

Շատերը արդէն որոնում էին մի այլ ճամփայ դէպի Հնդկաստան, աւելի կարճ ու աւելի ապահով: Զենովացի Քրիստափոր Կոլումբոսն էլ ամբողջովին տարւած էր այդ մտքով:

Բախտը նրան գցել էր Պորտուգալիայի մայրաքաղաքը՝ Լիսաբոն: Եւ ամբողջովին տարւած էր այդ մտքով: Պորտուգալիայի մայրաքաղաքը՝ Լիսաբոն: Եւ ամբողջովին տարւած էր այդ մտքով: Պորտուգալիայի մայրաքաղաքը՝ Լիսաբոն: Եւ ամբողջովին տարւած էր այդ մտքով: Պորտուգալիայի մայրաքաղաքը՝ Լիսաբոն:

տան: Նա դիմեց Պորտուգալիայի թագաւորին, բայց իզուր: Ապա ուղեց անցնի իր հայրենի Ջենովա: Գնում էր Սպանիայով: Այստեղ մի վանահայր, ոգևորւած նրա ծրագրով, խորհուրդ աւաւ դիմել Սպանիայի թագաւորին: Գիտնականները նրա առաջարկը անմիտ էին անւանում, պալատականները ծաղրում էին. երկար տարիներ թագաւորը խօսք չէր տալիս: Վերջապէս ամեն խոչընդոտի դէմ կուելով՝ Կոլումբոսն ու վանահայրը հասան իրենց նպատակին: Թագաւորը խոստացաւ օգնի, եթէ Կոլումբոսը բոլոր գտած երկիրները կը հպատակեցնի Սպանիային:

Պալոս նաւահանգստում պատրաստւած էին հին, քայքայւած երեք նաւեր. նաւաստիները ընտրւած էին ամեն տեսակ ոճրագործներից ու յանցաւորներից: Կոլումբոսը տեսնելով այդ՝ սաստիկ մտաւտանջութեան մէջ էր՝ ճամփայ ընկնի թէ՛ հրաժարւի: Տասնութը տարիների ջանքերից ու չարքաշուծիւնից յետոյ հրաժարւէր այս առիթից: Ուրիշ անգամ կաջողէր արդեօք:

Կոլումբոսը որոշեց ապաւինել ճակատագրին:

Չէնց որ փչեց բարենպաստ քամին, Կոլումբոսը նաւը ելաւ, հրամայեց խարիսխները քաշեն ու առագաստները բանան:

«Բարի ճանապարհ, բարի ճանապարհ, Աստուած աջողի», — կանչում էր ժողովուրդը ափից, մինչև որ նաւերը աչքից չբացան:

Այդ օրը 1492 թւի օգոստոսի 20-ն էր:

բ.

Նաւեցին դէպի Կանարեան կղզիները: Անկախարներից մէկը դիտմամբ կոտրեց դեկը, որ նաւերը ստիպւած լինեն ետ դառնալ: Բոլորն էլ շփոթեցին և վատ նշան համարելով պահանջում էին վերադառնալ: Կոլումբոսը մի կերպ ուղղել տաւ դեկը և հրամայեց առաջ դնան: Ամենքը տրանջում էին. «Իր յիմար քմահաճոյքին է ուզում մեզ զոհի. բոլորիս կորցնելու է»:

Վերջապէս հասան Կանարեան կղզիները: Ակներև էր որ այդ նաւերով անկարելի էր ճամփորդութիւնը շարունակել անծանօթ ովկիանոսով. նորոգելու համար մի ամբողջ ամիս պէտք եկաւ:

Անկերը նորոգեցին, բոլոր փթած մասերը փոխեցին, թարմ ջուր, միս, փայտ վերցրին, ու մի կէսգիշերից յետոյ Կոլումբոսը ճամփայ ընկաւ դէպի արեւմուտք: Երբ լոյսը բացւեց, էլ ցամաքը չէր երևում:

շուրջը միայն ծով էր ու երկինք, անսահման տարածութիւն: Նաւաստիներին երկիւղը տիրեց:

«Ո՛ւր է տանում մեզ. չորս բոլորը միայն ծով է ու ծով, և օրէցօր աւելի հեռանում ենք ցամաքից: Չենք ուզում, չէ, նոր երկիրներ. թող ետ տանի մեզ մեր հայրենիքը»:

Մի քանիսը զգուշացնում էին թէ ծովային օրէնքները խիստ են և մահի ու կեանքի իրաւունք են տալիս նաւաստիին:

«Մեզ ի՞նչ, — կանչում էին նաւաստիները. — նա մենակ է, մենք շատ. ի՞նչից ենք վախենում, էլ ի՞նչ ենք մտիկ անում»:

Կոլումբոսը լսում էր այս տրտունջները, յորդորում, համոզում, իսկ հարկ եղած տեղը և սաստում, սպանում: Վեցերորդ օրը տեսան ջրի երեսին լողացող մի մեծ գերան, ուրախացան, կարծելով որ ցամաքը մօտիկ է. հեռաւոր ամպերը ընդունել էին ցամաքի տեղ:

Շարունակում էին նաւել: Հասան մի տեղ, ուր ջուրը ծածկւած էր խիտ խոտով, որ խանգարում էր նաւարկութիւնը: Բոլորն էլ վախեցան:

«Նաւերը էս է ժայռերին կը դիպչեն ու կը փշրեն. ամենքս կը խեղդենք», — մտածում էին նրանք: Բայց Կոլումբոսը սիրտ էր տալիս՝ «Չենք խեղդուի, ջրխոտ է, տակը քարեր չը կան»: Լողում էին խոտի միջով՝ կարծես մի կանաչ դաշտով: Վերջապէս դուրս եկան այդ խոտերից էլ. կրկին միևնոյն կապոյտ ծովը, միշտ միևնոյն երկինքը:

Ելի մի քանի օր անցաւ, երևացին քաղմաթիւ թռչուններ. գիշերները նստում էին կայմերի վրա, բայց արևի ծագելուն պէս թռչում հեռանում էին: «Եթէ թռչուններ են թռչում, անշուշտ ցամաքը մօտիկ է», — ուրախանում էին նաւաստիները: Յաջորդ օրը տեսան թռչող ձկներ, մի քանի հատ էլ նաւերի վրա ընկաւ. երբէք այդպիսի ձկներ չէին տեսել:

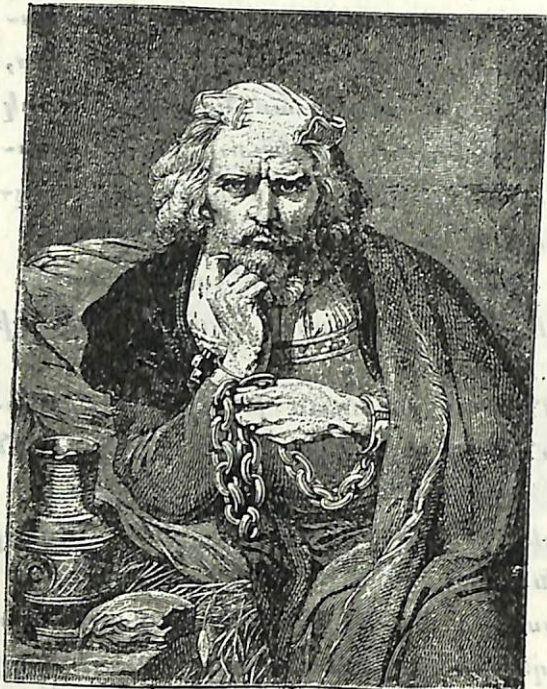
Բայց զո՛ւր յոյսեր. օրեր էին անցնում, ցամաքը չէր նշմարւում: Նաւաստիները բաց է ի բաց հրաժարւում էին աւելի հեռու նաւերուց: Կոլումբոսը կանգնեց ապստամբների մէջտեղ ու կտրուկ յայտարարեց. «Այսքան ժամանակ եկել ենք, էլի մի երեք օր սպասենք: Եթէ այս երեք օրն էլ ցամաքը չը տեսնենք, կը վերադառնանք տուն»:

գ.

Ապստամբները խոնարհեցին. Կոլումբոսը յոյս ունէր որ երեք օրում անպատճառ կը հասնեն ցամաքին: Շատ նշաններ կային. յատկաւ չափելով նկատել էր, որ հեռագիտէ խորութիւնը պակասում էր:

նօթները որոտում էին և ժողովուրդը ցնծութեամբ դիմաւորում էր: Երբ նա ներկայացաւ թագաւորին ու թագուհուն, առջևից գնում էին հետքերած հնդիկները, տանելով նոր երկրի բերքերը՝ ոսկի, կարտոփի, սիմինդր, պտուղներ, թռչուններ և այլն: Կարտոփիլն ու սիմինդրը մինչև այդ ժամանակ անծանօթ էին եւրոպացիներին:

Այժմ ամենքը խոնարհում էին Կոլումբոսի առջև, և աւելի նրանք, ովքեր առաջ խելառ էին անւանում նրան: Թագաւորը Կոլումբոսին պարգևեց դրամ, պատիւներ, ազնւականութիւն. փողոցներում թագաւորի կողքին էր գնում ձիով. դեռ ոչ ոք այդպիսի պատւի չէր արժանացել:

Յաջորդ ճամփորդութիւններին Կոլումբոսի հետ անցան նոր աշխարհը բազմաթիւ գաղթականներ, որոնք որոնում էին ոսկի ու անաշխատ հարստութիւն: Նոր և նոր երկիրներ էին բացւում: Հիմնւեցին նոր քաղաքներ: Կոլումբոսը պահանջում էր որ գաղթականները մեղմ վարեն վայրենիների հետ և չը կատաղեցնեն նրանց, և խիստ պատժում էր ոճրագործներին ու ծոյլերին: Բայց դժբանքով բազմաթիւ թշնամիներ վաստակեց, որոնք զրդեցին թագաւորին, որ նրա սեղ մէկ ուրիշ կառավարիչ նշանակի: Այդ

կառավարիչը հանեց Կոլումբոսին պաշտօնից և շղթայակապ ուղարկեց Սպանիա: Թէև թագաւորը հրամայեց շղթաները իսկոյն հանեն, բայց Կոլումբոսը երբէք չէր մոռանում այդ ապերախտութիւնը ու ասում էր իր ազգականներին.

«Երբ մեռնեմ, այս շղթաներն էլ ինձ հետ դրէք դազադիս մէջ»:

Այնուհետև նորից մէկ անգամ Կոլումբոսը փորձ արաւ արևմտեան ճամփով Հնդկաստան հասնելու ու երկար շրջեց մի անծանօթ մայր ցամաքի ափերի մօտ: Նախանձոտ ու չարամիտ մարդկանցով շրջապատւած, յոգնած՝ նա վերադարձաւ Սպանիա: Այս անգամ թագաւորն էլ երես դարձրեց նրանից և չուզեց նոյն իսկ ընդունել իր մօտ:

Վշտից, անաշողութիւնից սրտաբեկւած՝ Կոլումբոսը հիւանդացաւ և մեռաւ: Նրա հետ թաղեցին և նրա շղթաները, միակ պարզաբ, որ մնացել էր իրեն այնքան երախտիքների փոխարէն:

Նա մեռաւ՝ հաւատացած որ գտել է Հնդկաստանի արևմտեան կողմերը: Բայց շուտով իմացւեց, որ նրա գտածը մի նոր Աշխարհ է: Այդ աշխարհին յետնորդները նոյն իսկ չը տւին Կոլումբոսի անունը. նա կոչւեց Ամերիկա, մի երկրորդական ճամփորդի անունով, որ իր գրքի մէջ առաջին անգամ նկարագրեց այդ նորագիւտ երկիրները:

50. Չիւնը հալաւ...

Չիւնը հալաւ,
դաշտը ծրլաւ,
ալ ու ալւան,
ալ աբրեշում
շորեր հագաւ.
դիշուն,
նիշուն
գարուն եկաւ:

Թռչուն,
մըշիւն,
շունչ-կենդանի
էն սեղանից
հաց կը տանի:
Փառք մայր հողին,
մեր ծնողին,
հաց է տալիս
աշխատողին:

51. Գարուն

Կուռնկները շարան-շարան մեր գրլիսով
կըրկրոտլով եկան անցան երկընքով.
գաւ-ընն, գաւ-ընն աւետեցին միասին.
լսեց, բացւեց նուշ, ծիրան ու կեռասին:

Արտուտները ծըլւըլալով թռան վեր,
ձորից ելան կաքաները դէպ մարդեր՝
գարնան գալը ողջունեցին միաձայն,
կըշկըշալով օրհներգ ասին բնութեան:

Կանաչ դաշտում գոյն-գոյն սիրուն թիթեռներ
ոտոտոտում են ուրախ անհոգ վար ու վեր:
Հովիւն ուրախ սրընդելով՝ դէպ արօտ
դուրս է քշում արածելու գառն ու հօտ:

52. Շէկօն ու Մարալը

ա.

Գեղեցիկ էին Շէկօն ու Մարալը իրենց հաստ պարանոցով, իրենց լայն ու լերկ գաւակներով, իրենց հարթ թիկունքով և հպարտ, խրոխտ շարժումներով: Գեղեցիկ էին մանաւանդ նրանց գլուխները: Զոյգ սրածայր եղջիւրները բարձրանում էին հարթ ու լայն գանգերի վրա և գեղանկար ու սպառնական ձևով աղեղում էին դէպի ճակատը. ուռուցիկ ու խոշոր աչքերը իրենց շարժուն գնդերով փայլում էին ճակատի վրա, ինչպէս շիկացած ածուխներ, և լայն ռնգներից նրանց ուժեղ շունչը դուրս էր գալիս լեքը փնչոցով:

Գեղեցիկ էին Շէկօն ու Մարալը, գիւղի պարծանքն էին, բոլորի սիրոյ և հիացմունքի առարկան: Եւ նրանք իրար թշնամի էին, կատաղի հակառակորդներ:

Ոչ ոք նրանց չէր տեսել միասին դաշտում կամ ամուլին լծւած գութանի տակ. նրանք արածում ու աշխատում էին ջուկ-ջուկ, իրարից հեռու:

Անողորմ, անհաշտ հակառակորդներ էին: Երբէք չէին հանդիպում իրար Շէկօն ու Մարալը. բայց ամեն մէկը կարծես իմանում էր, որ գիւղում ինքը մենակ չի, որ իրենից հեռու, հակառակ կողմի դաշտերում, արածում է մի ուրիշը, իր հակառակորդը: Նրանք իրար չէին տեսնում, բայց զգում էին իրար ներկայութիւնը հեռաւորութիւնից և երբեմն-երբեմն դունչերը վեր ցցած՝ փնչացնում էին, հոտոտում, փնտուում իրար:

Ամեն գարնան երկու հակառակորդի հանդիպումը դառնում էր աւելի վտանգաւոր, որովհետեւ ձմռան պարապութիւնից նրանք աւելի ուժ ու եռանդ ստացած աւելի կատաղի էին դառնում: Երբ արևի առաջին շողերի տակ ծաղիկ ու կանաչ զարգարում էին լեռ ու դաշտ, երբ առակները պատռելով սառցէ պատեանը կարկաչում էին կանաչապատ թմբերի տակ, ծառերը իրենց ծաղիկների բուրմունքով լցնում էին օդը և թռչունները դայլայլում էին հովիտներում ու այգիներում, այն ժամանակ Շէկօն ու Մարալը դուրս էին գալիս գոմերից, ինչպէս երկու կատաղած վիշապներ:

Մորթիները ձիթած ու փայլփլուն, եղջիւրները խնամքով սրած և պոչերն ու ճակատը կարմիր գոյնով ներկած, նրանք՝ արևին ու լոյսին կարօտ, խայտալով վազում էին դէպի դաշտերը, չը նայելով իրենց գէր ու անագին մարմիններին: Զմեռային գոմի մշտական խա-

ւարից մթագնած նրանց աչքերը բոցավառում ու փայլատակում էին գարնան արևի շողերի տակ, և նրանք լայն կրծքով շնչում էին կենդանարար ու ջերմ օդը: Առանձին գոռութեամբ էին հսկում կատաղի կենդանիներին, մինչև որ աշխատանքների հաստ լուծը, խոր աղօսում թաղւող ծանր գութանը կամաց-կամաց թուլացնեն նրանց կուր եռանդը, նրանց կատաղութիւնը:

բ.

Եւ մի անգամ գարնան կուրը պատահեց յանկարծ:

Մարալն այդ օրը առանձնապէս անհանգիստ էր, չէր արածում, կծղակներով քանդում էր հողը, հոտոտում էր օդի մէջ, տնքում էր, փնչացնում, ապա դունչը բարձր ցցած՝ մոնչում էր անագին ձայնով: Յանկարծ նա թափ առաւ և խելագար կերպով վազեց հակառակ կողմը, ոտքի տակ տալով դաշտեր, արտեր, բանջարանոցներ: Իզուր անցան հօտաղների ջանքերը՝ նրան ետ կանգնեցնելու, իզուր անցան խարազանների և մահակների հարւածները: Մարալը վազում էր ու վազում: Վերջապէս նա հասաւ մի կանաչազարդ թմբի դիմաց, եղջիւրները դէմ արեց ու սկսեց քանդել ու հողը ցրել տալ, ապա դունչը վեր ցցեց և անագին ձայնով մոնչաց:

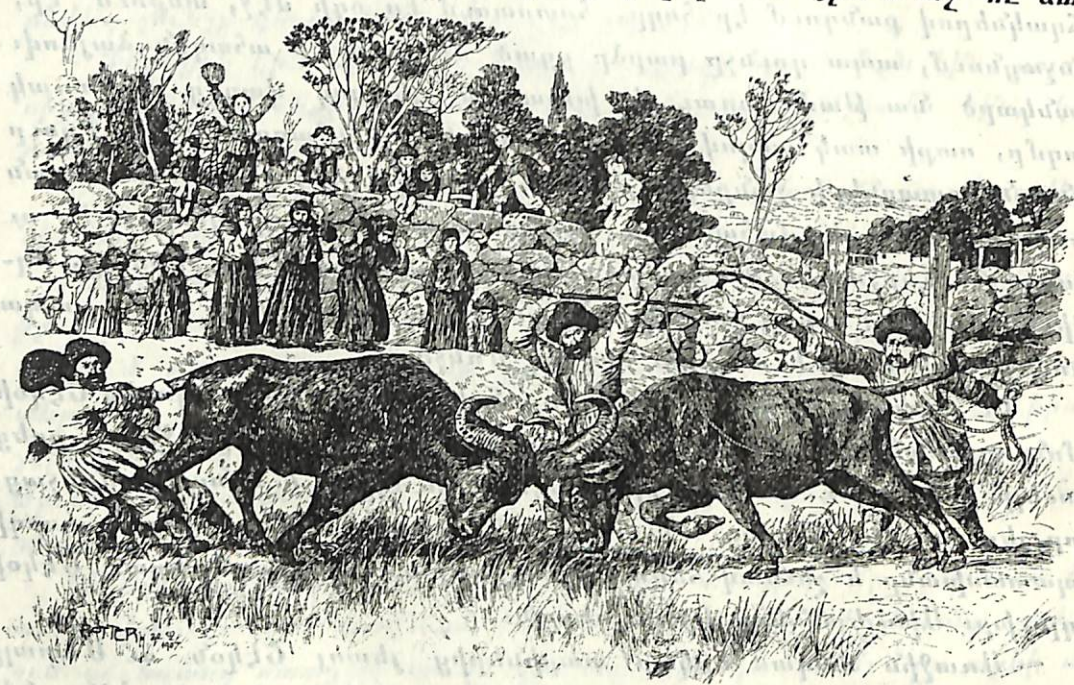
Եւ յանկարծ որտեղից որտեղ՝ նրան իբրև պատասխան լսեց Շէկօի մոնչոցը հակառակ կողմից: Մարալը աչքերը չռեց, ալանջները ցցեց աւելի լաւ խելու համար, քթածակերն ուռցրեց և այնպէս մոնչաց, որ լեռ ու ձոր թնդաց: Գարձեալ մի անգամ լսեց հակառակորդի պատասխանը և շուտով հեռու բլրակի թիկունքից բարձրացաւ Շէկօի գլուխը: Ախոյեանները իրար տեսան:

Առաջին անգամ երկար տարիներից յետոյ Շէկօն ու Մարալը տեսան իրար: Այնուհետև կատարեց մի զարմանալի բան: Կենդանիները նախ կանգ առան դէմ առ դէմ, մի առժամանակ գլուխները դէպի երկինք ցցած, վերջին անգամ տնքացին անագին ձայնով, փնչացրին քթածակերից և աչքերից կրակ ցայտելով իրար վրա վազեցին կատաղի արագութեամբ:

Եկան, եկան և անագին թափով զարկեցին իրար: Նրանց գանգերի թրբակոցը և եղջիւրների ճարձատիւնը բռնեց շրջակայքը: Մարալի փած հօտաղները վազեցին դէպի գիւղ օգնութիւն կանչելու: Գիւղը ոտքի թռաւ: Հասան...

Կախւեցին գոմէշների պոչերից ետ-ետ քաշելու համար. փայտերով, խարազաններով հարւածեցին գլուխներին, դունչերին, ոտներին.

ոչինչ չէր օգնում: Շէկօն ու Մարալը, հարւածներից աւելի կատաղած, աշխատում էին ոչնչացնել իրար: Նրանց արնակալած աչքերը կրակի պէս վառւում էին և քիչ էր մնում դուրս ընկնեն խոռոչներից. քթածակերը փնչացնում էին փուքսերի պէս, ոտների ջիւերը կծկւում էին և բացւում, ահագին փորերը ուռչում էին ու կծկւում, ոսկորները ճարճատում. նրանք սեփական պոչերով, ինչպէս խարազանով, կատաղաբար հարւածում էին իրենց մարմինը, ասես աւելի կատաղելու համար, սնքում էին զօռից, եղջիւրներով իրար պարանոցն ու օձիքը քրքրում, իրար ետ-ետ մղում, աշխատելով մահացու հարւած տալ հակառակորդի փորին: Մերթ նրանք գալարւում էին և աջ ու ձախ

եղջիւրներն իրար դցած սեղմւում էին կողք-կողքի, մերթ գալիս էին դէմ առ դէմ, իրար մղում ետ ու առաջ:

Արդէն Մարալի աչքն էր պատուած: Շէկօի կուրծքն ու պարանոցը մի քանի տեղից վիրաւոր, արիւնը ծորում էր երկսից էլ և եղջիւրները կարմիր էին ներկւած, գետինը նրանց ոտների տակ ալօսւել էր վարած արտի պէս, բայց չէին բաժանւում, չէին թաղնում և ոչ մէկը չէր մտածում տեղի տայ միւսին: Զարհուրելի տեսարան էր:

Շէկօն ու Մարալը փշրում, խորտակում էին իրար. կարծես նրանց երկսին միասին տեղ չը կար երկրի վրա: Բազմութիւնը սոսկում էր, շարեւ էր:

«Չւան բերէք», — ճչացին այս ու այն կողմից:
«Շուտով չւան», — կանչեցին հօտաղները:
Եւ բերին հաստ չւանները, միաժամանակ գցեցին երկսի կըրծքերից և երկու կողմից սկսեցին ետ-ետ քաշել ահագին բազմութեամբ նրանց իրարից զատելու համար: «Քաշեցէք, քաշեցէք»:
Բազմութիւնը սնքում էր ու քաշում. արդէն կուրծքերի գըլուխները զատւեցին իրարից, եղջիւրների հագիւ ծայրերն էին հասնում իրար. «Քաշեցէք, քաշեցէք»:

Բազմութիւնը սնքում էր ու ձգում չւանները. կուրծքերը բոլոր ուժով ձգնում էին վերստին մօտենան, առաջ էին նետւում, գըլուխները ցնցում կատաղաբար, խոժոռ աչքերով իրար էին լափում. իզուր: Չւանները ձգւում էին ու ձգւում և կենդանիների ահագին մարմինները հեռանում էին իրարից: Շուտով երկսի արանքում ներս ընկան մահակաւոր ու խարազանաւոր հօտաղներ, վերստին հարւածներ նրանց գլխին ու ոտներին, վերստին ճիչ, աղմուկ, ուրախաձայն բացականչութիւններ, և Շէկօն ու Մարալը իսպառ բաժանւեցին իրարից՝ առանց յաղթելու:

Եւ ամեն մէկին շրջապատած խարազանաւորների ու մահակաւորների ահագին բազմութեամբ քշեցին հակառակ կողմեր, յանդիմանելով հօտաղներին նրանց անզգուշութեան համար:

Կռիւը վերջացաւ:

Ո՛չ, կռիւը չը վերջացաւ:

Այնուհետև ի՞նչ կատարւեց, ոչ ոք չէր կարող ասել. միայն վերջստին հնչեց նախ մէկի, ապա միւսի կատաղի մոնչոցը, նրանք համարեա միաժամանակ ետ դարձան, թափ առան բոց կտրած, հեւալով, տնքալով, փնչացնելով, ոտների տակ տալով ամեն ինչ և ամենքին տրորելով, իրար վրա վազեցին:

«Փախէք, փախէք»...

Բազմութիւնը հագիւ կարողացաւ նրանց ոտների տակից խոյս տայ՝ իրար տրորելով, հրհրելով, ճչալով:
Կատաղած ախոյեանները մի վերջին անգամ իրար վրա գնացին բոլոր ուժով, վերջին անգամ նրանց գլուխները դէմ առ դէմ եկան ահագին թափով, վերջին անգամ նրանց գանգերը զարկւեցին իրար, ինչպէս կարծր ժայռի երկու կտորներ. լուեց մի խլա-

ցուցիչ, մի սարսափելի որոտ, և նոյն վայրկեանին երկու թանձր մարմիններ ետ-ետ գնացին և միաժամանակ խորտակւած գետին ընկան, տնքալով և փնչացնելով:

Բազմութիւնը միաբերան ախ քաշեց, հեռու կանգնած կանայք ճչացին ու ծնկներին տւին, ծերերը գլուխներն օրօրեցին վշտով:

Հարւածը զարհուրելի էր, վերջին հարւածը:

Շէկօն ու Մարալը ընկան փշրւած գանգերով, ոնգներից ժայթքեց թանձր, սև արիւնը, աչքերը շողեցին, և երկուսն էլ անշնչացան ու ձգւեցին լայնարձակ դաշտում: Այսպէս ընկան Շէկօն ու Մարալը լայնարձակ, կանաչ դաշտերում: Գիշերը վրա հասաւ:

Հեռուն, մութ խրճիթների սև յարկերի տակ սգում էր գիւղը:

53. Վէր կաց, գեղջուկ

Արևը անա փայլում էր վերից
զըթառատ սիրով:

անուշ գոլորշին շրդարշի նրման
ձօճւում դաշտերով:

Բացւած բրնձերից գործի է դիմում
անհամար մըրջիւն:

մայր հողը ձրնում, գեաը տարածում
թովիչ կարկաչուն:

Հէյ, վեր կաց, գեղջուկ, վեր կացէք, եգներ,
միթէ չէք ըզգում:

արտերը վաղուց սերմի կարօտից
լալիս են սըգում:

54. Ամենաքանկագին քանր

—Տուր ինձ այն, ինչ որ ամենից թանկագինն է քեզ համար, և ես կը բժշկեմ քեզ, —ասաւ պառաւ վհուկը վիրաւոր թռչնակին, որը մենակ ընկած էր ջրի ափին և մեռնում էր:

Կարմիր արիւնը կաթիլ-կաթիլ ծորում էր նրա կրծքից սպիտակ աւազի վրա, և կեանքը արագ թողնում էր նրա փոքրիկ մարմինը, որ արդէն սկսում էր սառչել:

—Ամենից թանկագինը, ի հարկէ, կեանքն է, —մտածեց թռչնակը:—Բայց միթէ կը խլի բարի վհուկը ինձնից այն կեանքը, որ ինքը խոստանում է ինձ տայ: Բարի վհուկը երևի հանաք է անում:

Եւ նրա վրա ուղղելով իր հանգչող աչքերը՝ թռչնակը շնչաց.

—Լաւ, բժշկի, կը տամ քեզ այն, ինչ որ ամենից թանկագինն է

ինձ համար:

Վհուկը դիպաւ նրա վերքին իր գաւազանով, վէրքը ողջացաւ, և թռչնակը ուրախ վեր թռաւ, կենդանացած ու առողջ:

—Իսկ հիմա տուր ինձ թևերդ, —ասաւ վհուկը:

—Ո՛չ, —բացականչեց թռչնակը, ցնցւելով.—սչ երբէք:

—Միթէ թևերը ամենից թանկագին բանը չեն քեզ համար:

—Հէնց դրա համար է, որ չեմ կարող տալ, —կամացուկ շնչաց

թռչնակը:—Առ իմ կեանքը: Աւելի լաւ է բոլորովին չապրեմ, քան

թէ ապրեմ և չը կարողանամ թռչել:

—Թո՛ւի, —ասաւ վհուկը, —ես չեմ կամենում քո մահը: Բայց յի-

շի որ ամենից թանկագին բանը կեանքից էլ թանկ է:

55. Գարնան հրաւեր

Բացւում են գարնան

օրերը պայծառ...

կըզմս, իմ ընկեր,

գնանք դէպի սար,

գնանք դէպ այնտեղ, երկնահաս վերև,

կեանքը լայնարձակ, երկինք ու արև:

Փըթթում են գարնան

ծաղիկները վառ-վառ...

վեր կաց, վեր, ընկեր,

եկնեք դէպի սար.

հազար գոյներով, հազար, հազար ցեղ

ժպտում են նրանք ու բուրում այնտեղ:

Կանչում են գարնան
հաւքերն անհամար,
գնանք, իմ ընկեր,
թռչենք դէպի սար,
երգենք նրանց հետ, երկնահաս վերեւ,
կեանքը լայնարձակ, ծաղիկ ու արև:

56. Նախրապան Մանուկը

ա.

Նախրապան Մանուկը վեր էր կենում տեղիցը նախորդ օրւայ աշխատանքից դադրած անդամներով, գնում էր առւի վրա, երեսին մի քանի չոփ էր տալիս, փէշով սրբում ու դէպի աղօթարանը դարձած՝ մի քանի անգամ խաչ էր հանում: Ապա իր նախածաշիկը, ինչ որ իր կին Շուշանը պատրաստել էր, փաթաթում էր մի կակուղ հացի մէջ ու կծելով դուրս էր գալիս, փայտը ձեռին կանգնում Ազիզենց կալումը: Յետոյ, երբ նախրի տուտը գիւղիցը կտրւում էր, նախրապանը մանում էր տուն, հացը շալակը կապում, մի մեծ գաւաթ գինի էր կոնծում ու գնում իր բանին: Ուտիս օրերը մի կտոր պանիր կը լինէր Մանուկի լաւաշի մէջ կամ կէս կողակ ձուկը, իսկ պասերին՝ աղը դրած բոխ կամ ողորմակիթ, իսկ եթէ գարունքն էր՝ իր կնոջ քաղած խաչած աղցաններից գարնան-ականջ, առւի-կարաս, սիբեխ, թելուկ կամ որևէ այդպիսի աղցան:

Նախրապան Մանուկի տան ուտելիքից ոչ մի բանը փողով չէր ստացւում: Ինչպէս նախրարած նա ամեն շաբաթ հացը տաւարատիրոջ տներին էր հաւաքում, ամեն տանից մի-մի լաւաշ. իւր ու պանիրը նրա համար ինքն իրեն էր ընծայ գալիս հարևանների տանից. տարեկան կողակն ու գինին, ինչպէս նախրապան, իրաւունք ունէր իր ժամանակին հաւաքելու, պաս օրերի համար աղը դրած ուտելիքէնները Մանուկի կինն էր գնում քաղում, և կամ ինքը նախիրը արածացնելիս ժողովում էր դաշտիցը և երեկոյեան հացի սփռոցի մէջ կապած՝ շալակին տուն բերում:

Ամեն բարութիւն Մանուկի տանը անպակաս էր: Ո՛չ մի այգետէր էնքան շատ բերք չէր կախան անի ձմեռւայ համար, ինչքան

Շուշան քուրիկը: Ամեն Աստծու տւած օրը նրանց բաժին կը գար ոչ մի բանից չտես չէին մնում:

Նրանց հագնելիքն էլ տանիցն էր դուրս գալիս: Շուշանը իրենց համար բաժին եկած մրգեղէնը միշտ փոխում էր գիւղի կողքով իրենց տան առաջից ոչխար անցկացնող քրդի կամ չորանքեարի հետ բրդի վրա, լւանում, գգում, մանում, կարում, հագցնում. բամբակեղէնն էլ նա ինքն էր մանում, իսկ բամբակը որևէ հարևանի տղի ձեռքով դաշտեցիներէ հետ մրգով փոխել էր տալիս:

բ.

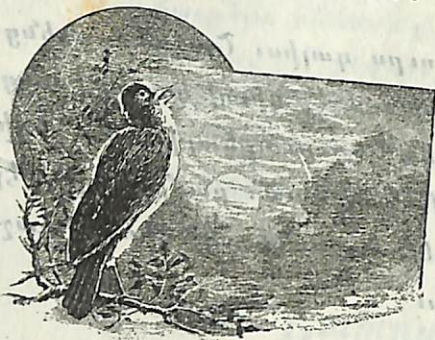
Ինքը մանուկը մի բարձրահասակ մարդ էր, երկար սրած բեղերով, խոշոր ու սուր սև աչքերով, ահարկու ձայնով և յաղթանդամ մարմնով:

Շրջակայքի գողերից շատերը Մանուկի բոռնցքի ուժը փորձել էին, երբ որ կամեցել էին մի կով կամ մի արջառ. նախրից փախցընեն: Ոչինչ սուր չէր բանեցնում մեր Մանուկը, նրա զէնքը իր կոմբալազուխ միտած հոնի դազանակն էր: Քանի սրերի բերաններ էտ գաւազանի վրա փշրւել էին: Գողերը մին-մին անիծելիս՝ առած էին շինել, ասում էին. «Նախրապան Մանուկի դազանակին հանդիպես դու»:

Ահա հէնց այս էր պատճառը, որ Մանուկը տասնըհինգ տարի էր գիւղի ռախրապանութիւնը լիւն էր սեփականել: Նրա միւս ընկերները տարկէն մինը համարեան փոխւում էին, իսկ ինքը կար ու կար և ինչպէս միշտ պարծենալով կրկնում էր, քանի կենդանի էր՝ պէտք է լինէր:

Երեկոները, երբ նախրապանը ետ էր դառնում, ողջ գիւղի տաւարը տեղաւորում էր, տէրէց տէր էր անում և գալիս էր իր տունը, համբուրում իր երեխին, փառք էր տալիս իր արարչին ու կնոջ հետ նստում էին սեղան, մի կտոր հալալ հաց ուտելու:

57. Ողջոյն ձեզ

Ողջոյն ձեզ, գարնան նորեկ
 թռչուններ,
 որ ծրլւրում էք կանաչ թրփերում.
 որքան ցընծութիւն, որքան կեանք

ու սէր
 ետում է ձեր պարզ, անհոգ երգերում:
 Խուռն երամով ազատ, համարձակ
 մերթ սըլանում էք դուք նետի նրման
 դէպի վեր՝ անհուն եթեր կապուտակ՝
 մերթ իջնում երկիր՝ թրփերի վըրան:

Ողջոյն ձեզ, գարնան նորեկ թռչուններ,
 որ ծրլւրում էք կանաչ թրփերում.
 հեռու մեր կեանքի հոգեմաշ, տըխուր
 վըշտից ու ցաւից, բընութեան գըրկում:

58. Հրաշք

Մի գարնան օր պատանի Սողոմոնը նստած էր արմաւենիների
 տակը իր հօր, Դաւիթ թագաւորի այգում, խորը մտածմունքի մէջ:
 նրան մօտեցաւ իր դաստիարակ Նաթանն ու հարցրեց.

— Ի՞նչի մասին ես մտածում, գաւակս:

Պատանին գլուխը բարձրացրեց և պատասխանեց.

— Կուզէի աչքովս հրաշք տեսնեմ, Նաթան:

Նաթանը ժպտաց:

— Իմ հոգիս էլ պատանի ժամանակ նոյնն էր փափագում:

— Եւ Աստուած արժանացրեց քեզ հրաշք տեսնելու, — շտապով
 հարցրեց Սողոմոնը:

— Աստուծո ծառան մօտեցաւ ինձ, — շարունակեց Նաթանը, — նոնե-
 նու սերմը ձեռքին... «Տես, — ասաւ նա, — թէ ինչ է լինելու այս սեր-
 մին»: Ու հողի մէջ մատով մի փոս արաւ, նրա մէջ ձգեց սերմը ու
 թաղեց: Եւ անհաս սերմի կճեպը ձաքւեց ու նրա միջից դուրս սողաց
 ծիւր և գետնի տակից դուրս նայեցին երկու տերևներ: Իսկ յետոյ

երևաց կիր ցօղունը՝ կաշով պատած, ու սկսեց ցօղունը բուն դառ-
 նալ, կաշին էլ հաստ կեղև:

— Մի կողմ քաշւիր, — ասաւ ինձ սուրբը:

Ես մի կողմ քաշւեցի... և ծառը եօթը ճիւղ արձակեց:

Ապշած ու զարմացած կանգնած էի:

— Եւ աւելի մեծ ստեղծագործական ուժ կը տեսնես դու, — ասաւ
 սուրբը, մերձաւոր աղբիւրից մի բուռը ջուր վերցրեց ու երեք անգամ
 սրկեց ծառին... Եւ ծառը ծածկւեց խիտ սաղարթով, ու սուեր տաւ
 և անուշահոտ բուրմունքով լցրեց օդը:

— Ո՞րտեղից է այս անուշահոտութիւնը, — բացականչեցի ես:

— «Մի՞թէ չես տեսնում ծիրանագոյն ծաղիկները, որ զանգակ-
 ների պէս կախւած են խիտ սաղարթի մէջ», — խրատում էր ինձ
 Աստուծո մարդը:

Անխօս նայում էի ես... Եւ անա քամի բարձրացաւ: Ձիւնի փա-
 թիլները նման թափւեցին ծառից ծաղիկների թերթիկները... Իսկ յե-
 սոյ ճիւղերից կախ ընկան կարմիր պտուղները:

Եւ սուրբ մարդը հեռացաւ, թողնելով ինձ լուռ գմայլանքի մէջ...

— Ո՞ւր է նա: Ի՞նչպէս է Աստուծո ընտրեալ անունը: Կենդանի՞

է այժմ նա, — շտապով հարցրեց Սողոմոնը:

— Չաւակս, — պատասխանեց Նաթանը, — ես պատմեցի քեզ միայն

տեսածս երազը:

Գլուխը կախ ձգեց Սողոմոնը և վշտալի ասաւ.

— Ինչո՞ւ յափշտակեցիր ինձ խաբէութեամբ...

— Խաբէութեամբ, — շարունակեց Նաթանը: — Ես չը խաբեցի քեզ:
 Նայիր, հօրդ այգու մէջ արթուն աչքով կը տեսնես ամենը, ինչ որ
 պատմեցի քեզ: Մի՞թէ նոյնը չի լինում ամեն նոնենու և առհասա-
 րակ ամեն ծառի հետ:

— Այո, բայց լինում է անսկատելի կերպով, երկար ժամանակա-

միջոցի ընթացքում:

— Մի՞թէ դրանից ստեղծագործութեան հրաշքը նսեմանում է: Ել
 ի՞նչ հրաշք ես պահանջում դու, որ շրջապատւած ես բնութեան հրաշք-
 ներով: Կամ գուցէ նրա հրաշքները պակաս աստուծային են նրանից,
 որ կատարւում են անաղմուկ, անսկատելի կերպով:

59. Գետակն ու աղբիւրը

Գետակը.

Սոր ձորեր ոլոր-մոլոր
տալիս եմ հազար մանէման,
ճամփէս քարափներ խորը՝
պանդուխտ եմ աման, աման:

Ակն-աղբիւրը.

Ի՛նչ սոսկալի քարափ է սա,
մէջէմէջ ու մութումութ.
հազիւ մի լոյս աշխարհք ընկայ,
գնամ գետին հասնեմ շուտ:
Կնց, սպասի, կաց մի հասնեմ:
Դէ, սպասի, տես, գալիս եմ:

Գետակը.

Դէ, շտապի, եկ, շուտ արա.
վայ, կողքերս, վայ, ես մեռայ...
Մի նայէք ինձ այդպէս, ժայռեր,
չեմ դիմանայ ձեր աչքի սեին.
ճամփայ տէք, անցնեմ, ձորեր,
իմ կապտաչեայ հասնեմ ծովին:

Քարաիններն ինչ են ասում, ծո՛ղն ինչ է ասում:

60. „Սատանի մեքենան“

ա.

1807 թւի օգոստոսի 11-ին Ամերիկայի Նիւ-Եօրկ քաղաքի գրեթէ բոլոր բնակիչները խոնւել էին Հուլիոն գետի նաւահանգստում: Ամեն մէկը ուզում էր տեսնի թէ ինչպէս պիտի բանի մեքենադէտ Ռորերս Ֆուլտոնի հնարած նաւը, որը իբր թէ պիտի առանց քամու գնար և՛ հոսանքով, և՛ հոսանքի հակառակ:

Ափի մօտ երևում էր մի տարօրինակ նաւ, առանց կայմի, առանց առագաստի. մի հատ ծխնելոյզ էր միայն տնկած մէջտեղից, մի-մի ահագին անիւ էլ կողքերին:

—Տեսէք, տեսէք,—ծիծաղում էր մի ծերունի նաւաստի ամբոխի միջից,—մի ամբողջ գործարան է դրել նաւի վրա: Գլուխս կարել կը տամ, թէ որ ծանրութիւնից յատակը չը գնայ: Այսպէս էլ անխելքութիւն:

—Տղերք, սայլ է շինել. ջրի երեսին անիւներով է ուզում ման գայ: Է՛յ, սայլապան Ֆուլտոն,—ծաղրում էր մի ուրիշը:

—Նայեցէք, նայեցէք,—յանկարծ կանչեց ամբոխը —մեքենան վառում են:

Ծխնելոյզից քուլա-քուլա ծուխ բարձրացաւ, մեքենան սկսեց վշշալ: Տախտակամածի վրա յուզած ման էր գալիս մի քառասուն տարեկան տղամարդ ու հրամաններ արձակում:

—Ֆուլտոն, Ֆուլտոն,—աղաղակեց մէկը

ափից:—Էն աշխարհում պապիս բարև արն ինձանից:

Միահամուռ հռհռոցը խլացրեց այս ծաղրանքը, ամեն կողմից սկսեցին շլացնել ու կանչել.

—Բարի ճանապարհ, «խելառ Ֆուլտոն»:

Այս անունն էին դրել տարօրինակ նաւին, որի ճակատին մեծ տառերով գրւած էր՝ «Կլերմոնտ»:

Յանկարծ շոգենաւից լաւեց ականջ ծակող մի սուլոց: Ամբոխը պատասխանեց աւելի անսանձ շոցներով ու շարախնդաց ճիչերով:

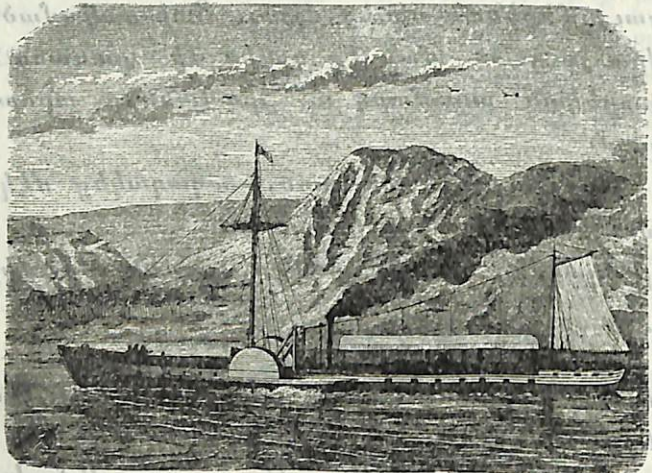
Անիւները պտտեցին, շոգենաւը ցնցեց ու սկսեց ափից հեռանալ, սկզբում շատ դանդաղ ու ծանր, իսկ յետոյ աւելի ու աւելի արագ ու թեթև: Շուտն ու ծիծաղը մէկ անգամից կտրեց. ապշած, աչքերը չուած նայում էր ամբոխը, ու յանկարծ հաւարաւոր կործաչքերը չուած նայում էր ամբոխը, ու յանկարծ հաւարաւոր կործաչքերից դուրս թռաւ մի անզուսպ բացականչութիւն՝ «Կեցցէ»: Փողօքից վուրդը վազում էր ափով շոգենաւի ետևից, մինչև որ նաւը աչքից անհետացաւ, ուղևորելով դէպի Սլքանի, գետն ի վեր:

Բայց Ֆուլտոնը ուշք չէր դարձնում ոչ ամբոխի շոցներին ու ծաղրանքին, ոչ էլ հիացմունքին. նա լարւած հետևում էր իր նաւի ընթացքին. մէկ արագացնում, մէկ դանդաղեցնում էր, մէկ աջ էր

ուղղում, մէկ ձախ, ու շարունակ դիտում էր՝ չը կանջ արդեօք որևէ պակասութիւն: Հետզհետէ երջանկութեան ու հպարտութեան զգացմունքը լցնում էր նրա հոգին, որ այնքան տանջել էր այդ մեծ նպատակին հասնելու համար:

բ.

Մի շաբաթից յոտոյ տեղական լրագիրներում լոյս տեսաւ մի յայտարարութիւն, որի մէջ Ֆուլտոնը յայտնում էր, որ շոգենաւր ամեն չորս օրը մէկ անգամ երթնեկելու էր Նիւ-Յօրկի և Ալբանիի մէջ, դուրս գալով առաւօտեան և յաջորդ օրւայ իրիկունը տեղ հասնելով: Նշանակեալ օրը նորից Նիւ-Յօրկի ամբողջ գետափը ծածկեալ էր ժողովուրդով, որ եկել էր տեսնելու թէ ով է լինելու այն յանդուգնը, որ սիրտ կանխ ու կը մտնի այդ «սատանի մեքենան»:

Ֆուլտոնը իզուր բարձրաձայն դիմում էր մի քանի անգամ ամբօխին, հրաւիրելով ցանկացողներին իրեն հետ ուղևորել Ալբանի. բոլորն էլ ետ-ետ էին քաշուում շոգենաւր մօտից, թէև տեսնում էին որ բացի Ֆուլտոնից նաւի վրա կային և ուրիշ ծառայողներ: «Սատանի հետ

է ընկերացել», — խօսում էին ամբօխի մէջ: Շոգենաւր ճամփայ ընկաւ: Գետափնեայ գիւղացիք, մանաւանդ կանայք և երեխաները ճշում ու լալիս էին, հէնց որ հեռից նշմարում էին այդ «հրէշը», որ ծուխ ու բոց էր ժայթքում և ահռելի վշտում էր: Ճամփին պատահող նաւերի նաւաստիները սարսափահար կանչում էին՝ «Վիշապ, վիշապ» ու թաքնուում տախտակամածի տակ: Ֆուլտոնը մենակ կանգնած էր շոգենաւր վրա և տխուր մտածում էր...

գ.

Նրա մտքով անցնում էր իր ամբողջ անցեալը, զրկանքներով, հիասթափումներով, չարքաշութիւնով լի անցեալը: Հօրը չէր յիշում.

նա մնաւ էր, երբ ինքը դեռ երեք տարեկան էր: Մայրը օրավարձով լւացք էր անում, դաշտում աշխատում կամ դռնէ դուռը կաբ անում: Իսկ տունը լիքը եղբայրներ ու քոյրեր: Ռօբերտը այնուամենայնիւ դպրոց էր գնում, գրել-կարդալ սովորում:

Յիշեց Ֆուլտոնը թէ ինչպէս աշակերտութիւն էր անում ոսկերչի մօտ, ապա նրանից հեռացաւ և պարապում էր պատկերահանութեամբ: Երանի այն օրերին. ինքը այնպէս հաւատում էր թէ առաջնակարգ նկարիչ է դառնալու: Ու յանկարծ Ռօբերտի աչքի առջև կանգնեց մօր անմոռանալի կերպարանքը. սրչափ երջանիկ էր նա, երբ որդին իր խնայողութիւններով գնեց մի կտոր հող, մի տնակ և անտեսութեան բոլոր պարագաները ու այդ ագարակի մէջ բնակեցրեց պառուսին:

Յետոյ սկսում են թափառումները Անգլիա, Փրանսիա, ուրիշ երկիրներ, և հիասթափութիւն. համոզում է, որ նկարչութեան տաղանդ չունի ու տըւում է մեքենագործութեան... Ի՞նչքան անքուն գիշերներ, սոված օրեր է անց կացրել իր ամենազխաւոր նպատակին հասնելու համար և այդ նպատակը եղել է մարդկութեանը մի այնպիսի նաւ տալ, որը շոգու միջոցով ազատ ման դար թէ հոսանքով և թէ հակառակ ուղղութեամբ: Եւ ահա այժմ, երբ իր երազանքը իրականացել է, հէնց իր հայրենակիցներն են, որ երես են գարձնում իրենից...

դ.

Միւս առաւօտ Ֆուլտոնը կրկին մէկ երկու ժամ իզուր սպասեց ճամփորդի. ոչ ոք չէր երևում. ամբօխը լուռ կանգնած էր ափին: Յանկարծ — չէր ուզում հաւատայ իր աչքերին — ամբօխը ճեղքելով շոգենաւր սանդուխքով սկսեց բարձրանալ մի լրջմիտ եանկի՝ ճամփի պայուսակը ձեռքին:

— Ի՞նչ էք կամենում, — հարցրեց Ֆուլտոնը:
— Չէ՞ որ դուք յայտարարել էիք թէ ճամփորդներ էք փոխադրում Ալբանիից Նիւ-Յօրկ: Ստացէք փողը:
Ու մեկնեց փողը: Ֆուլտոնը յուզմունքից չէր կարողանում խօսի:
— Այստեղ վեց դօլլար է (12 ուրբլի). գուցէ ընչ է, — հարցրեց ուղևորը տարակուսած:

— Ո՛չ, ո՛չ, — բացականչեց Ֆուլտոնը՝ արտասուքը աչքերին, սեղմելով պարոնի ձեռքը: — Հէնց այդքան է նշանակեալ: Բայց հասկանում էք, սա առաջին վարձատրութիւնն է, որ ստանում եմ իմ բազմաէք, սա առաջին վարձատրութիւնն է, որ ստանում եմ իմ բազմաէք,

մեայ տառապանքներն համար, և դուք առաջին մարդն էք, որ ձեր կեանքը վստահանում էք ինձ: Ես կողքենայի ձեզ հետ մի շիշ գինի խմեմ այն վստահութեան համար, որով վերաբերեցիք իմ նաւին, բայց այժմ ես այնքան աղքատ եմ, որ չեմ կարող գնել այդ մի շիշ գինին: Գուցէ երբ և իցէ աւելի լաւ հանգամանքների մէջ իրար հանդիպենք, այն ժամանակ մենք միասին մի քանի շիշ կը դարգակենք ի յիշատակ այս օրւայ:

— Միք վհատի, — ընդհատեց նրան ուղեկիցը. — ապագան ձերն է: Ե.

Ճիշտ որ վերջը նրանք նորից պատահեցին և Փուլտոնը միշտ առանձին խանդադատանքով էր խօսում իր «առաջին ուղևորի» մասին: «Այդ մարդը ինձ վստահացաւ, — ասում էր նա, — երբ դեռ ոչ ոք չէր վստահանում»:

Անձանօթի գուշակութիւնը կատարեց: Հէնց իր կենդանութեան օրով Փուլտոնը տեսաւ, ինչպէս շոգենաւերը երևացին Ամերիկայի ուրիշ գետերի վրա էլ, նոյնպէս և Եւրոպայում: Նրա մահից մի տարի առաջ շոգենաւը առաջին անգամ կտրեց անցաւ Ատլանտեան օվկիանոսը՝ նոր Աշխարհից Հին Աշխարհը:

Երբ 1815 թւին Փուլտոնը մեռաւ, ամբողջ Նիւ-Եօրկը սևեր հագաւ: Թագման օրը բոլոր պաշտօնատեղիներն ու արհեստանոցները փակեցին, բոլոր բնակիչները գնում էին մեծ մարդու դագաղի ետևից՝ դրօշակները պարզած: Իսկ նաւահանգստից անընդհատ որոտում էին երեսուն հազար թնդանօթներ նրա նոր շինած՝ պատերազմական վիթխարի շոգենաւի վրայից:

Այդ շոգենաւը, ուր վեց հարիւր նաւաստի պիտի ծառայէր, կոչւում էր «Փուլտոն»:

1) Ամբողջ սկզբում ինչո՞ւ էր ծաղրում Փուլտոնին: Ինչո՞ւ էին վախենում նրա «Նրէշից»:

2) Ի՞նչ նշանակութիւն ունի մարդկութեան համար շոգենաւի գիւտը:

61. Առաւօտ

Առաւօտ է: Ամենքը շարժողութեան մէջ են: Գիւղացիներն արդէն զարթել են այն փոքրիկ թըռչնիկի ձայնից, որ գալիս նստում է

երգիկների վրայ ու կանչում. «Լծէ լծէ»: Նրանք արդէն լծել են իրանց եզներն ու գոմէշները և բաւական վարել են գետինը: Տները մէջ մատակներն ու կովերը կթել են: Ոչխարների հօտն էլ դաշտումը մատղաշ արօտներից արդէն մի քաղցր նախաճաշ է արել: Տանտիկինն էլ կովերն ու հորթուկներն է դուրս հանում:

Գիւղի աղջկերքը խումբ-խումբ գնում են դէպի կանաչ մարգագետինը, ծաղիկները կոխելով, ծաղիկներ քաղելով և իրար վրա ածելով, ծիծաղելով, խայտալով: Նրանք հանդիպում են կաքաւների երամին, լորին, արտուտիկին, որոնք խոտերի տակից թռչկոտում են թփից թուփ:

Կռունկը երամով կարաւան է կազմել սլաքածև, օդի բարձր տեղերով անցնելով՝ «կո՛ւկ, կո՛ւկ» է կանչում: Ծառայ եմ ձայնին:

Երկարարտունք արագիւր, կտուցը սրած, բոյնից դուրս է եկել, «հօգ հօգ» ձայնելով դէպի դաշտն է վազում՝ ջրի ու ցամաքի օձերը բռնելու և սպանելու:

Կոյր բուն այդ ժամանակ իր համար մի բոյն է որոնում, որ ծածկւի այնտեղ, վերջացնելով իր «վայ, վայ-ն», որով սգում էր գիշերը, մի չորացած ծառի կամ գերեզմանաքարի վրա նստած:

Ձկնկուլը գետերի ափերն է վազում ու «ձը՛կ, ձը՛կ» կանչելով ձուկ-մուկ է որոնում, կուլ տալիս:

Բադն ու սագը, ջրերի վրա նստած, կայտառ նաւավարների պէս թովոտում են ու երգում:

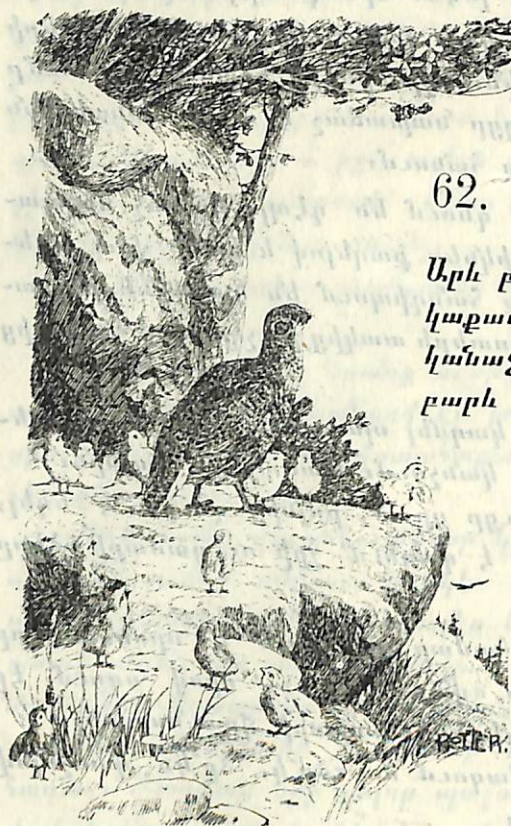
Սանրակատար յուլոպը անհանգիստ ուտոտում է և անդադար աղաղակում՝ «յո՛պ-յո՛պ»:

Գեղնապորտիկը, փափուկ ու մաքուր, ձերմակ ու դեղին շորեր հագած, փոքրիկ մացառների ու թանձր խոտերի միջից գլխիկը ցոյց տալով ու թագցնելով, իր ձայնն է լսեցնում:

Սոխակի ձայնն էլ լսում է բոլոր երգողների ձայների հետ և ամեն լսողի ուշք ու միտքը վերացնում:

Բարբարոս բազէն որոտացող ձայնով վեր ու վայր է սլանում, մի անմեղ ու անզգոյշ աղանի կամ տատրակ պատառտելու:

Անգղները, մի սպանածի հոտ առել, գնում են նրա դիակի մըսերը կողոպտելու: Ահա արծիւն էլ երևում է. նրա հզօր թևերի բախումից օդը շառաչելով պատառում է. բոլոր թռչունները միանգամից լուռ են, մինչև անցնի հեռանայ այդ անեղ թագաւորը:

62. Կաքաւի երգը

Արև բացւեց թուխ ամպերէն,
կաքաւ թռաւ կանաչ սարէն,
կանաչ սարէն՝ սարի ձէրէն,
բարև բերաւ ծաղիկներէն.

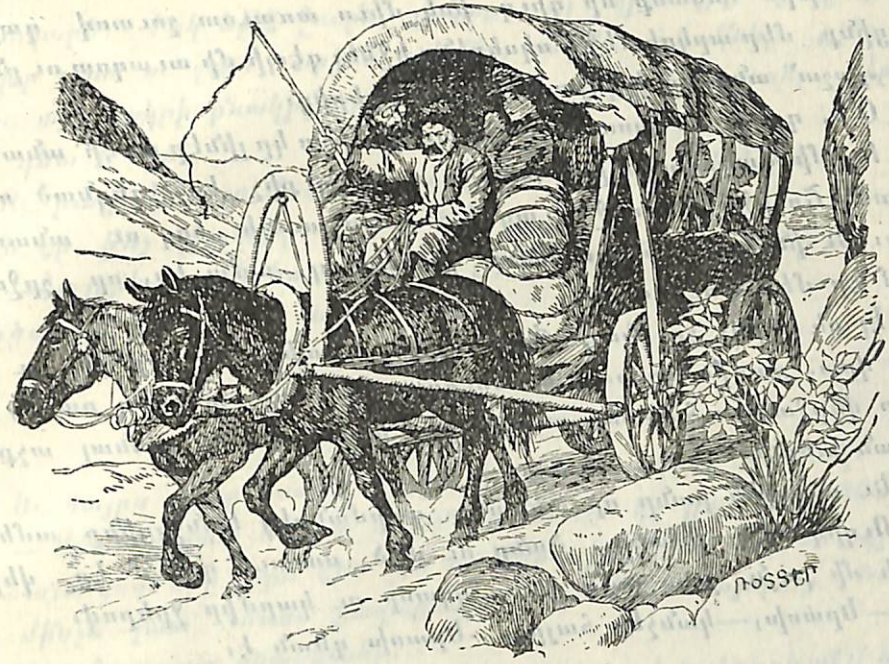
սիրունիկ, սիրունիկ,
նախշուն կաքաւիկ:

Քո բուն հիւսած ծաղիկներով՝
շուշան, նարգիզ, նունու-
ֆարով,

քո տեղ լըցւած ցօղ ու
շաղով,
քրնես-կելնես երգ ու տաղով-
սիրունիկ, սիրունիկ,
նախշուն կաքաւիկ:

Քո թև փափուկ ու խառուտիկ,
պըզտիկ կըտուց, կարմիր տոտիկ,
կարմիր-կարմիր տոտիկներով
կը շօրօրաս ճուտիկներով.
սիրունիկ, սիրունիկ,
նախշուն կաքաւիկ:

Երբ կը կանգնես մամուտ քարին,
սաղմոս կասես ծաղիկներին,
սարեր-ձորեր զըւարթ կանես,
դարդի ծովէն սիրտ կը հանես.
սիրունիկ, սիրունիկ,
նախշուն կաքաւիկ:

63. Երասխի վրայով

ա.

— Դէհա, քշում եմ, նստեցէք...
Ամենքս նստել, տեղ էինք բռնել այդ մեծ ֆուրգօնի մէջ, տախ-
տակէ կամարի տակ կծկւած: Գնում էինք, ամբողջ ընտանիքով և
ընդմիշտ. գաղթում էինք գիւղից:

Շարժւեց ֆուրգօնը, հեռացրեց մեզ գիւղի տեսքից:
Առաջս փուլած էին ընդարձակ, ժպտուն դաշտեր՝ լի բազմատեսակ և
գոյնզգոյն ծաղիկներով. կարկաշում էին առևակները, ճլլում էին թըռ-
չունները և մեր ֆուրգօնը վազում, գլորում էր այդ ամենի միջով:

Մի քանի անգամ ցած թռայ ֆուրգօնից, ծաղիկների փնջեր գը-
ցեցի ներս, ծառերից ճիւղեր կարտեցի, յետոյ նորից հեծայ ֆուրգօնի
ետևում իմ տոպրակի վրա ու կանչեցի եղբայրներիս:

— Դէհ, տղերք, մի բան երգենք...
Չայնակցեցին, ես մի երգ սկսեցի. բայց շուտով ստիպւեցինք
լուռ կենալու, որովհետև ֆուրգօնի ցնցումները խայտառակ կերպով
փշրտում ու շարժում էին թէ մեր կողերը և թէ մեր երգը...
Ցնցեց, անխիղճ կերպով ցնցեց մեզ մեր ֆուրգօնը մինչև երեկոյ:

Մութին հասանք մի գիւղ. իսկ միւս առաւօտ շուտով դարձեալ լցեցինք մեր արկղի մէջ և սկսեցինք իջնել դէպի մի աւազոտ ու ընդարձակ դաշտ՝ անցնելով կոյտ-կոյտ բլուրներից:

Օհ, դաշտ եմ ասում, բայց աւելի ճիշտ կը լինէր ասելի՛ անապատ:

Ոչ մի ծառ: Նոյն իսկ խոտը այնտեղ քիչ էր, դեղնած ու չորացած: Շուրջը ամբողջ աւազ է, բայց աւելի հող ու անտանելի փոշի: Եւ ինչպիսի փոշի: Ամպ, կատարեալ ամպ էր, որ շրջապատում էր մեր ֆուրգօնը:

Էլ սև ոչինչ չը մնաց: Փոշին շերտ կապեց մեր շորերի ու մազերի վրա. քամին սուրաց ու սուրաց, մի տաք, խեղդող քամի, մինչև որ վերջապէս հասանք աւազների և կարողացանք բանալ աչքներս ու բան տեսնել:

Եւ առաջին բանը որ տեսանք, զարմանքից կանչեցինք ամենքս: Ուղիղ մեր դիմացը, ծանր ու մեծ, սահում գնում էր վերևից ներքև մի լայն, շատ լայն գետ, պղտոր ու կարմիր ջրերով:

— Երասխ, — կանչեց հայրս, — Երասխ գետն է:

Բ.

Քիչ յետոյ մեր ֆուրգօնը կանգ առաւ ուղիղ գետափին: Յած իջանք. Բոլոր բեռները իջեցրին, մի մեծ կարպետ փռեցինք գետնին, մայրս սփռոցը բացաւ և նստանք ճաշի:

Գետեզրը այդտեղ ամայի էր: Մի հողաշէն խրճիթ միայն կար, մէջը զինւորներ, որոնք ներս ու դուրս էին անում, հորիցս անցազիր ուղեցին, ներս տարան ու ետ բերին տւին. յետոյ, երբ քիչ մեզ գննել էին՝ թողին հեռացան: Գետի միւս փըր պարսկական հող էր:

Ճաշը վերջացնելուց յետոյ, մենք երեխաներս գատափ իջանք և գննել սկսեցինք եզերքին կպած մի մեծ նաւ:

Այդպիսի նաւ իսկի չէի տեսել պատկերի վրա: Սա մի խոշոր արկղ էր, ուղղակի սնդուկ, չորս կողմը փայտէ վանդակ շինած: Մի երկար ձող էլ, որ թիակը պէտք է լինէր, արկղի միջից պարզուով գնում էր և խրուով շուրջ:

— Լաստ է, — հասկացրեց մեր հայրս, որ մօտ էր եկել:

Դրանով էինք միթէ անցնելու: Այդ ջրոտ, ցեխոտ ու լպրծուն յատակի վրա էինք հաւաքւելու: Իսկ մեր ֆուրգօնը, ապրանքը, ձիերը — կը տեսնէք, — ժպտաց հայրս, — բոլորն էլ կանցնեն: Գնացէք առայժմ գետափից հեռու: Մի մօտենաք ջրին, Այստեղ փիերը փլում

են յանկարծ: Իսկ եթէ շուրն ընկաք, էլ պրծնելիք չի լինի: Օ, Երասխը շատ ու շատ արիւն է խմել, անթիւ դիակներ քշել տարել ու այս երկրի բնակիչներից հազարաւորների խեղդոտել... Արիւն-խում գետ է դա:

Ու լուեց: Սպասում էինք, որ էլ խօսէր, պատմէր՝ թէ դա ի՞նչ արիւն էր, ի՞նչ դիակներ, երբ և ի՞նչով:

— Հայրիկ, — ասի ես, — պատմի խնդրեմ: Ի՞նչ դիակներ են. գետն է մեծացել, թէ՞ կռիւ է եղել այստեղ:

Գ.

Եւ հայրս գնաց նստեց մի քարի վրա ու սկսեց պատմել: — Սրանից շատ և շատ տարիներ առաջ կը լինի մօտ 300 տարի, — այս կողմերը լիքն էին շէն ու մեծ գիւղերով: Սկսած այդ գետից մինչև շատ հեռու քաղաքները լիքն էին հայերով. ծաղկած դաշտեր, հարուստ բնակիչներ...

Բայց ահա պարսիկները կռիւ սկսեցին օսմանցիների դէմ և գնացին քարուքանդ անելու միմեանց երկիրները:

Կռիւը կատարւում էր հայերի բնակած տեղերում: Երկու կուռղ ազգերի հազարաւոր զօրքերը մորեխների նման ընկնում էին արտաբեր, ոտնատակ տալիս, փչացնում էին գիւղ ու քաղաք. այրում էին ու քանդում ամեն բան: Աշխատում էին այնպէս դատարկել երկիրը, որ դէմից եկող թշնամին ոչ ուտելու բան գտնէր, ոչ էլ բնակւելու տեղ:

Առաջ պարսիկները յաղթեցին ու գնացին առաջ: Բայց յետոյ սկսեցին յաղթել ու ետ քաշւել, որ գնան իրենց երկիրը մանեն, գետի այն միւս փըր: Ետ էին քաշւում, բայց անցած տեղերում ինչ գիւղ ու քաղաք որ կար՝ քարուքանդ էին անում, հայ բնակիչներին էլ զօռով դուրս քշում իրենց տուն ու տեղից, ոչխարների նման առաջ առնում ու մղկտացնելով բերում հաւաքում այստեղ:

Էլ մարդ չը թողին. տղայ, աղջիկ, կին ու տղամարդ՝ անխնայ տւին մտրակների առաջ, շտապով դուրս արին ու հազար-հազարներով առին և բերին, որ գետը անցկացնեն, որ չը թողնեն օսմանցիներին օգնելու, տուն ու հաց տալու:

Շտապեցնում էին, որովհետև թշնամին գալիս, համում էր:

— Էլ չը թողին գոնէ իրենց հետ շոր կամ ուտելիք վերցնեն: Ով ինչ կարողացաւ՝ շուտով կապեց մէջքին, եթէ ձի կամ էջ ունէր՝

նրանց վրա, մեծ մասը ուրբով, մտրակի ու փայտի հարւածների տակ գնում էին փոշոտ, յոգնած:

Եւ զօրքերը անգութ կերպով սպանում էին նրան, ով յոգնում, ետ էր մնում... Սպանում էին հիւանդներին, թոյլերին:

Մայրերի ձեռքերից երեխաներին խլելով՝ շարժում էին, ծերերին մորթոտում, քարերից ցած գցում, և երբ շունչ չէր մնում գիւղերում, կրակ էին տալիս տներն ու խոտերի դէզերը, արտուամբար...

Հազար-հազար կլին, աղջիկ, տղամարդ ու մանուկ բերին կիտեցին այս պղտոր ջրերի մօտ և սկսեցին անց կացնել գետից:

Անց կացնել, բայց ի՞նչով: Հազիւ մի քանի լաստ ու նաւակ կար: Քիչ-քիչ անցկացնելը երկար կը քաշէր. թշնամին հասնում էր. պէտք էր շտապել:

Եւ ահա թագաւորը հրամայեց որ քշեն ու ջուրը լցնեն ամենքին՝ կլին, տղամարդ թէ մանուկ: Սկսեց մի գարհուրելի տեսարան:

Չօրքերը, ձի հեծած, սրերի ու մտրակների, փայտերի և հրացանների հարւածներով ժողովեցին այդ հազարաւոր թշուառներին ու քշեցին ջուրը... Ճիչ, աղաղակ, լաց ու կոծ...

Գետը սևացաւ մէջը լցւածներով: Խեղդում էին, օգնութիւն կանչում... Չուրը տակովն էր անում մանուկներին, կանանց, լողալ չը գիտցողներին: Լողալն էլ օգուտ չունէր. ով կարող է դէմ դնի այս ալիքներին... Խեղդում էին, ոչ ոք չը կար օգնող:

— Ընդհակառակը, գինւորները իրենց ձիերով ջուրն էին մտել, առաջ էին մղում ետ մնացողներին, սպանում էին չը գնացողներին...

Կէսից աւելին խեղդեց, ջուրը ծածկեց գլուխներով, իսկ ամերի վրա դիզեցին դուրս ընկած դիակները. հարիւրաւոր, հազարաւոր դիակներ... Պղտոր ալիքները տակովն արին խեղճերին: Երասխը կարմրեց, և այս բոլոր սարերն ու ձորերը լցեցին մեռնողների ճիչ ու լացով, յուսահատ աղաղակներով...

Հայրս լռեց և տխուր ու մտածկոտ գլուխը կախեց կրծքին...

դ.

Կէսօրից յետոյ, ամենից առաջ բեռները անցկացրին: Չորս, հինգ թուրք մշակներ արագութեամբ լաստի վրա դիզեցին ամեն ինչ, իրենք էլ նստեցին և ամին կանգնած մի մարդ արձակեց պարանը:

Երբ ամենքը նստել էին, լաստավարը մի ձող դէմ տւաւ ամին, ետ մղեց լաստը, ընկաւ երկար թիակի վրա և դէպի ջուրը սահեց:

Կարծում էինք թէ ուղիղ դիմացի ամին էինք գնալու: Բայց որքան զարմացանք, երբ տեսանք որ ջուրը քշում էր լաստը միշտ դէպի ցած:

— Այդպէս է, — բացատրեց հայրս. — հոսանքի հետ կիջնեն, կամ մաց-կամաց կը ծուեն դէպի միւս ամիւ և այս մեր կանգնած անդից շատ հեռու, դիմացը կեխեն: Տեսնում էք հեռում, միւս ամի վրայի այն շէնքերը. այնտեղ է կայարանը:

Լաստավարը միշտ իր թիակի վրա էր ընկած: Ճգնում էր ծուրաստը և տանի դէպի միւս ամիւ:

Մինչև վերադարձը մի ժամից աւելի տևեց:

Ահա ալը ժամանակ էր, որ մեզ մօտ, ամի վրա եկան նոր հիւրեր:

— Երեսուն- քառասուն ոչխարներ էին դրանք, փոշոտ, աղտոտ, յոգնած ու գլուխները կախ. խեղճ անասունները կիտեցին եզերքին,

կպան միմեանց ու սպասեցին: Կային նրանց հետ նաև երկու խոշոր կպան միմեանց ու սպասեցին: Մանաւանդ մէկը, ահագին, ուղիղ մի շներ: Բայց ինչպիսի շներ: Մանաւանդ մէկը, ահագին, ուղիղ մի հորթի չափ. բրդոտ, արիւնտ աչքերով և սև, մեծ մուկով: Նրանք էլ յոգնել էին: Լեզուները կախ՝ հասան թէ չէ, շնթուկեցին և աչքերը փակ՝ մնացին:

Երկու թուրք հովիւներ էին հօտը բերողները, երկու ահագին շէկ փափախներով, սևադէմ մարդիկ. երկար ցուպերով մի կէտի վրա ժողովեցին ոչխարներին և իրենք էլ նրանց կողքին՝ փուկեցին գետին:

և.

Վերջապէս լաստը վերադարձաւ: Հիմի հերթը մերն էր:

Նստեցինք բաւական վախվախով: Մշակներն ու լաստավարը ներս տարան մեզ ու մի որոշ տեղ նստեցրին կարպետի վրա: Հայրս ու մայրս խոտիւ պատուիրում էին, որ տեղներին չը շարժենք:

Ոչխուհեան լաստավարը հօրիցս իրաւունք խնդրեց ոչխարների հօտն էլ մեզ հետ անցկացնելու: Տեղ կար: Ոչխարներին ու շներին քշեցին ներս և ժողովեցին մեր կողքին:

Ոչխարները խրտնում էին, առաջնորդ երկու այծերը պոզերով փորձեցին դէմ դնեն: Երբ լաստը շարժեց՝ ոչխարները կանգնած մնացին և մինչև անգամ վախից սկսեցին դողալ:

Այծերը միայն հանգարտ չէին մնում: Տեղները նեղ էր: Այս ու այն ոչխարին էին հրում, անցնում էին ուրիշ կողմ, երբ ջուրն էին տեսնում՝ խրտնում էին, ետ-ետ գնում և ամենքին նեղութիւն տալիս:

—Հանգիստ կացէք, անիծածներ,— ձեռքով խփեց նրանց հովիւ-
ներից մէկը:

Բայց երբ լաստը հոսանքի մէջ մտաւ ու սկսեց պատռել ու անց-
նել և երբ շրեբն ելան ու խփել սկսեցին լաստի կողերը, այժերը
աւելի գժւեցին:

Մենք ասես վախից կծկւել՝ իրար էինք կպել: Ո՛չ միայն յի-
շեցի, այլ մի րոպէ անգամ մտքիցս չէին հեռանում հօրս պատմած-
ները: Աչքիս առջև էին գալիս կատաղի շրեբը՝ ծածկւած դուխներով,
մանուկ, կին ու տղամարդ խեղդուում էին, ձեռները յուսահատ կեր-
պով շարժում, օգնութիւն կանչում...

Մօրս աչքերի մէջ էլ սարսափ էր նկարւած: Գրկել էր մեզ ու
նստել: — «Մի նայէք, շրին մի նայէք...» — մոմռում էր նա:

Հանգիստ ու անվրդով էին միայն թիակի վրա ընկած լաստա-
վարը, հովիւները, այլ և շները:

Ափն իջանք: Լաստը ետ դարձաւ՝ ֆուրգօնն ու ձիերը բերելու,
իսկ մենք շրի եզերքին սպասում էինք:

Մի քանի ժամից յետոյ մեր ֆուրգօնը պատրաստ էր նորից մեզ
տանելու մեր նոր հայրենիքը:

1) Տեղափոխութեան ինչ միջոցի եր կան մեր երկրում: Ո՞րն է
իւրօրանչիւրի առանկութիւնն ու խնրութիւնը:

2) Տեղափոխութեան էլ ինչ միջոցներ գիտես, որ կան ուրիշ եր-
կրներում:

64. Մի երգ կայ մանկուց

Մի երգ կայ մանկուց, մի ձէն կայ մանկուց

դեռ իմ ականջում,

անի, ինչքան հիմի, անի, ինչպէս հիմի

հեռու է հնչում:

Ճախրում էր ծիծառ, երգում էր ծիծառ,

գարունը բերում:

Աշխարհքը զրւարթ, աշխարհքը պայծառ

ծաղկում էր, բուրում:

Հայրենի դաշտեր, սրբազան դաշտեր,

անի, ոնց եմ ուզում

ձեր գրկում մին էլ, ձեր ծաղկում մին էլ

թռչեմ երազում:

65. Եղջերուն

Արշալոյսից առաջ ես ու որսկան Օսէփը դարան էինք մտած
Եղջերունի կիրճում: Ես իմ գիրքից պահում էի առաջիս ընկած բացա-
տը: Դիմացս կանգնած էր խոր ու անթափանցելի մութն անտառը:

Հետգհետէ գիշերւայ խաւարն սկսեց նօսրանալ: Ժայռերը խոժոռ,
քնաթաթախ դուրս նայեցին աղջամուղջի միջից: Երկինքն սկսեց
գունատուել ու պարզել: Ապա երևաց Լուսաստղը: Վեր կացաւ վաղոր-
դեան գեփիւռը: Ծաղիկները շարժեցին իրենց գլխիկները, խոտերը
դողդողացին, տերևները շրջացին: Անտառն սկսեց զարթնել: Մօտա-
կայ թփից մի ծիտ ճկաց, մի ուրիշը միւս թփից, մէկն էլ հեռւից...

Ես աննկատելի դուրս էի եկել իմ թաքստից ու զմայլած դի-
տում էի շուրջս — բնութիւնը, էն սրբազան ժամին, երբ ծագում է
առաջին լոյսը:

Յանկարծ մի ձայն... չորացած ճիւղ կտարւեց մօտիկ անտառում:
Նայում եմ էն կողմը: Անտառը տակաւին մութն է: Աչքս չի որո-
շում թէ ինչ կայ էնտեղ. միայն պարզ լսում եմ զգոյշ ոտնաձայնը, որ
խաշամը կոխելով առաջ է գալի — խը՛շտ, խը՛շտ. խը՛շտ... Բան չի երևում,
բայց դարձեալ խը՛շտ, խը՛շտ, խը՛շտ, մօտենում է աւելի ու աւելի...
Եւ ասա՛ դուրս եկաւ...

Ես առաջին անգամն էի տեսնում եղջերուն ազատ բնութեան
մէջ: Նա դուրս եկաւ մի խաղաղ հպարտութեամբ, վեհ ու չքնաղ,
ինչպէս բնութեան էն ամեն գեղեցկութիւնների տէրն ու թագաւորը:
Կիսովին, դեռ անտառի մթութեան մէջ կանգնեց, թուխ դունչը դրաւ
պետին, ապա թէ գլուխը բարձրացրեց, վայրենի շնորհքով ոլորեց
երկայն վիզը ու նայեց իմ կողմը:

Ամենագեղեցիկ հայեացքը, որ ես տեսել եմ իմ կեանքում:

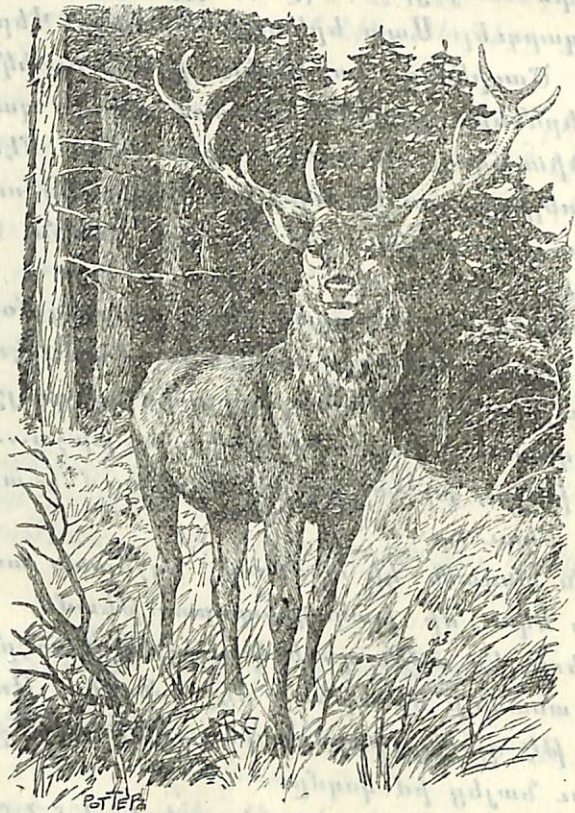
Ես շփոթւեցի, ամաչեցի, ուզեցի թաքցնել հրացանս... Շարժե-
ցի թէ չէ, նա շտապով ետ թեքեց իր կարապի վիզը. վիզը ետ թե-
քելուն պէս հարկան գիրքից որոտաց որսկան Օսէփի հրացանը: Հրացանի
ձայնից անտառն որոտաց ու սկսեց ճրճաւ: Էն եղջերուն էր փախչում:

— Հայ քո տունը չը քանդի, ինձ յանդիմանելով դուրս թռաւ
որսկանն ու վագեց դէպի մօտիկ բլուրը, տեսնի որ կողմից կերևայ
փախած որսը: Առաւօտը բացւում էր, և էնքան լուս էր, որ կարողա-
ցանք կանանչ խոտերի վրա գտնել թարմ արեան հետքը:

Վերաւորւած էր եղջերուն: Արեան հետքը բռնեցինք ու գնացինք որոնելու:

— Էսքան որ արին է աւել, ինչքան ուզում է գնա մերն է, — յայտնեց որսկան Օսէփը:

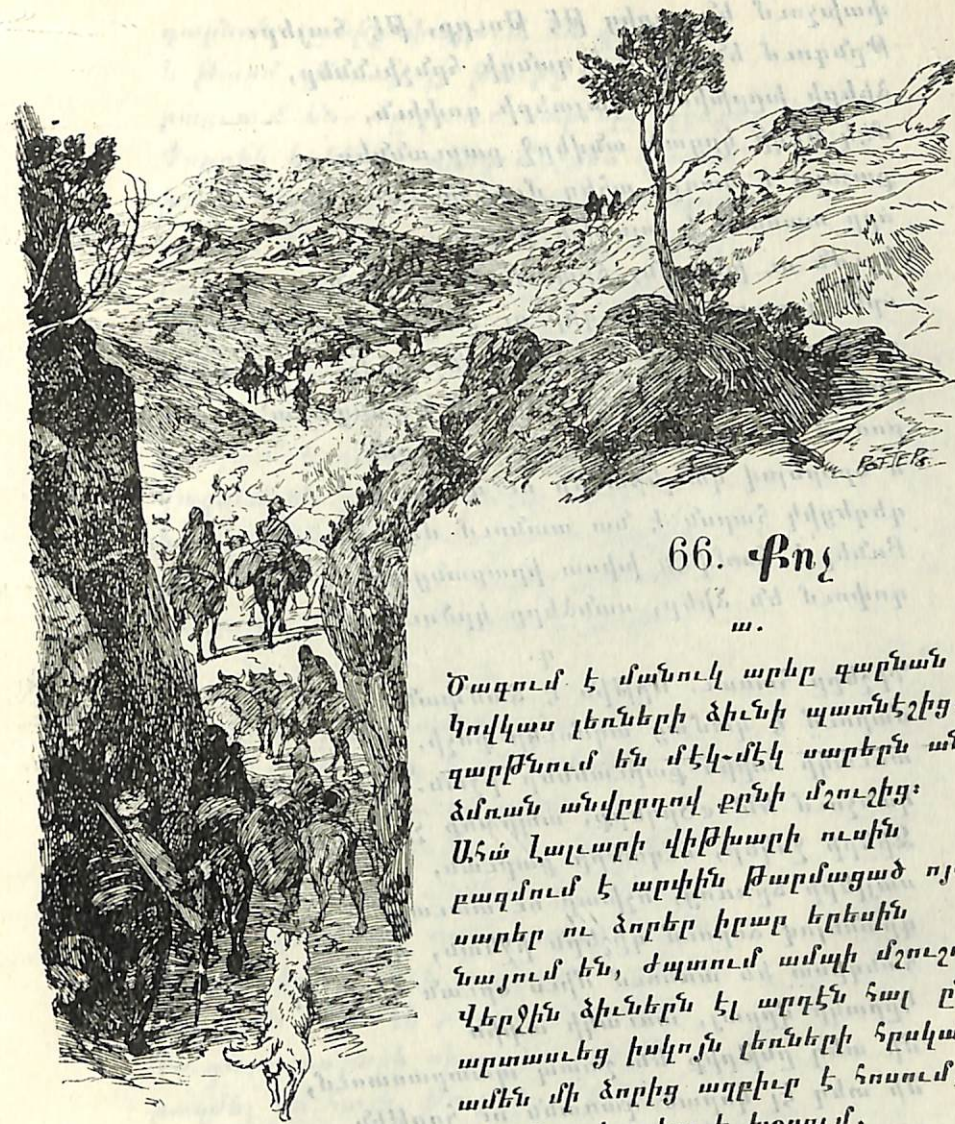
Իրիկնապահին նրան գտանք մի խոր անտառում: Նա ընկած տեղից իր երկայն վիզը մեկնեց մեզ վրա: Ես տեսայ՝ ինչպէս չէր կարողանում գլուխը պահի, շարժում էր անդադար ու նայում էր մեզ իր պզտոր, շրջկլած, անորոշ հայեացքով: Յանկարծ կարծես գլխի

ընկաւ, աշխատեց վեր կենայ, ծնկները վեր բարձրացրեց ու կրկին ճզփալով ընկաւ իր արեան մէջ՝ մի ծանր, անզօր թառանչով:

Որսկանը վրա վազեց... Ես ուզեցի մի բան ասեմ, ամաչեցի... Նա բռնեց եղջերւի գլուխը, ոլորեց գեղեցիկ վիզը... Ես կրկին ուզեցի մէջ մտնեմ... դարձեալ սիրտ չարի... Եւ ահա դաշոյնը փայլատակեց...

Ես երեսս շրջեցի, իբրև թէ սարերին եմ նայում: Ետեից մի խուլ անքոց... լսեցի... ու, չը գիտեմ ինչու, սկսեցի մտածել կեանքի ու մահւան մասին, և էնպէս տգեղ էր թւում ինձ կեանքը...

66. Քուչ

ա.

Ծագում է մանուկ արևը գարնան կովկաս լեռների ձիւնի պտանէջից. զարթնում են մէկ-մէկ սարերն աննման ձմռան անվրդով քրնի մշուշից: Ահա կալւարի վիթխարի ուսին բազմում է արփին թարմացած ոյժով, սարեր ու ձորեր իրար երեսին նայում են, ժպտում ամպի մշուշով... Վերջին ձիւներն էլ արդէն հալ ընկան, արտասուեց խկոյն լեռների հրական, ամեն մի ձորից ազբիւր է հոսում,

ամեն մի թրփից բիւբիւլ է խօտում. և դալար հովիտ, և ժայռի կրճքեր արձագանք տալով գարուն են հնչում. ձրմռան փարախից հովաւական երգեր գեփիւռի թևով սարերն են թռչում:

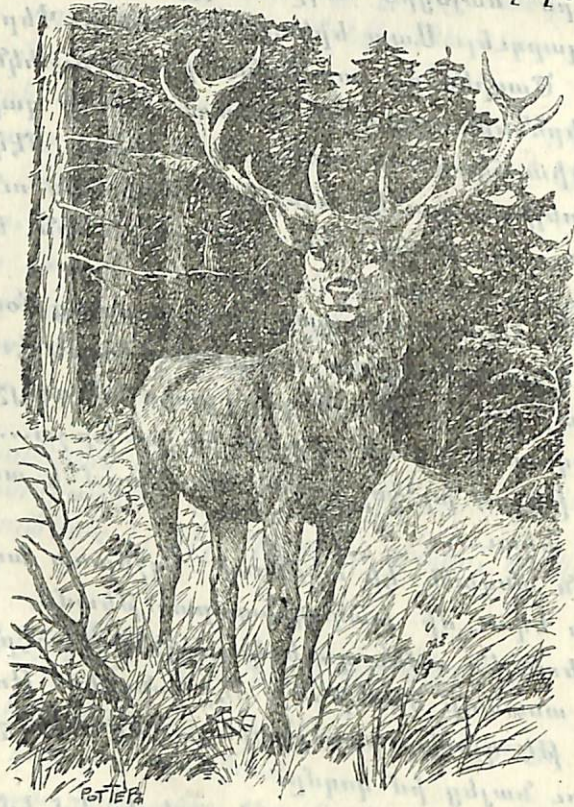
բ.

Ահա գարնան հետ և շարան-շարան դաշտավայրերից դէպի զով սարեր ձրգւեց սայլերի, ուղտերի բարւան.

Վերաւորւած էր եղջերուն: Արեան հետքը բռնեցինք ու գնա-
ցինք որոնելու:

— Էսքան որ արիւն է տւել, ինչքան ուզում է գնա մերն է,—
յայտնեց որսկան Օսէփը:

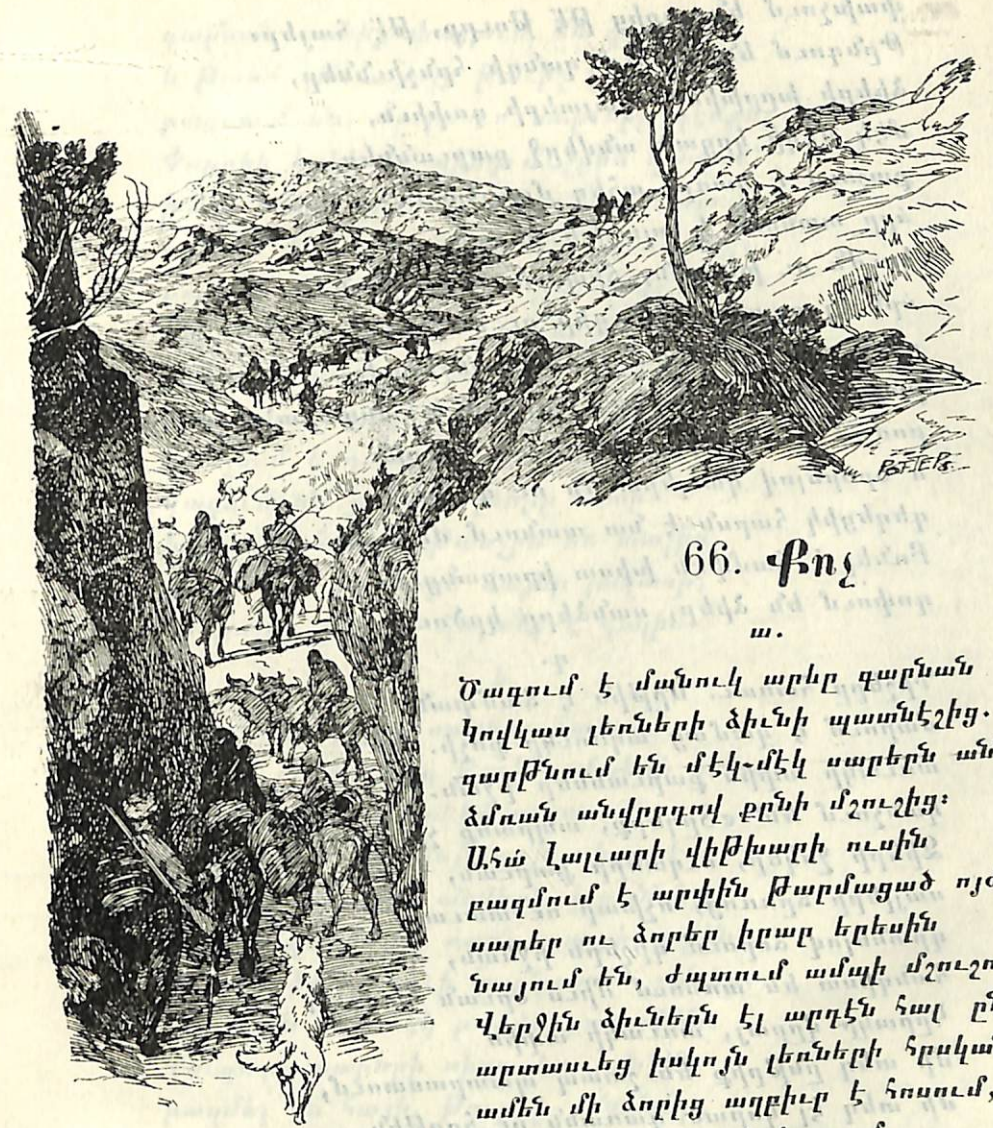
Իրիկնապահին նրան գտանք մի խոբ անտառում: Նա ընկած տե-
ղից իր երկայն վիզը մեկնեց մեզ վրա: Ես տեսայ՝ ինչպէս շէր կա-
րողանում գլուխը պահի, շարժում էր անդադար ու նայում էր մեզ
իր պղտոր, շրշկած, անորոշ հայեացքով: Յանկարծ կարծես գլխի

ընկաւ, աշխատեց վեր կենայ, ծնկները վեր բարձրացրեց ու կրկին
ձգփալով ընկաւ իր արեան մէջ՝ մի ծանր, անզօր թառանջով:

Որսկանը վրա վազեց... Ես ուզեցի մի բան ասեմ, ամաչեցի...
Նա բռնեց եղջերւի գլուխը, ոլորեց գեղեցիկ վիզը... Ես կրկին ուզեցի
մէջ մտնեմ... դարձեալ սիրա շարի... Եւ անա դաշոյնը փայտատակեց...

Ես երեսս շրջեցի, իբրև թէ սարերին եմ նայում: Ետևից մի
խուլ անքոց... լսեցի... ու, չը գիտեմ ինչու, սկսեցի մտածել կեանքի
ու մահւան մասին, և էնպէս տգեղ էր թւում ինձ կեանքը...

66. Քոչ

ա.

Ծագում է մանուկ արևը գարնան
կովկաս լեռների ձիւնի պատնէշից.
զարթնում են մէկ-մէկ սարերն աննման-
ձմռան անվրըգով քրնի մշուշից:
Ահա Լալարի վիթխարի ուսին
բազմում է արփին թարմացած ոյժով,
սարեր ու ձորեր իրար երեսին
նայում են, ժպտում ամպի մշուշով...
Վերջին ձիւներն էլ արդէն հալ ընկան,
արտասուեց խկոյն լեռների հրսկան.
ամեն մի ձորից աղբիւր է հոսում,
ամեն մի թրփից բիւրբիւ է խօսում.
Լ՛ դալար հովիտ, Լ՛ ժայռի կրճքեր
արձագանք տալով գարուն են հնչում.
ձրմռան փարախից հովաւկան երգեր
գեփիւռի թևով սարերն են թռչում:

բ.

Ահա գարնան հետ և շարան-շարան
դաշտավայրերից դէպի զով սարեր
ձրգւեց սայլերի, ուղտերի բարւան.

փախչում են շոքից թէ թուրք, թէ հայեր:
Թընդում են ձորում գանգի հընչիւններ,
ձիերի խըրխինջ, պայտերի դոփիւն,
մէկ մէկի կըցած անվերջ քարւաններ
քաշում է նառը, անեղ մըռնչում.
նրը տանում է ալաչխի քեչան,
կուժն ու խնոցին, ճիւղտան ու չաթան,
նրն էլ զարդարւած գիր ու փնջերով՝
օրօրւում, անցնում լեռան լանջերով.
բայց նառն ինքնագոհ քայլում է հանդարտ՝
բոժոժ ու գանգեր վըզին ու կըծքին,
և օրօրելով կապերաներ ու զարդ,
գեղեցիկ հարսն է նա տանում մէջքին:
Բռնել է ճամփէն խիստ իրարանցում,
դոփում են ձիեր, սանձերը կըծում:

Գ.

Գիշերը հասաւ. մըթին է ճամփան.
մարում է կամաց աղմուկը քոչի.
առւակի ափին քարւաններ իջան.
կանչում են՝ «Տըղերք, ապրանք չը կորչի»:
Ձիերի շոկեր, ուղտերի քարւան,
սայլերի ճըռուոց, ոչխար ու տաւար,
գըտնելով ձորում գիշերն իջւան,
հանգիստ են առնում միւս օրւան համար:
կըրակի վըրայ, առւակի ափին
մի տեղ ընթրիք են շտապ պատրաստում,
մի տեղ էլ կորած գառանն ու հորթին
սար ու ձոր ընկած հովիւն է կանչում.
մի այլ տեղ ուրախ շըրջան բոլորած՝
ուտում են նըրանք կաթն ու խորոված:
Գիշերն էլ արդէն մնջում է, լըռում,
յոգնած քոչւորին հանգիստ քուն բերում.
միայն մի կով է դարձեալ բառաչում
և քունը կըտրած հորթուկին կանչում:

Դ.

Անցնում են ծէգին քոչ-քոչի միջով.

գարնան արևից փայլում են զէնքեր.
և թարմ կենսաբոյր թաւիչ կանաչով
բացւում են, ժըպտում սարւորի զէմքեր:
Փոքրիկ երեխան պինդ մէջքին կապած՝
խեղճ հովւի կինն էլ վազում է ոտքով,
օգնում է մարդուն՝ գոհ ու սրտաբաց,
բախտի որոշած ծանրը վիճակով:
Մայում են, բայում գառնուկն ու մաքին,
թընդում կովերի, հորթերի բառաչ.
Իսկ տըրտընգալով գոմէշը ձագին
կանչում է դանդաղ վազելով առաջ.
վազում են յոգնած շները հօտի
և լեզուն հանած թանչին են տալիս.
լըսում է յանկարծ ձայնը լակոտի,
որ քոչից ընկած՝ կալանչ է գալիս:

Ե.

Քարւանի ծայրը սարերը հասաւ,
հասաւ ու ձուլեց թուխ ամպերի հետ.
վըրան-վըրանի ետևից բըսաւ
ծաղիկների մէջ գոյն-գոյն սիգաւէտ:
Ալաչուխ. դագա, անվերջ վըրաններ,
շըրջան կազմելով սառն աղբրի ափին,
ինչպէս ծեր արծւի կարկատած բըներ,
յենւեցին մէկ-մէկ բարձր քարափին:
Գուգարք սարերի սիգաւէտ լանջին
բազմել են հայի, թուրքի բինաներ,
բայց դարձեալ խառնւած քոչ-քոչի միջին՝
դեռ երերում են ուղտի քարւաններ.
խըրխինջում է ձին, կովը բառանչում,
բոլորն էլ իրենց իւրթն են ճանաչում.
մայում է անուշ ամլիկը գառան.
սարեր ու ձորեր նորից կեանք առան:

1) Գիւղացիք ամառը ինչնու են քոչում:

2) Բաղաքացիք էլ քոչում են. եւ ինչնու:

67. Ագոստների յարձակումը

ա.

Իրիկնադէմին էր: Ելայ ծառը սալոր ուտելու: Բարձրացայ ամե-
նաբարձր բարակ ճիւղերից մէկի վրա և սկսեցի քաղել կարմրին
ուող, ձեղքւած, քաղցրահամ սալորները:

Յանկարծ նկատում եմ, որ հարիւրաւոր ագոստներ զանազան
կողմերից կուսելով գալիս են դէպի սալորի ծառը: Սալորենին, որ
լուսաւորւած էր պայծառ արևի ճառագայթներով, մի ակնթարթում
մթնեց:

Սև-սև ագոստները հաւաքւեցին գլխիս, նստոտեցին սալորենու
ճիւղերի վրա և սկսեցին կատաղի կերպով կուսել, լայն-լայն բաց
ու խուփ անելով իրենց կտուցները:

Նրանք թռչում էին մի ճիւղից միւսը, պտոյտներ էին անում
իմ գլխին, մօտենում էին ինձ այնչափ մօտ, որ զգում էի՝ ինչպէս
նրանց թևերը դիպչում էին մազերիս: Մի քանիսը, աւելի յանդուգ-
ները շեշտակի յարձակում էին վրաս ու քիչ էր մնում աչքերս
հանէին:

Ես իսկոյն հասկացայ պատճառը: Ծառի վրան կար ագոստի մի
բուն, որի մէջ գտնուում էին նրա տգեղ ձագուկները: Ես կանգնած
էի անմիջապէս ագոստի բունի տակ: Այդ ատելի, տգեղ, չարագուշակ
թռչունները եկել էին ագատելու իմ ձեռքից իրենց ընկերոջ բունը,
որին վնաս տալու մասին ես սակայն չէի մտածում:

բ.

Ես շփոթւած էի, թոյլ, մեռակ, իսկ թշնամիներս կատաղի և
բազմաթիւ: Շարժում են ճիւղերը: Ագոստները աւելի զայրացած մի
փոքր հեռանում են, բայց մինչև ես մի քայլ կանեմ դէպի ներքև,
մինչև կը բռնեմ մի հաստատուն ճիւղ իջնելու համար, նրանք աւելի
ևս կատաղած, աւելի ևս բարձրաձայն կռոււով յարձակում են վրաս:

Օգնութեան չեմ կանչում, հեռու եմ, ձայնս չեն լսի: Շարժում
եմ անզաղար ճիւղերը, միակ միջոցը, որով կարող եմ պաշտպանել:
Բարակ, վտանգաւոր ճիւղերը բռնելով իջնում եմ, առանց նա-
յելու թէ ոտս ուր եմ դնում, բնազդաբար, հայեացքս շարունակ
դէպի վեր ուղղած:

Աշխատում եմ ոչ մի շարժում չանեմ դէպի ագոստի բունը,

իսկ յարմար ճիւղերն էլ հակառակի պէս այն կողմն էին գտնուում:
Ագոստների կտցահարած տերևները, նուրբ ճիւղերը անձրևի նման գըլ-
խիս էին թափւում. թշնամիներս զայրոյթը գագաթնակէտին էր հասել:

Վերջապէս այդպէս կռիւ մղելով կարողանում եմ իջնեմ այնքան,
որ հասնում եմ հաստ և ամուր ճիւղերին:

Ագոստների զայրոյթն էլ քիչ քիչ մարում է: Իրենց ընկերոջ
բունը միջի թանկագին ձագերով արդէն ազատւած համարելով իմ
չար դիտաւորութիւնից, նրանք սկսեցին ցրւել իրենց հեռաւոր բունները
և աւետել ագոստային աշխարհին իրենց կատարեալ յողթանակը:

Ես ծառի կէսից թռայ ներքև, գունատ, յոգնած. դողում էի ամ-
բողջ մարմնով. ագոստների դուռը դեռ հնչում էր ականջումս: Դող-
դոջուն ոտներով վազեցի դէպի մայրս, ընկայ գիրկը և սկսեցի սաս-
տիկ լալ:

— Մայրիկ, ագոստները աչքերս հանում էին...

Գիտէ՞ք ուրիշ դէպքեր, երբ թռչունները իրար պաշտպանելիս լի-
նեն: Միայն թռչուններն են իրար պաշտպանում:

68. Համերգ

Վտակը ժայռից ներքև է թռչում,
թափ առած ընկնում. քարերի գըլխին,
զարկում աւազին, շաչում է, ճրչում,
ճրչում անհանգիստ, փըրփուրը բերնին:

Ինչպէս ծերունին, ձայնով պառաւած,

ձայնակցում է ժիր թոռնիկի երգին,

այնպէս է ծերուկ անտառը կամաց

արձագանք տալի ջրի աղմուկին:

Սակայն բընութեան զըւարթ համերգի

ունկընդիրն անխօս, յաւիտենական,

ժայռը մըտախոհ իր մըռայլ մըտքի

ետևից ընկած լըսում է նըրան:

69. Արտը

ա.

Անից էի վերադառնում և անցնում էի մի հայ գիւղի միջով:

Գիշերը սաստիկ անձրև էր եկել, այնքան սաստիկ, որ շատ պա-
տեր ու խրճիթներ փլցրել էր: Փողոցներից հեղեղներ էին վազում

կշկշալով: Երկինքը ծածկած էր միաձոյ կապարագոյն ամպերով. դեռ էլի մէկ-մէկ անձրևում էր: Գիւղի վերջին խրճիթին էի հասել, երբ նրա դուռը ճոճաց, մի քանի մանուկների ճիչերը ականջիս հասան և առաջս դուրս ելաւ մի ալեգարդ ծերունի՝ բահը ուսին: Մի վայրկեան ինձ նայեց, յետոյ պատերի տակով անց փնտռեց քայլելու: Նրա հնամաշ տրեխներից շուրը հոսում էր գուլպաների մէջ: Սոնալութիւնը թափանցում էր բաց կուրծքը:

Գիւղից դուրս էինք եկել: Մի առ մի դիտում էի երկու կողքի արտերը: Շատերի միայն մի քանի ակօսներն էին աւերւել և մէջ տեղերում լճակներ գոյացել: Մի քանիսը լիովին ուղղւել էին: Ջրի հոսանքները արմատախիլ էին արել, քշել տարել ցորենի դալար ծիւլերը և հաւաքել ակօսների մէջ: Ցեխ էր գոյացել ամեն մի փոքր շաղի վրա, ամեն մի փոսի մէջ պղտոր կարմրագոյն շուր էր կիտւել և շատ հասկեր լողում էին նրանց երեսին, որպէս խեղդածներ:

«Վախ, վախ», — արաւ ծերունին:

Բայց վնասը ընդհանրապէս շատ էլ մեծ չէր երևում: Հողը դիմացել էր. երևում էին բոլորովին չը փչացած արտեր անգամ. ծիւլերը դիմացել էին և այժմ զւարթ ցցել էին իրենց գլուխները:

— «Է՛, փնոք Աստուծո՛ւ», — խօսեց ծերունին՝ անսնելով դրանց, — «շատ էլ վնաս չի եղել»:

— Բո՛ւ արտն էլ էտպէս կը լինի, ծերունի, — սրտապնդեցի նրան:

Անխօս գլուխը երեքրեց: Կասկածում էր և հայեացքը միշտ հեռուներն էր:

Այդպէս քայլելով մենք հեռացանք գիւղից և յետոյ ծուկեցինք դէպի լեռները: Ծուկելիս ծերունին մի ըտպէ կանգ առաւ և աշխատում էր հեռից նշմարի իր արտի դրութիւնը:

— Ո՞րն է արտը:

— «Է՛ն, բարձրը»:

Ջրի հեղեղներ էին հոսում այնտեղ, ջրակոյտեր էին փայլում:

Ծերունին գունատեց:

«Տունս քանդւել է...» — Մի՞թէ վնասւել է: — «Ձը դիտեմ դեռ...»

— ասաւ նա խեղդած ձայնով. — «գուցէ աչքերս չեն շոկում... ծերացել եմ...»

Առաջ գնացինք: Մօտենում էինք: Բայելը աւելի դժւարանում էր. վերևից գրեթէ ցեխի հեղեղ էր, որ իջնում էր ցած, խառն ծիւլ-

րի, ցողունների հետ... Հեռւմ էր ծերունին, շունչը կտրւել էր: Քիչ էլ քայլեցինք: Էլ կանաչ չէր երևում. ցեխի հեղեղ և շուր էր, որ տեսնում էինք. աւերիչ, ապականիչ հեղեղ...

Մի քանի քայլ յետոյ կանգ առաւ ծերունին և բահը ուսից ցած թողեց: Իր արտի կողքին էր: Թշւառ արտ...

Վերևից, փոսերի մէջ գոյացած ջրերը պատուել էին իրենց թումբերը, ուժգնութեամբ ցած հոսել և գրեթէ սրբել էին արտը: Տեղտեղ ովազիսների պէս մնացել, իրենց մերկ արմատներն էին ցոյց տալիս ցորենի ծիլի կղղեակները: Երկար, կանաչ շերտեր իրար վրա, արմատախիլ, ջարդւած, հոգեվարք, սահել էին ամեն ուղղութեամբ և թաթախւել ցեխով: Հողը ամբողջ կանաչել էր նրանց դիակներով...

Ընկաւ բահը ծերունու ձեռքից, աչքերը մթնեցին, ծակները ծալւեցին, և նա նստեց տեղն ու տեղը ու գլուխը թաղեց ձեռքերի մէջ...

Ձին քշեցի: Միրա չունեցայ մխիթարական ոչ մի խօսք ասելու: Աւերորդ էր:

Եւ երբ հեռից ետ նայեցի, տեսայ՝ թշւառ ծերունին, միշտ նոյն դիրքի մէջ, նստած իր աւեր արտի կողքին, գլուխը ձեռքերի մէջ և ալեգարդ մազերը տեղացող անձրևի տակ...

70. Անձրև

Կացէք, է՛յ ամպեր, ինչո՞ւ էք փախչում,
անձրև չէք թափում:

Ծարաւ արտերը օրեր են համրում,
ձեզ են ըստաւում:

Բամի՛, այ քամի խղճն արտերին
ու թող ամպերին՝

որ կանգնեն, շող տան կենսատու շիթեր,
ջրեն մեր արտեր:

Քամին կըտըրւեց, անձրև է մաղում,
արտերը ջրում:

Արտը բարձրացաւ, ձողուն արձակեց
ու հասկեր բռնեց:

Գիւղացին գնում, տեսնում է, խնդում,
խնդում ու ասում.

«Փնօք քեզ, Տէր Աստուած, որ արւիւր մեզ հաց,
չը թողիւր քաղցած»:

71. Յովհան Գուտենբերգ

Ստրասբուրգ քաղաքի մօտա-
կայքում, մի հին կիսաւեր վան-
քի սենեակում, լարւած աշխա-
տում էր Յովհան Գուտենբերգը: Մեծ ու մանր դանակներով, սրա-
ծայր փորիչներով և բղբրով նա
ձգածգորէն կտրատում, փորագ-
րում, ծակծկում էր փայտի կտոր-
ներ, երբեմն միայն գլուխը թափ
տալով՝ ճակատին իջած խիտ մա-
զերը ետ դցելու համար: Նրա
շարժումները արագ էին և ոգե-
ւորւած: Քունն ու քաղցը մոռա-
ցած՝ ճարպիկ ու ամուր մատնե-
րով շտապ-շտապ բանում էր. փայ-

տի մանրուքն ու տաշեղը թափթփւում էր նրա երկար մօրուքի վրա,
որ անկարգ ցրիւ էր եկել լայն կրծքին: Դուռը ամուր փակւած էր.
լուսամուտի վարագոյրները իջեցրած:

Չարմանալի բաներ էին պատմում Գուտենբերգի մասին, նրա
ծածուկ պարապմունքների մասին: Ասում էին թէ կախարդ է, գործ
ունի գերբնական ուժերի հետ: Շատոնց է որ տեղափոխւել էր Ստրաս-

բուրգ, փախչելով հայրենի Մայնցից քաղաքային խռովութիւնների
ժամանակ: Հակառակորդները նրան զրկել էին հայրական ժառանգու-
թիւնից, բայց նա չէր ընկճւում և յափշտակւած պարապում էր
գիտութեամբ և արհեստներով: Նա սովորել էր ոսկերչութիւն, ինքը
հնարել էր թանկագին քարեր ողորկելու մի նոր միջոց, գեղեցիկ հայե-
ւիներ էր շինում, մետաղէ շրջանակներ էր ձուլում, նախշերով զար-
դարում: Ամբողջ հոգով սիրել էր ձեռարւեստը. ինքը ազնւական էր
և ուզում էր իր դասակարգի մարդկանց հետ միացած մի գործ սկսի.
բայց ազնւականներից ոչ ոք չուզեց միանայ նրա հետ՝ արհամարհելով
արհեստն ու ձեռքի աշխատանքը:

Այն ժամանակ նա ոտնատակ տւաւ նախապաշարումները, անգամ
զրւեց ոսկերիչների համաքարութեան և հասարակ արհեստաւորների
հետ ընկերակցութիւն կազմեց՝ ակնեղէն և հայելիներ շինելու համար:
բ.

Այն օրից, երբ Գուտենբերգը մօտեցել էր ամբոխին, մի ծածուկ
տրամութիւն համակել էր նրա հոգին: Շուրջը տեսնում էր անթա-
փանց տգիտութիւն և կոպտութիւն, և չէր կարողանում հաշտւել այդ
ամենի հետ: Նոյն իսկ այն հազագիւտ մարդիկը, որոնք մի կերպ
կարդալ էին սովորել և կուզէնային դուրս գան իրենց մտաւոր խա-
ւարից, ոչինչ չէին կարողանում անել, որովհետև ուսում ձեռք բե-
րելը շատ դժւար էր. ձեռագիր գրքերը թանկ էին և սակաւաթիւ:

Եւ Գուտենբերգը գիշեր ցերեկ մի բանի մասին էր մտածում թէ
ինչպէս անի որ գրքերը ամենքի համար մատչելի դառնան:
Դրա համար էր, որ նա փակւում էր մենակ իր սենեակում ու
աշխատում: Եւ այժմ նրան թւում էր թէ հնարը գտել է:

Փայտից կտրատել էր հաւասար քառակուսի ձողիկներ, քսան և
չորս հատ, լատինական այբուբենի տառերի թւով. ամեն մէկի գլխին
փորագրել էր մի-մի տառ բարձրաքանդակ և թարս, իսկ ձողիկների
փոքրէրը ծակել էր, իրար կողքի շարել այբբենական կարգով, ծակե-
տակերը ծակել էր, իրար կողքի շարել այբբենական կարգով, ծակե-
րով թել անցկացրել, ամբողջ շարքը իրար հետ ամուր կապել, և այժմ
թաթախում էր մի սև հեղուկի մէջ ձողիկների գլուխները, ապա գնում
մի կտոր մագաղաթի վրա ու ամբողջ մարմնով ընկնում վրան:

Մագաղաթի վրա դրոշմւում է լատինական այբուբենը: Յուզւած
Գուտենբերգը նորից է կնքում իր շարւածքը, կրկին նոյն այբուբենը,
եւրոպ, չորրորդ անգամ: Հիացած նա բանդում է շարւածը ու
նորից շարում ձողիկները, այս անգամ իբրև մի բառ, ու կրկին

դրոշմում մագաղաթի վրա. տպում է մի բան...

Բազմաթիւ տարիների երազանքը իրականացած էր. գտել էր վերջապէս գրքերը բազմացնելու և էփանցնելու միջոցը:

Ինչքան պարզ բան, ինչքան հասարակ: Աստուած իմ, ինչպէս էր որ մինչև հիմա չէր մտածել:

Իայց փայտը փափուկ է, շուտով է ծուռում, մաշում կամ կոտորւում. և միշտ ձեռքով դրոշմելն էլ դժւար է:

Գուտենբերգը նորից անխոնջ աշխատում է իր սենեակում, մարդկանց աչքից հեռու: Նոյն իսկ ընկերակիցները կարծում էին թէ նա հայելիների նկարներն ու քանդակներն է գծագրում, որ այդչափ երկար նստած է գիշերները և ազատ ըոպէներին անգամ դուրս չի գալիս իր առանձնութիւնից: Մինչև այժմ իր բոլոր ուժերն ու շահած փողերը նա գործ էր դնում իր գիւտը կատարելագործելու համար:

Նա մտածեց տառերը մետաղից ձուլել. կաղապարներ պատրաստեց տառերը մէջը շարելու համար, որ բառեր կազմեն, բառերից տողեր, տողերից երեսներ. շինեց տախտակներ և շրջանակներ, որ շարածքը ամուր սեղմւի ու կապւի, որ ոչ մի տառ միջից չը թափի. հնար գտաւ շարածքի մէջ սպրդած սխալները իսկոյն ուղղելու. հնարեց զանազան գոյնի շուտ չորացող թանաքներ, հնարեց բարձեր, որ թանաքը տառերի երեսին հաւասար քսւի:

Ապա սկսեց մտածել մի այնպիսի մեքենայի մասին, որ շարածքի վրա թուղթը դնելիս՝ հաւասարապէս ճնշի ու թուղթը չը պատռի:

Գ.

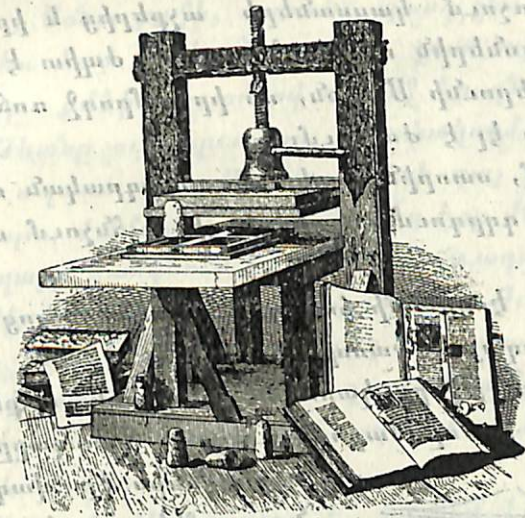
1440 թւի մի գեղեցիկ օր Գուտենբերգը արագ քայլերով գնում էր Ստրասբուրգի նեղ փողոցներով դէպի իր ծանօթ ճախարակագործ վարպետի արհեստանոցը, թիկնոցի քղանցքի տակ մի մեքենայի փոքրիկ օրինակը պահած: Ուղղում էր նոյն մեքենան աւելի մեծ չափերով պատւիրի:

Վարպետը օրինակը ձեռքին շուռ ու մուռ տւաւ և մի տեսակ արհամարհանքով և ծաղրական եղանակով ասաւ.

—Ձեր ուզածը մի նոր ձևի ճգմիչ է, մի նոր ձևի մամուլ, պարոն Յովհան:

—Այո՛, —պատասխանեց Գուտենբերգը ոգևորութեամբ. —Իսկապէս որ դա մի ճգմիչ է, մի մամուլ. բայց մի մամուլ, որից շուտով հոսելու է անսպառ հոսանքով ամենահրաշալի ըմպելիքը, որ երբևէ յագեցրել է

մարդու ծարաւը: Այդ մամուլի միջից վեհ ճշմարտութեան աղբիւրն է բխելու, այն լոյսն է հոսելու, որ պիտի ցրւի տգիտութեան խաւարը և չը տեսնուած ճաճանչներով պիտի փայլի մարդկանց հոգիներում: Երբ մի փոքր ժամանակից յետոյ վարպետը յանձնեց Գուտենբերգին պատրաստ մեքենան, կարծես հասկանալով որ այդտեղ մի մեծ գաղտնիք է ծածկւած, բացականչեց.

—Ես տեսնում եմ, պարոն Յովհան, որ դուք հաղորդակից էք երկնային հոգիներին:

Անշուշտ նա ինքն էլ լաւ չէր հասկանում թէ ինչ էր ասում, բայց նրա բերանով ճշմարտութիւնն էր խօսում:

Նրա բերած մեքենան առաջին տպագրական մամուլն էր:

72. Քուռ

Գիշերն եկաւ, աստղունքն ելան,
լուսնեակն անուշ ցոյցւլաց.
Ժողիունքն ամեն նոր քուն մըտան,
ամպի ցօղով, լուսնի շողով
հարհանդ-մարմանդ քուն մըտան:
Գուք էլ քրնէք, ոսկի աստղեր,
վարդ ու բլբուլ, քուն եղէք,
օրօր-հովեր, շորօր-հովեր,
անուշ-անուշ քուն եղէք:

73. Տպարանում

ա.

Զւարթ և ուրախ է այսօր տպարանում: Կէս ամսւայ ոտճիկը բաժանելու օրն է: Կարծես արևը աւելի պայծառ է փայլում, գրաշարների ձեռքերը աւելի արագ և աշխուժ են շարժւում, տառերը իրենք իրենց են թռչում կասասների աչքերից և իրար կողքին շարւում: Ամենքի երեսներին մի խորհրդաւոր ժպիտ է շողում: Մինչև անգամ գրաշար ծերունի Միխօն, որ իր ամբողջ ոտճիկը պիտի գինետուն տանի, նա էլ է ժպտում:

Իսկ նեքքեւում, ստորին յարկում, տպագրական մեքենան էլ կարծես աւելի ժիր է դրդում, և աւելի զիլ է հնչում տպիչ Գասպարի երգը:

«Ձայնը հնչեց էրզրումի հայոց լեռներէն, հայոց լեռներէն...»

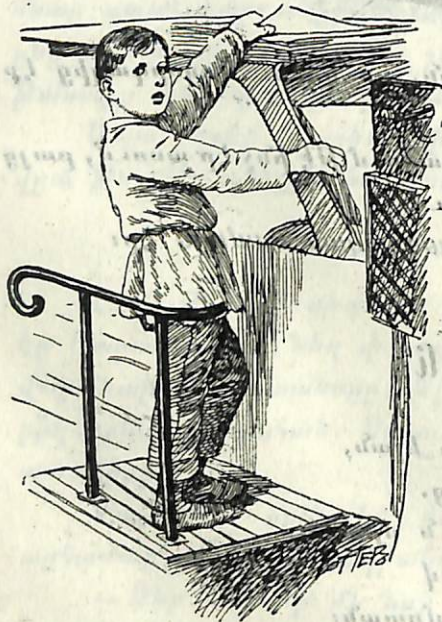
Ձարմանալի տղայ է Գասպարը:

Ամեն առաւօտ, թշերը կարմրած, ժպտուն աչքերով, գլխարկը ծոծրակին քաշած, երեսը մաքուր լւացած, Գասպարը ուղղակի փողոցից ներս էր վազում գրաշարանոցը. մէկ շարքից միւսին անցնելով, աջ ու ձախ ողջունելով՝ «Բարի լոյս, քեռի Յակոբ. բարի լոյս, Միմօն բիձա. էյ, ընկեր կարապետ, գայլուսող բարի», և առանց պատասխանի սպասելու շտապում էր կանգնում ծերունի Միխօնի առջև:

— Բարի աջողում, Միխօ ապէր, էս գիշեր սոնց էիր, կոնակդ հօ էս օր էլ չի ցաւում:

— Չէ, չէ, Գասպար ջան, էսօր լաւ եմ, լաւ, շատ ապրես, աչքիս լոյս, — և Միխօն ճակատի խոր կնճիռները հարթւում էին և արիւնակալած աչքերում փայլում էր հայրական զրգանքը:

Իր կոշտ ձեռքը մեկնում էր ու սեղմում Գասպարի փոքրիկ թաթը: Գասպարը իջնում էր ցած:

— Բարի լոյս, Սօնա բաջի, — կանչում էր նա գեղեցիկ տպագրական մեքենային: — Հանգստացար, հա՛, իմ Նազան:

Ու մօտենալով՝ սկսում էր քնքշութեամբ շոյել մեքենայի մեծ անիւը, կողքերը, յետոյ գցում էր գոգնոցը, առնում էր ձէթի ամանը ու ձէթ ածում մեքենայի բոլոր ծակոտիկները, որ մեքենան փափուկ, անաղմուկ բանի:

— Պառելի ես, Սօնա բաջի, պառելի, պասդ չես ուզում կտարես... Նազ ու տուզով ես ժաժ գալի: Շուռ արի, շուռ արի, տեսնեմ:

Մեքենապետը քմծիծաղ տալով ահանջ էր դնում իր աչկերտի այս շատախօսութեանը ու շարւածքը պարփակում, սարքում: Գասպարը անհամբեր սպասում էր թէ երբ պիտի գայ իր հերթը, մեքենային թուղթ տալու ժամանակը: Վերջապէս երբ մեքենան պատրաստ էր լինում, Գասպարը կանգնում էր բարձր պատուազանի վրա ու սկսում էր թերթը թերթի ետևից հասցնել, դարսել մեծ թմբուկի վրա: Մեքենայի մեծ անիւը հետզհետէ աւելի արագ էր պտտւում, թմբուկը աւելի շտապով էր թերթերը փախցնում, շարւածքը կրող տախտակը աւելի ոգևորւած էր գնում գալիս, և հետզհետէ աւելի ոգևորւած էր հնչում Գասպարի առաւօտեան երգը:

«Սօնա բաջին վազում է, վազում է, թուղթը թղթին դարսում է, դարսում է:

բ.

Այս առաւօտ առանձնապէս ախորժելի էր թէ մեքենայի դրըդիւնը և թէ Գասպարի այդ երգը: Ծերունի Միխօն, չը գիտեմ ինչու, երբեմն յանկարծ ժպտում էր ու փսիսում. «Ապրես, շատ ապրես»:

Եւ այդ փսիսուկին ամեն անգամ պատասխանում էր կողքին կանգնած աչկերտ Պաւլէի շար փնթփնթոցը.

— Ձո՛ւմ է... զո՛ւմ է... սոնց է զո՛ւմ:

Վերջապէս ծերունի Միխօն էլ չը համբերեց ու կանչեց.

— Սո՛ւս, փուճ կենդանի, ձէնդ:

Պաւլէն լռեց, բայց նրա թշերի ծայրերը մի բոպէ կարմրեցին և կարծես աւելի դուրս ցցեցին նիհար ու դեղնած դէմքի վրա:

Միայն մի քանի բոպէից յետոյ նա կամացուկ արտասանեց.

— Ամեն մէկը վրէս բղաւում է, ձեր ճորան եմ, ի՛նչ է:

— Հը՛, հը՛, իժմաներդ հաւաքում են, հա՛, — կանչեց նորից ծերունի Միխօն: — Հէրդ էսօր երևի քիչ է դնքսել...

—Չէ, քոյրը անհաց տանից դուրս արաւ,—մէջ մտաւ միւս կողմից աշկերտ Մօսին, որ Պաւլէի հարևանն էր:—Իրանց տանը ամբողջ օրը կռիւ է:

Պաւլէն բան չը պատասխանեց. նրա կատաղած աչքերը ուղղեցին Մօսիի կողմը, կարծես ողջ-ողջ կուլ տալ էին ուզում: Ներքևից, մեքենայի բաժանմունքից լսուում էր Գասպարի երգը.

«Ալագեազ բարձր սար է, վայ լէ լէ...»
Չուրը հիւանդի դեղ է, վայ լէ լէ...»

—Մի քիչ էլ է Գասպարի նման լինէիր,—նկատեց ծերունի Միխօն:
—Հա, Գասպարին հացի վրա քսեցէք ու կերէք:
—Լպտտած, լպտտած մի խօսի: Թամբալ:
—Թամբալը դուք էք,—վնթիւնթում էր Պաւլէն.—Մէկ էս բեր, մէկ էս բեր: Արիւնս ծծեցիք, ծծեցիք...
Նա այսօր սովորականից աւելի մոռյլ էր ու չարացած:
—Տանը դրան միշտ «ժանգ» են ասում,—նկատեց կրկին աշկերտ Մօսին, որ հէնց այդ ժամանակ կապած երեսներն էր տանում սրբազրութիւնը հանելու:

Պաւլէն էլ չը համբերեց ու այնպէս հրեց Մօսիին, որ ամբողջ շարւածքը նրա ձեռքից դուրս պրծաւ, յատակին թափեց:

Մի ծանր ապտակ իջաւ Պաւլէի վզակոթին, մի ուրիշն էլ թշին: Ամբողջ գրաշարանոցը գլխին հաւաքեց: Տպարանատէրն էլ երևաց:

—Ի՞նչ է, ի՞նչ է... Ո՞վ թափեց:
—Պաւլէն, Պաւլէն,—ձայն տւին ամեն կողմից:
—Լաւ, լաւ, գնացէք, ձեր գործը շարունակեցէք, դրա հախիցը ես կը գամ: Էս ըոպէիս թափւածքը հաւաքի ու մինչև ամբողջը չը ցրես, տուն չես գնայ:

Պաւլէն լուռ ու մունջ անշարժ կանգնած էր. նրա աչքերում կատաղութեան բոց էր վառուում, բարակ շրթունքները կրծոտում էր, բռունցքները սեղմում, բաց անում:

Իսկ ներքևից, մեքենայի բաժանմունքից հասնում էր տպիչ Գասպարի ձայնը.

«Ամպել է՛ թօն չի գալի,
մթնել է՛ տուն չի գալի:
վայ լէ, լէ, լէ-լէ շան,
վայ լօ, լօ, լօ-լօ շան»:

Գ.

Վերջապէս հասաւ ոռճիկ բաժանելու ըոպէն: Բոլոր բանւորները գրաշարանոցից, մեքենայական բաժանմունքից հաւաքել էին գրասենեակը, շրջապատել սեղանը, փողերն էին ստանում: Գասպարը կատակներ էր անում մէկի միւսի հետ: Պաւլէն պատին կրթնած՝ մրտած մատներով ամուր տրորում էր իր քունքը:

Մէկ էլ դուռը լայն բացեց, փողոցից թարմ օդի հետ ներս պրծաւ օդիի սոսկալի հոտը:

Շեմքին երևաց Պաւլէի հայրը՝ հարբած, գզգզած, վերարկուն թևին գցած, անկարգ գդակը ծոծրակին, մէկ ոտի գուլպան ցած ընկած:

—Եկել եմ, եկել...—աղաղակեց նա, խազէյինը շէն կենայ, շէն, հայ-հայ...

Ու տարուբերելով մօտեցաւ տպարանատիրոջ սեղանին, բռունցքը այնպէս խփեց տախտակին, որ վրայի թանաքամանը, մանր իրերն ու հաշւեմատեանները վեր թռան:

—Աղա շան, դու շատ ապրես, եկել եմ, եկել:
Բոլորն էլ ծիծաղեցին: Ամեն ոռճիկ ստանալու օրը նա ճշտութեամբ երևում էր գրասենեակում և ստանում Պաւլէի վաստակը: Մի ժամանակ հին տպարաններից մէկում մեքենայի անիւը պտտեցնող էր եղել, բայց այն օրւանից, երբ գրեթէ ամեն տեղ շարժիչներով էր կամ ելեքտրականութեամբ էին սկսել մեքենաները բանեցնել, նա զրկւել էր պաշտօնից և կնոջ մահից յետոյ՝ հարբեցողութեան էր գլուխը տւել: Երբ ձեռքի փողը վերջանում էր, փողոց է փողոց սրագլուխը տւել: Երբ ձեռքի փողը վերջանում էր, փողոց է փողոց սրանից նրանից գրոշներ էր խնդրում, գինետները մտնում, հարբում:

—Հեռու, մի քիչ հեռու,—կանչեց տպարանատէրը, շտապելով նրա առաջը դնել Պաւլէի ոռճիկը.—Վեր առ, գլխիցս ուղ եղիր:
—Բեր, բեր, էս պէտլածները, դրանց հոգուն մեռնեմ,—ասում էր հարբածը՝ մէկ-մէկ վերցնելով արծաթէ մանէթանոցները:—Էլի բեր, էստեղ չորս է, չորս...

—Երկուսը հանում ենք. էսօր հինգ երես շարւածք է թափել. նորից պիտի շարել տանք:

—Ո՞նց թէ թափել է... Ո՞նց թէ թափել է... Ո՞նց թէ համար-
ձակել է... Ես նրա հոգին...

Եւ երկու բունցքները բարձրացրած, աչքերը արիւնով լցւած,
հայրը դիմեց Պաւլէի վրա, որը կծկւած սպասում էր հարւածին: Եթէ
բանւորները մէջ չը մտնէին, նա անպատճառ տեղն ու տեղը կը սպա-
նէր աղին:

—Շարւածքն ես թափում, հնձ, սասանի ճնւտ, հնցս ես կտրում,
հնձ... — հայհոյում էր նա:

Բանւորները հրելով հրելով հազիւ հազ կարողացան փողոց դուրս
հանել նրան: Դեռ երկար ժամանակ՝ մայթի վրա կանգնած, նա ըս-
պառնում էր թէ խազէյինին, թէ Պաւլէին և թէ իրեն վնասող բան-
ւորներին:

Գասպարը շուռ եկաւ Պաւլէին մօտենալու համար, բայց Պաւլէն
արդէն չը կար. անհետացել էր ետեւի դռնով:

7.

Յաջորդ օրը Պաւլէն տպարան չեկաւ: «Երևի հայրը այնքան ծե-
ծել է, որ տեղից շարժել չի կարողանում», — վճռեցին գրաշարները:

Կէսօրից յետոյ Գասպարը տուն էր վազում ճաշի, որ երեկոյեան
ժամը 7-ին նորից գայ՝ իր հերթին բանի մինչև ժամը 10-ը լրագիրը
տպելու համար. նա հէնց տպարանի դիմացը, անկիւնի ետևում, նկա-
տեց Պաւլէին: Պատին կպած և մի մեծ քար ձեռքին՝ տպարանի ա-
պակիներին էր նայում:

Գասպարը իսկոյն հասկացաւ նրա միտքը:

— Էստեղ ի՞նչ ես շինում. էսօր ինչո՞ւ չեկար:

— Ես էլ եկողը չեմ, տուն էլ գնացողը չեմ:

Այստեղ միայն Գասպարը նկատեց որ նրա շորերը կեղտոտ են.
երևի գիշերը դուրսն էր անցկացրել:

— Արիւնս ծծեցին, ծծեցին, Չէ, էն բանը բերեմ նրանց գըլ-
խին որ...

Ու քարը ձեռքից բաց թողնելով, Պաւլէն արագ հեռացաւ պա-
տի տակից և խաունւեց անցնող ամբոխի հետ:

— Երնէկ իմանամ՝ ի՞նչ է ուզում անի, — ասաւ ինքն իրեն Գաս-
պարը:

Երբ մթնեց, նա մի կէս ժամ առաջ եկաւ տպարան: Բակը մըտ-
նելիս նրան այնպէս թւաց, թէ մի սուեր թաք կացաւ դարպասի
ետևը: «Չը լինի՞ թէ Պաւլէն է», — մտածեց նա:

— Բարի իրիկուն, Սարգիս ապէր, — ասաւ նա տպարանի պահա-
պան ծառային, որ աղօտ լամպի լուսով աւլում էր մեքենայի բաժան-
մունքի ջրած յատակը: — Բարի իրիկուն, Սօնա բաջի:

Մի ծանրութիւն ճնշում էր Գասպարի սիրտը: Սուս ու փուս
բարձրացաւ մեքենայի պատանդանի վրա, շոյեց թմբուկը, արմուն-
կը կըթնեց վերի տախտակին և խորը մտածմունքի մէջ ընկաւ:

Նա մտածում էր Պաւլէի մասին: Ինչո՞ւ Պաւլէն երբէք չի ժըպ-
տում, ինչո՞ւ երեսը միշտ այնպէս չար է. մի՞թէ հիմա տանը չէ:

Մինչև անգամ մեքենապետը նկատեց Գասպարի լրջութիւնը.
— Հը՛, ի՞նչ է պատահել. ինչո՞ւ չես երգում: Յոգնել ես:

— Ոչինչ, — պատասխանեց աշկերտը և սկսեց լուսաւորել լրագրի
շարւածքը, որ մեքենապետը սարքում էր երկաթի տախտակի վրա:

Վերջապէս շարւածքը սարքւած էր. խոր լուռութեան մէջ լուեց
մեքենայի ծանր գնալ-գալը: Գասպարը կանգնեց իր տեղը, չպատ-
ւանդանի վրա և սկսեց թուղթ հասցնել: Վարպետը մի քիչ կացաւ
ու համոզւելով, որ ամեն ինչ կարգին է, իր սովորութեան համեմատ
բարձրացաւ վերև՝ գրաշարանոց, հերթապահ գրաշարի հետ զրոյց
անելու:

ե.

Գասպարը մնաց մենակ ու ականջ էր դնում մեքենայի չըխկ-
չըխկոցին. նրան թւում էր թէ Սօնա բաջին տխուր կըկնում էր.

— Ի՞նչ ծանր է, ի՞նչ ծանր...

Մէկ էլ կամացուկ դրսի դուռը բացւեց ու ներս մտաւ Պաւլէն:
Նա բռնած ունէր մի ահագին կտոր երկաթ, որ միշտ ընկած էր լի-
նում տպարանի բակում, և արագ մօտենալով մեքենային ուզում էր
զցի հէնց տախտակի վրա, առամուտը անիւնների տակ ու փշրի ամ-
բողջ մեքենան:

Մի ակնթարթում Գասպարը վայր թռաւ պատանդանից ու առաջ
քան Պաւլէն կարողանար իր մտադրութիւնը կատարել, բռնեց երկա-
թի ծայրից և սոսկալի ուժով քաշեց, նետեց մի կողմ: Այն ժամա-
նակ Պաւլէն յարձակւեց նրա վրա, որ նրան զցի ելեքտրականու-
թեամբ ինքն իրեն շարժող մեքենայի տակ:

Բայց Գասպարը շատ աւելի ուժեղ էր. նա զլորեց Պաւլէին ու
վրան պռուկեց:

— Դն... դու... ուզում էիր... մաշինէս...

— Մաշինէդ էլ, դու էլ, բոլորդ էլ... ատում եմ ձեզ... արիւնս
ծծեցիք, արիւնս:

— Ո՞վ է ծծում, մաշինէս։
 — Գրաշարները, խաղէյինը, հայրս... Թո՛ղ, ասում եմ քեզ, թող, թէ չէ կը կծեմ։
 — Կծի, բայց չեմ թողնի քեզ. դժւել ես, մաշինէս քեզ ի՞նչ է արել։
 — Նա է էս դժոխքը պահում, նա։
 — Խիղճդ կորցրել ես, Պաւլէ։ Բոլոր բանւորներին հօ անբախտացրիր, այ սղոյ։
 — Թո՛ղ, թո՛ղ, կերթամ, կերթամ, էլ չեմ գայ։ Զուրը կընկնեմ։ Գասպարը յանկարծ նստեցրեց Պաւլէին ու՝ նրան ամուր գրկած՝ բացականչեց.
 — Ի՞նչ ես ասում, խեղճ Պաւլէ։ Դու հիւանդ ես. խելքի եկ։
 — Թո՛ղ, կերթամ, էլ չեմ գայ... չեմ գայ։
 — Չեմ թողնի։ Երևի սոված ես. քեզ էսօր էլ ծեծեցին, հա՛, — հարցրեց Գասպարը այնպիսի կարեկցութեամբ, որ Պաւլէն էլ չը դիմացաւ ու սկսեց հեկեկալ, շարունակ կընկնելով.

— Թո՛ղ... ասում եմ... թո՛ղ։
 — Հանգստացի, հանգստացի, — մեղմութեամբ և գգուանքով ասում էր Գասպարը, իսկ մեքենան դնում էր գալիս ու նոյնպէս շը-շընջում։
 — Հանգստացի, հանգստացի։
 — Ոչ ոք չիմացաւ թէ ինչ կատարւեց այդ գիշեր. ստորին յարկում, մեքենայի բաժանմունքում։ Առաւօտեան վարպետ Միխօն շատ զարմացաւ, երբ տեսաւ որ Պաւլէն իրենից առաջ եկել գործի էր կանգնել, զարմացաւ նոյնպէս թէ ինչու Գասպարն ու Պաւլէն այդ օրը առանձին սիրով իրար բարևեցին։
 Բայց աւելի զարմացաւ ծերունին, երբ լսեց թէ ինչպէս իր կողքին «ժանգ» Պաւլէն կամացուկ կընկնում էր ներքեցից հասնող երգի եղանակը.

«Սօնա բաշին վազում է, վազում է,
 Թուղթը թղթին դարսում է, դարսում է»...

74. Խեցեւորքն ու գորտը

— Մօրդ գլխին հող ու մոխիր,
 անուշ որդիս, քայլքդ փոխիր.
 որդի ծնայ,
 կրակն ընկայ.
 ծուռտիկ-մուռտիկ որ ման չի գայ
 միահանգի,
 սիրտ կը ճաքի.
 ասաւ ձագին խեցեւորթը:
 Լսեց գորտը,
 ասաւ. «Թուրիկ,
 դու էլ հերիք...
 Կուգես պահի, կուգես մորթի,
 ծուռտիկ մօրից ծուռտիկ որդի։»

75. Պայքիւն հակրոււ

Ես բանում էի հանքի խորքում, գործիքովս քանդում էի ապառաժը։ Ընկերս ծալապատիկ նստած ճրագը ձեռքին լոյս էր անում։ Յանկարծ մեր ականջին հասաւ մի խուլ հեռաւոր դղրդիւն։
 — Ի՞նչ էր, — բացականչեց ընկերս, ոտի կանգնելով վախեցած։
 Մեր մօտից մի մարդ անցաւ վազէվազ. նա հեռւմ էր։
 — Ի՞նչ էք կանգնել անշարժ, — գոչեց նա առանց կանգ առնելու. — չը լսեցիք... գաղի պայթիւնը... Շուտ փախէք դուրս։
 Եւ անհետացաւ։ Նոյն վայրկեանին մեր ճրագները հանգան և մենք թաղւեցինք թանձր խաւարի մէջ։ Օդը սաստիկ խեղդող դառաւ։ Գլխապատառ վազում ենք, սայթաքելով ամեն մի քայլափոխի։
 Բայց ո՛ր ենք վազում։ Մեր աջ ու ձախից ձգւում են անհաշիւ ոլորուն անցքեր, գալերիններ, որոնք նոյնպէս թաղւած են խաւարի մէջ. նրանց վրա գտնւում է նոյն տեսակ մութ գալերինների մի ուրիշ շարք, ապա երրորդը, չորրորդը։ Ի՞նչպէս գտնենք մեր ճասպարհը այդ անագին լաբիրինտոսի մէջ, այս սոսկալի ստորերկրեայ աշխարհում, երբ զրկւել էինք մեր անբաժան ընկեր՝ լապտերի լոյսից։ Սովորական ժամանակ այդտեղ դէս ու դէնից լուսաւոր կէտեր

են երևում, բանւորները լապտերները: Իսկ այժմ... Մարել են մեր այդ կենսատու աստղիկները, իրենց հետը տանելով մեր կեանքն ու մեր յոյսերը:

Վազում ենք սակայն: Յանկարծ մեր առաջ թանձր ծուխի մի պատ է բարձրանում: Մուսյլ: գարշելի հոտ ունեցող խաւարը պատել է մեզ չորս կողմից, այրում է մեր դէմքերը: Գլուխս պտոյտ է գալիս: Խեղդելու վրա ենք: Եւ խելագարի պէս ետ ենք վազում այս դժոխքից:

Բայց ուր էլ որ գնում ենք, այդ անիծած գազերը անանցանելի պատնէշի նման մեր ճանապարհը կտրում են ու ետ հրում:

Միկնոյն տեղում չենք կարողանում մնայ, դէս ու դէն ենք նետւում, շրջում, պտտւում այդ մութը հանքում, որը չի ուզում մեզ բաց թողնի ու պինդ բռնած պահում է մեզ իր մուսյլ ճիրաններում:

Բ.

Բոլորովին յոգնած և յոյսս կտրած՝ ես մեքենաբար ձեռքս տանում եմ գրպանս:

Ի՞նչ կայ այնտեղ. ժամացոյցս. մի հասարակ պարզ ժամացոյց, ժանգոտած ու մաշած, որի վրա հանքը մի անջնջելի դրոշմ է դրել:

Բայց զարմանալի է. այդ ժամացոյցը այժմ ինձ վրա մի տարօրինակ տպաւորութիւն է անում:

Նա միակն է այս քաօսի մէջ, որ մի կանոնաւոր, խելացի բան է ներկայացնում: Նա մեզ միացնում է ամբողջ աշխարհի հետ: Նրա չըխկչըխկոցը զարմանալի կորպով ինձ հանգստացնում է ու սիրտ է տալիս: Նա կենդանի է, նա խօսում է: Կարծես ասում է ինձ. «Պինդ կաց, սիրելիս, խելքդ մի կորցնի. աշխատի. աշխատի յարատև և կանոնաւոր, և կը փրկես...»

Ա՛խ այդ բարերար չըխկչըխկոցը:

Ի՞նչքան նա սիրով է մեզ բոլորիս մեր այդ օրերի գերեզմանային դաժան կեանքի ժամանակ, երբ մենք սաստիկ սովի, ծարաւի ու յոգնածութեան ազդեցութեան տակ կատարեալ յուսահատութեան էինք հասնում: Մեզից ամեն մէկը վերցնում էր նրան, շոյում, փայփայում, ականջին դնում, լսում ու անվերջ լսում, և չէր ուզում բնաւ բաժանւի: Կատարեալ երեսայ էինք դարձել:

Ես շուտ-շուտ ժամացոյցս լարում էի, որ չը կանգնի:

Գ.

Ժամացոյցիս չըխկչըխկոցը վերադարձրեց ինձ սառնասրտութիւնս: —Չէ, պէտք չէ որ յուսահատեմ,—ասի ինքս ինձ:

Ընկերներս անշարժ պառկած էին յուսահատ: Վճռեցի յոյսի մի նշոյլ վառեմ նրանց սրտում և ստիպեմ շարժելու:

—Լսեցի՞ք, ընկերներ, մեզ կանչում են. հանքը զարկում են,— գոչեցի ես:

«Հանքը զարկում են». ինչ գրաւիչ խօսքեր մեզ պէս կորած, կեանքից կտրւած մարդոց համար:

Դա նշանակում էր, որ այնտեղ, վերևում, ուր որ փայլուն արեգակը շոյում է երկիրը իր տաք ոսկեգօծ ճառագայթներով, այնտեղ արդէն մտածել են մեր մասին և ամեն ջանք գործ են դնում մեզ ազատելու:

«Հանքը զարկում են». սա մի ձայն է, որ երաժշտութիւնիցն էլ քաղցր է, որ իջնում է վերևից պահապան հրեշտակի նման մեր յոյսերը վառ պահելու և յորդորելու, որ մենք համբերութեամբ տանենք մեր բոլոր նեղութիւնները, մինչև որ մեր փրկիչները գան հասնեն մեզ:

Հանքը զարկելը հաղորդակցութեան մի միջոց է, իր տեսակի մի հեռախօս, ի հարկէ շատ աւելի պարզ ու հասարակ. նրա միջոցով հանքահանները իմաց են տալիս իրար, երբ մէկի հետ դժբախտութիւն է պատահում, զարկելով այդ նպատակով շինւած խողովակը, որ իրար է միացնում գալերիները: Նոյն բանն են անում վերևի յարկից՝ վտանգւածների մասին տեղեկութիւն ստանալու համար:

Եւ տեսէք, ի՞նչ տարօրինակ բան է մարդու երևակայութիւնը: Այդ ձայնը, որ գոյութիւն չունէր, նրանք բոլորն էլ պարզ լսում էին: Արագ ոտի թռան, և նորից ճանապարհ ընկանք:

Դ.

Գնում ենք անվերջ նեղ անցքերով, բարձրանում ենք, իջնում, մագլցում, սահում:

Գալերիի վերի մասում մի ինչ որ պատնէշի ենք հանդիպում, ձեռքերով շօշափում ենք և ամբողջ մարմնով ցնցում: Դա դիակների մի ամբողջ դէպ է՝ կուտակւած և դէս ու դէն ցրւած:

Դիակները դեռ սառած չեն: Պարզ էր, որ մեր գալուց քիչ առաջ էին մտել իրենց յաւիտենական քունը: Խեղճեր, երևի նրանց բանե-

լու տեղը շատ մօտիկ է եղել պայթուածի տեղից և մեզանից շուտ են ենթարկւել վատ գազերի ազդեցութեանը: «Անշուշտ մեզ էլ նոյն վի-

ճակն է սպասում մօտ ապա-
գայում», — մտածում եմ ես և
զարձեալ ցնցւում:

Շաապով թողնում ենք այդ
սոսկալի վայրը և գնում... ան-
վերջ գնում:

Ունեւրս տանում են ինձ բո-
ւորովին մեքենաբար. էլ չը զի-
տեմ թէ սրտեզ ենք գանւում
մենք, ո՞ւր ենք գնում: Մըտքե-
րս չեմ կարողանում կենարու-
նացնել մեր գրութեան վրա, որ
որոշեմ անելիքս: Շարունակ
մտածում եմ իմ սիրելիների
մասին. արդեօք բախտ կունե-
նամ նրանց նորից տեսնելու:
Ի՞նչքան լաց է լինում երեկ
կինս՝ փոքրիկիս զրկած, ինձ
անշուշտ կորած համարելով:

Բոլորս լուռ ենք, տխուր
մտածմունքների մէջ խորասուզ-
ւած:

Յանկարծ մեր առաջ մի բան է շարժւում մթութեան մէջ: Եւ
լսում է մի ձայն, մի մարդկային ձայն, որի մէջ մի անսահման ու-
րախութիւն էր հնչում:

— Ահն, ահն, գալիս են մեզ ազատելու:

Այդ մի ձայնից յետոյ լսում է երկրորդը, երրորդը: Նրանք հինգ
հոգի էին: Տեղներիցը վեր են կենում և վազում դէպի մեզ:

Մթութեան մէջ փնտռում ենք իրար, ձեռներս պարզած, աչքա-
կապուկ խաղացող երեխաների նման: Տալիս ենք մեր անունները և
յայտնում որ մենք էլ նրանց նման հանքի դժբախտ բանտարկեալ-
ներն ենք: Դժւար է նկարագրել խեղճերի յուսախաբութիւնը...

Առաջարկեցինք, որ մեզ միանան ու գնանք միասին հանքի ելքը
փնտռելու: Եւ գտանք... Քսան օր գետնի տակ խաւարի մէջ անտա-
նելի տառապելուց յետոյ ելքը գտանք:

76. Գիշեր

Միրուն պատկեր. պարզ գիշեր էր.
և օթեղէն ովկիանում

փայլում էին անթիւ աստղեր.
ինչ ուրախ էր սիրտս զարկում:

Հագարաւոր ծաղիկներ վառ
անուշութիւն էին բուրում,

ցօղի համբոյրը կենսաբար
բնութիւնն էր զովացընում:

Եւ ես անխռով երգում էի,
ու իմ երգս խիստ մաքուր էր.

ազատութիւն էի երգում,
հայրենիքի կարօտն ու սէր:

77. Թշնամիները

ա.

Ճակատամարտը վերջացաւ. հեռւում դեռ լսւում էր թնդանօթ-
ների դղրդիւնը և յաղթանակող զօրքերի համազարկերն ու փողերը:
Կուլի դաշտում կոտրուած սայլերի, թափթփած հրացանների, փշրւած
սրերի, քանդւած չափարների մէջ ընկած էին սպանւածների կոյտեր,
մարդկանց ու ձիերի դիակներ, այլանդակւած, յօշոտւած. այդ կոյտե-
րի միջից տեղ-տեղ լսւում էր վիրաւորների խոր հառաչանքները:

Մի չորացած աուլի եզերքին, խիտ եղինջի մէջ, իրարից ոչ հե-
ռու պառկած էին երկու զինուոր, երկուսն էլ ծանր վիրաւորւած:

Նրանց համազգեստները տարբեր էին: Մի քանի ժամ առաջ դեռ
կատաղի թշնամիներ էին, իրար դէմ կանգնած, պատրաստ սւխներով
միմեանց խողխողելու, իսկ այժմ...

Այժմ լուռ նայում էին իրար և այնպէս ուզում էին խօսեն, գոնէ
մի բան ասեն, բայց ափսոս որ իրար լեզուն չէին հասկանում: Յան-
կարծ աւելի երիտասարդը դժւարութեամբ մի երկու քայլ հագիւ սո-
ղեսող տալով մօտեցաւ իր թշնամուն և մեկնեց նրան իր զինու սրւակը.
յետոյ էլ աշխատում էր թաշկինակով կտրի նրա վէրքից հոսող ա-
րիւնը: Բայց ոչինչ դուրս չեկաւ, միայն ինքը աւելի թուլացաւ ու
պառկեց: Երբեմն մէկը, երբեմն միւսը ճիգ էին թափում վեր բարձ-
րանալու մի քիչ՝ թևի վրա, օգնութեան էին կանչում, բայց նրանց
կանչերին մօտերքից պատասխան էր տալիս միմիայն փորը ձղւած մի
ձիու աղեկտուր խրխինջը:

Վերջապէս երիտասարդը յոգնած և թուլացած քուն մտաւ:

Վրա հասաւ պարզըկայ գիշերը. ցուրտ քամին գալիս փչում էր հեռաւոր լեռներէից: Կուրի դաշտում աւելի ու աւելի նւաղում էին հառաչանքներ. վիրաւոր ձին էլ չէր խրխնջում...

Կէս գիշերին աւելի տարօք վիրաւորը կրկին մի փորձ առաւ նըստելու, բայց իզուր. արդէն բոլորովին արիւնաքամ էր եղել: Մահւան սառնութիւնը սկսել էր պատել նրա անդամները...

Աչքը գցեց իր հարևանի վրա: Երիտասարդ վիրաւորը քնած էր խորը և մի տեսակ ակամայ կուշ էր եկել գիշերւայ կարող ցրտից:

—Պիտի սառչի,— անցաւ հասակաւորի մտքովը.— անպատճառ պիտի սառչի խեղճը. ինչպէս էլ երիտասարդ է...

Երբ արշալոյսի դէմ վիրաւորներին հաւաքող խումբը մօտեցաւ նրանց, երիտասարդը զարթեց, ուզեց բարձրանայ ու զարմացաւ որ իր վրա մի վերարկու կար գցած:

Նայեց շուրջը, նայեց հարևանին: Հարևանը մեռած էր և պառկած առանց վերարկուի. նրա վերարկուն էր իր վրա:

Տէր Աստուած, ի՞նչ չարչարանք պէտք է կրած լինէր այդ հոգեվարքի մէջ արիւնաքամ եղող մարդը, մինչև որ վերարկուն հանել կարողանար ու ծածկէր մօտը պառկած վիրաւորի վրա:

Երբ երիտասարդին բարձրացնում էին որ տանեն, նա խորին յուզումով ու երախտագիտութեամբ նայում էր իր «թշնամու» տանջւած ու կարկամած երեսին ու չէր կարողանում հայեացքը հեռացնի նրա կիսախուփ մարած աչքերից:

78. Անիծած հարսը

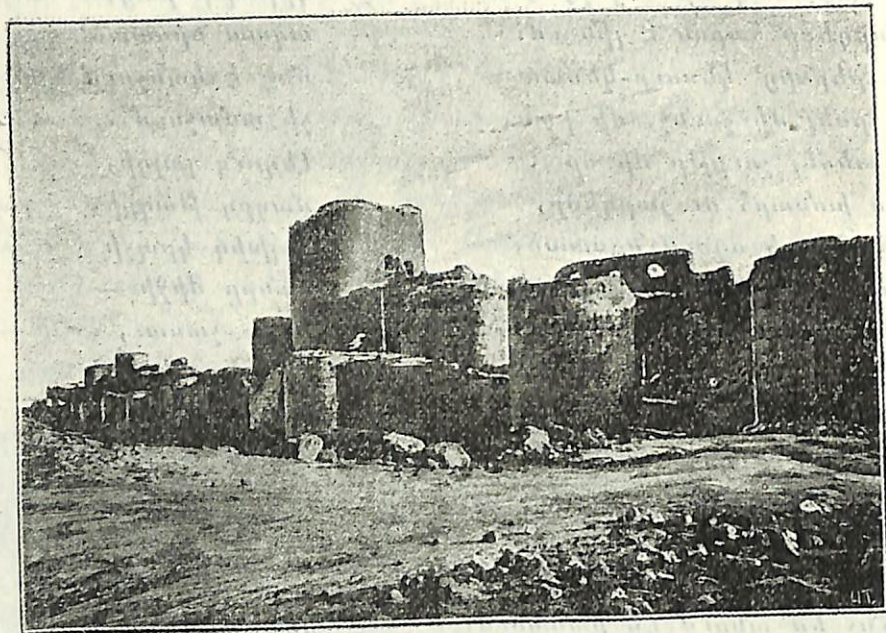
Վաղ ժամանակ մի հայ շէնում մի յարգևոր հարսն է լինում: Նրրա բերնից՝ կեսուր-կեսուր չէին լրսել մի շունչ, մի բառ, չէին տեսել շուրթը մի օր... Էսպէս խոնարհ ու յարգևոր, մի օր մենակ օդում նըստած, իր ճոխ մազերն արձակ թափած, ազատ, անփոյթ սանրում, հիւսում, հեռն էլ ձէնով երգ էր ասում.

«Աշխարհքը բանտ,
մէջը անբախտ
ես մի գերի անխընդում.
սիրուն շորեր,
շահել օրեր
ի՞նչ եմ անում էս բանտում:
էրնէկ ծրարն,
ճիւղքի միջին
ծըւ-ըլում է, թըրթըռում,
թըռչում սիրած
ընկերն առած,
ազատ, կանաչ արտերում:
Ա՛խ, սեւ ըլի,
չըբ-ի, փըլի
ծընւած օրը աղջըկայ,
ցաւ ու խընդում
փակւած սըրտում,
ծիծաղ չը կայ, «ախ» չը կայ...»

Մին էլ յանկարծ բացւեց դուռը ու ներս մտաւ ծեր կեսուրը: —Յօ, պօ, պօ, պօ կանչեց խեղճը, գետին պատռի, մըտնեմ մէջը...

—Յոպոպ դառնաս, անամօթ հարս:
Մի տես, մի տես,
թէ լըբի պէս

գըլուխը բաց,
ազատ նըստած՝
ոնց է կանչում,
չի ամաչում...
Լեզուդ լալկի,
մազըդ թաղքի,
գըլխիդ կըպչի
սանրը միջի:—
Ասաւ-չասաւ,
մին էլ տեսաւ՝
սանրը գըլխին
հարսն առաջին
յոպոպ դառաւ,
երգից թըռաւ
ու վերացաւ,
վեր, հեռացաւ:
էն էր ու էն.
խեղճն էն օրէն
հանդերն ընկած՝
յոպոպ մընաց,
միշտ էլ էն հին
սանրը գըլխին,
չալիկ-մալիկ,
լեզուն լալիկ,
անխօս ու լուռ,
մոլոր, տըխուր:
Բայց երբ յանկարծ
միտն է գալիս,
որ գըլխաբաց,
երգ ասելիս՝
իբ կեսուրը
բացեց դուռը,
վեր է թըռչում
սըրտատըրով
ու դեռ ճըչում.
—Յո-պոպ... Յո-պոպ...

79. Անի աւերակները

Մէկ տափարակ հարթ տեղ բաց է լինում յանկարծ տեսնողի առաջին, մէկ մեծ դաշտ, չորս կողմը սարերով պատած:

Քանի գնում է մարդ, ամպ ու մառախուղ քաշւում, պարզում են. հէնց իմանում ես՝ թէ առաջիդ մէկ էնպէս քաղաք է բաց լինում, որ հազար հազար կենող միջուկն ունի, ու ցրտի կամ շոքի ձեռից յոգնած՝ ուզում ես, որ շտապես, գնաս մի աստուածասէրի դռան վէր գաս, հանգստանաս, էլ ետ ձամփէդ բռնես, գնաս:

Մէկ տեղից ահագին բերդի պարիսպն է քեզ խաբում, մէկ տեղից զարմանալի եկեղեցիների զմբէթներն ու մեծութիւնը. միւս տեղից բարձր մինարէները, պալատ ու ապարանքի գլուխները: Մտքումդ ասում ես՝ թէ էս տեսածդ մէկ մեծ զօրեղ թագաւորի գահ պէտք է լինի: Էստեղ օրը հարիւր քարւան ներս մտնի, հարիւրը դուրս գայ: Հէնց իմանում ես թէ ցերեկը փոշին ու մէգն է աչքդ բռնում, գիշերը մութն ու խաւարն է քեզ խաբում, որ մարդ, շունչ, անասուն չես տեսնում, հէնց դիակեր ագուաներն են աչքերիդ սևին տալիս:

Մարդ չը կայ մօտդ՝ որ հարցնես, գիր չես կարդացել՝ որ իմանաս: Մտքիդ հետ ընկած, տեսածդ հրաշք կարծելով կամ աչքակապութիւն, որ յանկարծ գլուխդ չես բարձրացնում, մարմինդ դող է ընկնում, կոներդ թուլանում: Հէնց իմանում ես թէ մէկ վիշտապ կամ մէկ թշնամի հէնց նոր է մտել ու բոլոր կենողներին կամ կուլ տւել, կամ սուրը քաշել, կամ գերի արել, ինքն էլ փախել. ուզում ես, որ աչքդ խփես, ետ դառնաս:

Ա՛խ, չէ, չէ, ետ մի դառնայ. էստեղից ծուկը քանի հարիւր տարի է, որ կտրւել է. կայ, մի վախենայ. անշունչ քարերն ու եկեղեցիները մարդակեր չեն: Աչքդ բաց արա, սիրտդ քեզ հաւաքի: Էս սրբատաշ տաճարները, էս ահագին բերդը, էս քարերը քեզ կասեն՝ թէ սա է գոռոզ Անին, քո թագաւորների հօրը մայրաքաղաքը, որ մի ժամանակ էնքան էր իր հարստութիւնովը, իր փառքովը փարթամացել, ձոխացել ու մեծամտել:

80. Էլի ուռին...

Էլի ուռին

զարթնեց լուին

ու աղբիւրը զըրնգաց,

խենթ աղմուկով,

աղաղակով

գետն է վազում սրընթաց:

Ու սոււերը

գով թևերը

կանաչներին է փրոտում,

ձանձ ու բըզէզ

զըժւածի պէս

խաղ են անում զեփիւռում:

Թռչունի երգ,

ձորում համերգ,

եղէգների ծածանում,

քամին բոյրով,

հրապոյրով

ծառերն է մեզմ տատանում:

81. Ինքնուս մեքենագետը

ա.

Տասնըեօթը տարեկան Գէորգ Ստեֆէնսօնը վերակացու էր նշանակւած անգլիական շրհան մեքենայի վրա: Մի շատ պատասխանատու պաշտօն. պէտք է հսկէր, որ շուր չը հաւաքւի հորերում ու ստորերկրեայ անցքերում և աշխատող բանւորներին չը խեղդի: Ջրհանը պիտի անընդհատ և կանոնաւոր գործէր: Գէորգը վաղուց էր երազում այդ պաշտօնի մասին, այն ժամանակահատից, երբ դեռ փոքրիկ մանուկ գալիս էր իր հօր մօտ, որը մի այդպիսի մեքենայի

հնոցի կրակ վառողն էր: Այժմ սիրահարւած իր մեքենային՝ Գէորգը ուշադրութեամբ ուսումնասիրում էր նրա կազմութեան ամեն մանրամասնութիւնը: Երբ աշխատանքները վերջանում էին և ընկերները շտապում էին պանդոկները թողթ խաղալու, աքլոր կուեցնելու կամ գինի խմելու, նա քանդում էր իր մեքենան, մաքրում բոլոր մասնիկները ու նորից սարքում: Եւ մեքենան միշտ կարգին էր բանում: Բայց Գէորգի սուր աչքը նկատել էր նրա կազմութեան մէջ մի քանի թերութիւններ. պատանին շարունակ մտածում էր՝ չի կարելի արդեօք մի կերպ կատարելագործել մեքենան: Նա ուզում էր ծանօթանայ ուրիշ տեսակի շոգեշարժ մեքենաների հետ ու մի ինժեներից խնդրեց այդ մեքենաների նկարները: Ժամերով գննում էր այդ նկարները, բայց ոչինչ չէր հասկանում:

Երբէք նա այդպէս սաստիկ, այդպէս խորը չէր զգացած իր անուսում լինելը. գրել-կարդալ անգամ չը գիտէր: Եւ իր մէջ նա հաստատ վճռեց գիր սովորել: Նրա բախտից այդ միջոցին մօտակայքում մի ուսուցիչ դպրոց էր բաց արել. Ստեֆէնսօնը նրա օգնութեանը դիմեց ու շաբաթական մի տասը կոպէկ վճարելով՝ սկսեց դաս առնել: Երեկոները, հէնց որ պաշտօնավարութիւնը վերջացնում էր,

իսկոյն վազում էր այն գիւղը, որտեղ դպրոցն էր, և փոքրերի կողքին նստած մի երկու ժամ պարապում: Բանւորները ծիծաղում էին նրա վրա, երեխաները դպրոցում ծաղրում էին, բայց Ստեֆէնսօնը ուշք չէր դարձնում, և ձմեռւայ վերջը արդէն կարողանում էր գրել ու կարդալ և թւաբանական չորս գործողութիւնները կատարել... Իր ուսուցիչը այդքանից աւելի չը գիտէր:

բ.

Այժմ գրքերը բաց էին Ստեֆէնսօնի առջև: Բայց իր օրական վաստակով հազիւ կարողանում էր միայն տնային անհրաժեշտ ծախսերը հոգալ. գիրք առնելու էլ փող չէր մնում: Բայց Գէորգը վիստել չը գիտէր: Իրեն յատուկ հնարագիտութեամբ նա ինքն իրեն կօշիկ կարկատել սովորեց և ազատ ժամերին սկսեց կօշկակարութեամբ պարապել: Պատուէրները անպակաս էին, և վերջապէս նա կարողացաւ այնքան ետ գցել, որ իր խնայած գումարով գնեց մեքենագիտութեան վերաբերեալ հարկաւոր առաջին գիրքը:

Տարէցտարի նրա տնային ծախսերը աւելանում էին: Պսակւել էր ու շուտով մի պաւակ էլ ունեցաւ, որին Ռոբերտ անւանեց: Հարկաւոր էր աւելի վաստակել: Ճշմարիտ է, ոտձիկն էլ հետզհետէ աւելանում էր և աւելի ու աւելի բարդ մեքենաների վարելն էին նրան յանձնում, բայց դրա հետ միասին աճում էր և նրա բնածին սէրը դէպի մեքենագիտութիւնը: Նա մի սոսկ բանւոր չէր, այլ միշտ կատարելագործումներ էր մտցնում իրեն յանձնւած մեքենայի մէջ. տանը փորձեր էր անում, փոքրիկ մօդէլներ շինում, նոր մեքենաներ հնարում, ուրիշների գիւտերին հետևում... Հարկաւոր էին գրքեր, նկարներ, փորձերի համար նիւթեր, իսկ դրանց համար անհրաժեշտ էին միջոցներ: Գէորգը ազատ ժամերին, բացի ոտնամաններ կարելուց, ժամացոյցներ էր նորոգում, շորեր էր ձևում, նոյն իսկ բեռ էր կրում: Ու միաժամանակ շարունակ սովորում էր: Նա չը դադարեց իր սիրած մեքենագիտութեամբ պարապելուց, երբ պաշտած կինը վախճանւեց, հայրն էլ շուտով կուրացաւ և ուրիշ փորձութիւններ եկան գլխին:

Գէորգը հետևում էր նոր լոյս տեսած գրքերին, գործադրում էր նորագոյն գիւտերը, ամեն մի հանգիպած բանագէտ մարդուց աշխատում էր մի բան սովորի: Ստեֆէնսօնի անունը բարձրացաւ մանաւանդ մի դէպքից յետոյ, երբ մէկ շաբաթւայ մէջ ուղղեց մի շրհան

մեքենայ, որը կարգի բերելուց հրաժարել էին արդէն բոլոր գիտնական և ուսում առած ինժինեքները: Նրան իսկոյն յանձնեցին մի աւելի արդիւնաւոր պաշտօն. հարեան ամխահանքերից ու գործարաններից սկսեցին դիմել նրան ու գործնական խորհուրդներ հարցնել:

Գ.

Այդ ժամանակ արդէն մի միտք հանգիստ չէր տալիս նրան ու համակել էր նրա ամբողջ հոգին: Մտածում էր մի այնպիսի մեքենայ շինի, որ կարողանայ շոգու օգնութեամբ ամենածանր բեռները փոխադրել հեռաւոր տարածութիւններ: Նա արդէն հնարել էր մի այդպիսի տեղաշարժ, բայց դա դեռ շատ թերութիւններ ունէր. պէտք էր շարունակ կատարելագործել:

Ռոբերտ որդին արդէն 12 տարեկան էր, հայրը նրան տւաւ Նիւլիքտոլի լաւագոյն դպրոցը: Ամեն առաւօտ էջը հեծած՝ որդին գրնում էր քաղաք և երեկոյեան վերադառնում, պատմում էր հօրը, ինչ որ դպրոցում այդ օրը իմացել էր: Եւ դա մի սովորութիւն դարձաւ, որ այնուհետև տարիներ շարունակեց: Այդպիսով Ռոբերտը եղաւ իր հօր ուսուցիչը: Ամեն շաբաթ օր աղան բերում էր դպրոցի կամ գիտնական մի ընկերութեան գրադարանից հօրը հարկաւոր գրքերը, իսկ եթէ թանկագին և սակաւագիւտ հրատարակութիւնները տուն չէին տալիս, ինքը ուշադրութեամբ կարդում էր, քաղածքներ անում և նկարները արտանկարում: Որդին, որ հօրից պակաս չէր սիրում մեքենայիտութիւնը, այդ նկարներով կարողանում էր հօրը բացատրել ամենաբարդ մեքենաների կազմութիւնն ու գործածութիւնը: Առանց քաշելու, անկեղծ յափշտակութեամբ հայրը սովորում էր որդուց այն, ինչ որ բախտը հնարաւորութիւն չէր տւել իրեն սովորելու: Բայց և որդին անգնահատելի տեղեկութիւններ էր ստանում իր հօրից գործնական մեքենագիտութիւնից:

Այժմ տեղաշարժի կատարելագործութիւնը աւելի արագ ու աջող էր առաջ գնում: Հետզհետէ մեքենան աւելի արագ էր ման գալիս և աւելի ծանր բեռներ էր քարշ տալիս ռելսներով: Գիտնական ինժինեքները դեռ ծաղրում էին «ինքնուսին» և նրա գիւտը չէր ընդհանրանում. բայց գործնական մարդիկ հասկանում էին երկաթուղու գիւտի նշանակութիւնը և երբ ընկերութիւն կազմեց՝ Լիւերպուլից Մանչեստեր գիծ շինելու համար, հիմնադիրները Ստեֆէնսօնին հրաւիրեցին որպէս կառուցանող: Գիտնական ինժինեքները գրում և ծաղ-

րում էին իրենց թերթերում. «Ինչ կարող է աւելի անհեթեթ ու ծիծաղելի լինել, քան այն միտքը թէ տեղաշարժները ձիուց աւելի արագ են ման գալու»: «Թող Ստեֆէնսօնը չափաւորի իր երևակայութիւնը, եթէ չի կամենում որ իրեն խելագար ճանաչեն ու փակեն գժանոցում»: Բայց Ստեֆէնսօնը չէր ընկճում:

Գ.

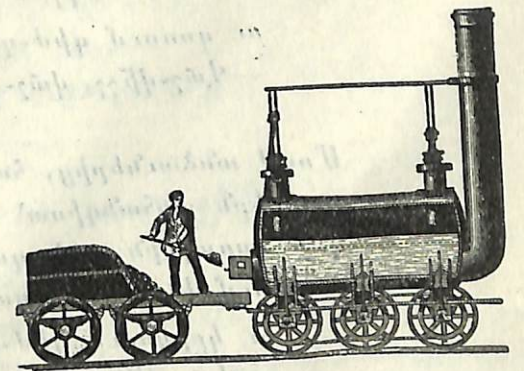
Դրանից առաջ էլ Ստեֆէնսօնը շինել էր մի երկու կարճ երկաթուղիներ: Բայց այս մէկը հսկայական գործ էր: Պէտք էր երեսուն վերստ երկարութիւն ունեցող խոր ճահճի միջով ճամփի թումբ անցկացնել, լեռներ ճեղքել, տունէլ ծակել, 64 կամուրջ շինել, որոնցից մէկը շատ մեծ և շղթաներից: Այսպիսի դժւարութիւնների ինժինեքները արհեստը դեռ չէր յաղթած: Ստեֆէնսօնը հասկանում էր ներական արհեստը դեռ չէր յաղթած: Ստեֆէնսօնը հասկանում էր որ այդ շինութեան աջողութիւնիցն է կախած իր գիւտի ապագան: Նա ամեն տեղ էր, նախագծում էր, հսկում, օրինակ տալիս, ամբողջ օրը ոտի վրա էր: Նրա ձեռքի տակ աշխատում էր և Ռոբերտը: Փորձառութիւնն ու գիտութիւնը ձեռք ձեռքի էին տւել:

Ամբողջ օրը աշխատելուց յետոյ՝ Գէորգ Ստեֆէնսօնը զիջերայ մեծ մասը գծագրում էր նախագծեր, նոր և նոր յարմարութիւններ էր հնարում, թղթակցութիւններ էր գրում: Եւ երբէք ոչ ոքի խելացի խորհուրդը չէր արհամարհում:

1830 թ. յունւարի 1-ին գիծը պատրաստ էր: Բայց ընկերութեան կառավարիչները տատանւում էին՝ բանեն ձիով, անշարժ մեքենաներով թէ տեղաշարժով: Ստեֆէնսօնը համոզեց տեղաշարժների մրցութիւն նշանակել:

Որոշւած օրը Ստեֆէնսօնը մասնակցեց մրցութեանը իր նոր շինած՝ «Ռակէտ» տեղաշարժով:

«Ռակէտը» դուրս եկաւ՝ քարշ տալով իր ետևից անթիւ վագոններ 1200 փութ բեռնով և շարժւեց 24 վերստ արագութեամբ մի ժամում. իսկ յետոյ մի մարգատար վագոնի հետ, որի մէջ նրստած էին 36 հոգի, սլացաւ 40 վերստ արագութեամբ. ամբողջ չէր հաւատում իր աչքերին և ցնծութեամբ ողջունում էր Ստեֆէնսօնին:

«Ռակէտը» յաղթել էր:

Աշխարհիս ամենամեծ գիւտերից մէկը արւած էր:

Յուզւած, ինքնավստահ, գլուխը վեր բարձրացրած, հայրը դառնում էր այդ օրը տուն՝ յենւելով իր որդու ուսին:

Եւ անսահման երջանիկ էր:

Թէ Անգլիայում և թէ ուրիշ երկիրներում արագ սկսեցին շինել երկաթուղիներ: Թագաւորները, գիտնական ընկերութիւնները, մեծ մեքենագէտները դիմում էին Գէորգ Ստեֆէնսօսի խորհուրդներին: Ամբողջ աշխարհը ձանաչեց «ինքնուս մեքենագէտին» ու խոնարհեց նրա հանձարի ու գիտութեան առջև:

82. Լօռու ձորը

Էն Լօռու ձորն է, ուր հանդիպակաց ժայռերը՝ խորունկ նօթերը կիտած՝ դէմ ու դէմ կանգնած, յամառ ու անթարթ հայեացքով իրար նայում են հանդարտ:

Նրբանց ոտքերում՝ գազազած գալի՝ գալարւում է գիծ Դե-Բեզը մոլի, խելագար թըռչում քարերի գըլխով, փըրփուր է թըքում անգուսպ երախով, զարկում ու զարկում ժէռուտ ափերին, փընտռում է ծաղկած ափերը հին-հին,

ու գոռում գիծ-գիծ.
—Վահ-Վի 22, Վահ-Վի 22...

Մութ անձաներից, հազար ձևերով, քաջքերն անհանգիստ՝ ծաղրող ձայներով, դէի հառաչքին արձագանք տալի, ծաղրում են նրա գոռոցն անուկի

ու կըրկնում գիծ-գիծ.
—Վահ-Վի 22, Վահ-Վի 22...

83. Հովիւ

Դեռ նոր փարատւած խաւարն Ադամայ,
մի սարի լանջի, մի ժայռի վըրայ,
էն անտաշ ժայռի կտորի նըման
կանգնած է արդէն մեր ջահել հսկան:
Յենւած հովւական երկայն մահակին,
շները պատրաստ իր ստի տակին,
ծակւած փափախը աղանջին թեքած,
թերմաշ եափընջին ուսովը ձըգած,
ինչպէս լեռների տէր ու թագաւոր,
աչքերն ածում է, հսկում սար ու ձոր,
մինչդեռ մընչալով կանաչ արօտում
սիրած դառները իր շուրջն են պատում:

84. Գիշեր է խոր...

(Ալէգորից)

Գիշեր է խոր:
Մենակ կըլոր
լուսնեակը չի դեռ քընած.
գնում է նա, նայում է ցած,
ցածում անա մութ ծըմակ,
մութ ծըմակում, կոճղի տակ,
չոր տերևն է ժաժ գալի—
սունկն աշխարհք է դուրս գալի:

85. Վերջինն ու առաջինը

ա.

Ես այն տարին երկրորդ դասարանումն էի: Մեր դասարանում երեք-չորս հոգի կային, որոնք թէ հասակով, թէ տարիքով մեծ էին մեր մէջ. նրանք հրամայում էին մեզ. վարժապետներն անգամ նրանց հետ մի ուրիշ տեսակ էին. մենք փոքրերս վախում էինք նրանցից

ու ակնածում: Թէն դասերը միշտ չը գիտէին, բայց դասերից դուրս ուրիշ ամեն բան գիտէին: Դուրսը, խաղերի ժամանակ, նրանք էին դեկավարն ու պարագլուխը. դասարանի ներքին գործերում միշտ նրանք էին ամեն բան կարգադրողն ու որոշողը: Հերթով օրապահ էինք լինում բոլորս, բայց իոկական, մշտական օրապահները նրանք էին. նրանք էին դասարանը վարում, և չարութիւնների բոլոր աղբիւրը նրանցից էր. և մենք բոլորս հնազանդուում էինք նրանց, նախ որ վախում էինք ձեռքից՝ եթէ չը լսէինք, մէկ էլ որ զգու՛մ էինք նրանց գերազանցութիւնն և խոնարհուում:

Նրանք ծխում էլ էին. գրպաններումը միշտ ծխախոտ կար. դասամիջոցներին քաշուում էին պարտէզի կամ մեր դպրոցի հին շէնքի մի խոր անկիւնն ու ծխում: Եւ այդ էլ որ չեղաւ՝ մտնում էին արտաքնոցները ու այնտեղ ծխում: Բոլորս գիտէինք, բայց ոչ ոք իհարկէ ուսուցիչներին ոչինչ չէր ասում. չէ՛ որ դա կը լինէր մատնութիւն:

Մենք ոչ միայն ոչինչ չէինք ասում, այլ և հիանում էինք. նրանք շարունակ ծաղրում էին մեզ, թէ մենք դեռ երեխայ ենք, դեռ ոչինչ չենք հասկանում, և այնպէս յաղթանակով ներս էին քաշում ծուխը, յետոյ բաց թողնում և այնպէս արհամարհանքով նայում մեզ վրա...

բ.

Այդ արհամարհանքը ինձ շատ էր վիրաւորում. ես էլ էի ուզում նրանց պէս քաջ լինեմ, նրանց պէս մեծ լինեմ, մարդու շարք ընկնեմ, ես էլ էի ուզում ծխեմ:

Վճռել էի մէջս, բայց սկսելը յետաձգում էի. մի ներքին բնագրական բան պահում էր ինձ, չէր թողնում. մէկ էլ որ հայրս շատ բարի, բայց շատ էլ խիստ մարդ էր. որ իմանար, հոգիս կը հանէր:

«Այ թէ վախկոտ եմ, այ թէ երեխայ եմ. նրանք գրուստ են ապում», — անցաւ մտքովս. և այդ դադափարը սաստիկ դիպաւ ինքնասիրութեանս:

Պատկերացաւ աչքիս դէմ մեր դասարանի ամենից մեծը, պապիրոսը դնչին, ինքնաբաւական ու մի սպանիչ արհամարհանքով ինձ նայելիս...

Էլ պրծաւ. առանց այլևայլութեան մտայ մեր դահլիճը, ուր սեղանի վրա միշտ պապիրոսներ կային դրած հիւրերի համար, որովհետեւ ոչ հայրս էր ծխում, ոչ մեծ եղբայրներս:

Վերջը մի պապիրոս, արագ կոխեցի գրպանս ու դուրս եկայ. բայց սրտեղ ծխէի, մտածեցի դէս-դէն, յարմարը խոհանոցն էր:

Ճաշերից յետոյ մայրս այնտեղ իսկի չէր մտնի, ծառան էլ այդ միջոցին դնում էր իր համար ման գալու և միայն թէյի ժամանակ էր վերադառնում:

գ.

Մնացել էինք ես, իմ պապիրոսը և խոհանոցը: Ինձ թւում էր, թէ երեքս էլ միմեանց էինք սպասում: Հանդարտ քայլերով մտայ և դուռը փակեցի անձայն:

Սիրաս և ոտներս դողում էին...

Արագ արագ սկսեցի լուցկի որոնել:

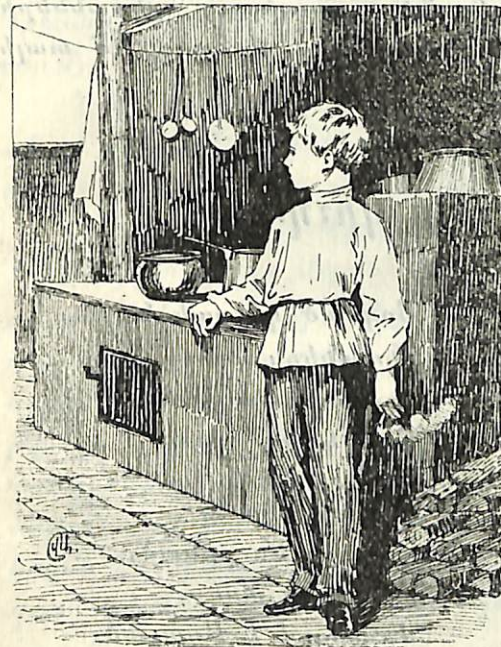
Լուցկի չը կար ոչ սլլիտայի վրա, ոչ պահարանում, ոչ սեղանի արկղիկում, ոչ մի տեղ. անպիտան ծառան դրել էր զրպանը ու կորել: Նա էլ ծխող էր:

Փայտացած կանգնած մտածում էի՝ ի՞նչ անեմ:

Յանկարծ գլխի ընկայ, որ վառարանում կրակ կարող է լինել:

Բաց արի դռնակը, դեռ պապում էին փոքրիկ կայծեր:

Փոխանակ ունելիքով կամ որևէ մի բանով մի կայծ կամ մի կտոր փոքրիկ կրակ դուրս քաշելու: Ասուած խելքս առել էր այդ բոլորէն, չոքեցի պլիտի առաջ և պապիրոսի մի ծայրը միշտ բերանիս՝ միւս ծայրը խոթեցի պլիտի դռնից ներս, կպցրի կրակին և մի պինդ ու երկար ձիգ աւի պապիրոսի ծուխը:

Լցւեց կուրծքս ծխով: Ես բարձրացայ, պլիտի դռնակը փակեցի և սկսեցի ազահաբար ու իրար ետևից աւելի ու աւելի խորը ներս քաշել ծուխը. միաժամանակ վախով նայում էի դռանը, ամեն մի ոտնաձայնին:

Յանկարծ զգացի, որ սիրաս խառնում է ու գլուխս պտոյտ է գալիս, զցեցի պապիրոսը և վագեցի դէպի դուռը ու... էլ չեմ յիշում...

դ.

Երբ աչքս բաց արի, տեսնեմ

մեր սենեակումն եմ, մայրս կողքիս նստած, քնքաբար շոյում է ինձ: Տեսնում եմ նոյնպէս և իմ չարաբաստիկ պապիրոսը՝ առաջս սեղանի վրա դրած:

—Օխախոտը թոյն է, աչքիս լոյս,—ասաւ մայրս լուրջ ձայնով հէնց որ ուշքս ետ էր եկել ու քիչ հանգստացել էի.—նա քայքայում է մարդու առողջութիւնը, մանաւանդ մատաղ հասակից ծխողի: Պօսք տուր ինձ, արևիդ մեռնեմ, ազնիւ խօսք տուր, որ այլ ևս երբէք ծխախոտ չես դնի բերանդ, մինչև հասուն մարդ դառնալդ: Իսկ նրանից յետոյ ինքդ գիտես,—վերջացրեց մայրս և խորին խանդաղատանքով համբուրեց ճակատս:

Ես լալով փարեցի մօրս կրծքին:

—Մայրիկ, ես խոստանում եմ քեզ, որ էլ երբէք ձեռքս չեմ առնի պապիրոսը, քանի որ ապրեմ աշխարհիս երեսին, երբէք:

—Կամենում ես,—ասաւ մայրս,—ցցենք այս թերատ պապիրոսը քո գրասեղանի պատին, իբրև անմոռաց յիշատակ քո ուխտին:

—Այո, մայրիկ ջան,—պատասխանեցի ես՝ խորապէս յուզւած:

Եւ մայրս իր ձեռքով մեխեց պապիրոսը պատին: Մինչև այսօր նա պնդացրած է իմ գրասեղանի պատին: Երեսուն տարի է արդէն:

Ես հաստատ պահեցի իմ խօսքը:

Եւ ամեն անգամ, երբ տեսնում եմ աշակերտներ կամ հէնց մեծահասակ գիմնազիստներ ու ուսանողներ պապիրոսը բերաններին դրած միմեանց հետ զրուցելիս կամ թափառելիս, ես շուռ եմ տալիս նրանցից իմ երեսը՝ խորին զգուշացումով...

86. Ամառ գիշերը գիւղում

Լուսընկայ գիշեր,
երկինքը պայծառ,
անհամար աստղեր
ցոլցւում են վառ:

Քրնած է արդէն
հովտում ողջ գիւղը,
մըթնած ու լուռ է
գիւղացու հիւղը:

Յոգնած գիւղական
ընտանիքն ահա
սրահում, կալում
կամ կըտրի վըրա

երկնքի դիմաց
զրկւած են քրնած,
վերևիցն, ասես,
ժըպտում է Աստուած:

87. Քիւնաքիւն

ա.

Կոլումբոսից յետոյ սպանացիք հետզհետէ տիրեցին Միջին և Հարաւային Ամերիկայի մեծ մասին: Շարունակ բազմաթիւ բախտախրնդիր մարդիկ դիմում էին այդ նոր աշխարհները ոսկի ու հարստութիւն ձեռք բերելու յուսով: Եւ, իրենց այդ նպատակին շուտով հասնելու համար, նրանք ոչ մի բանի առաջ կանգ չէին առնում և շատ վատ էին վարում տեղացի ժողովուրդներին հետ. աշխատացնում էին հարստահարում, ամեն չնչին բանի համար ծեծում, չարչարում ու հալածում: Եւ բնականաբար տեղացիներն էլ ատելով ատում էին իրենց կեղեքողներին, թէև միշտ հպատակում էին նրանց, ծառայում և արտաքուստ ամեն կերպ աշխատում էին հաճոյանան:

Այսպէս և Պերու երկրում 1640 թւին կառավարիչ էր մի խիստ անսիրտ մարդ: Շրջապատողները նրան հաճելի լինելու համար ինչ գազանութիւններ ասես անում էին տեղացիների գլխին: Կառավարիչը յանկարծ մեռնում է կարճ միջոցում ու սարսափելի տանջանքներով: Լուր է տարածւում, որ պերուցիք նրան թունաւորել են:

Սպանիայի թագաւորը նրա տեղը ուղարկում է մի ուրիշի: Պերուցիները ահանջը լուր է հասնում, որ նոր կառավարիչը՝ իշխան Գիլիսոնը մի մեղմ, արդար ու բարի մարդ է, բայց ոչ-ոք չի հաւատում,— այնքան վախեցած էր նրանց աչքը եւրոպացիներից:

Նոր կառավարչի գալուց մի-երկու օր առաջ պերուցիների ցեղապետը գիշերով ծածուկ կանչում է իր բոլոր ցեղակիցներին անտառի խորքը քինաքինի մի գեղեցիկ ծառի տակ:

Եւ հէնց որ հաւաքւում են՝ այսպէս է խօսում.

—Գիտէք, որ Սպանիայից գալիս է նոր կառավարիչ: Կարելի է որ սա նախորդից էլ աւելի մեզ տանջի ու չարչարի: Եկէք կրկնենք մեր երգումը այս սուրբ «առողջութեան ծառի» տակ, որ երբէք, երբէք յայտնելու չենք սպիտակամորթներին սրա բուժիչ յատկութիւնը: Սպիտակների դէմ մեր միակ դաշնակիցը տենդն է, որից հազարներով կոտորւում են նրանք, և միայն մի գանձ է մնում մեր ձեռքին, որ դեռ նրանք չեն խլել, և այդ գանձը այս ծառի բուժիչ կեղևն է: Երկնքի այս պարզէր պահենք մեզ: Վայ նրան, ով վախից կամ գութից յայտնի մեր գաղտնիքը մեր կեղեքիչներին. մահ

մատնչին: Եթէ այդ տեսակ մի դաւաճան գտնուի մեր մէջ, սպանենք նրան էլ, կնոջն էլ, երեխաներին էլ, սրբենք նրա ամբողջ ցեղը աշխարհիս երեսից: Երգենք:

«Երգում ենք, երգում ենք,—կրկնեցին միաձայն պերուցիները.—երգում ենք՝ամեն տանջանք ու մահացու շարժարանք կրենք, բայց մեր գողանիքը երբէք չը յայտնենք...»

Երգեցին ու իսկոյն ցրեցին. վտանգաւոր էին այդ տեսակ ծածուկ հաւաքումները. սպիտակները կարող էին իմանալ, կասկածել ու պատճառ դառնալ նոր հալածանքների:

Բ.

Եկաւ նոր կառավարիչը իր երիտասարդ կնոջ հետ: Պերուցիք գնացին նրանց դիմաւորելու. և պերուցի կանայք ծաղիկներ սրբուեցին իշխանուհու առաջ. դրանց մէջն էր և Զոււման, ցեղապետի զեղեցիկ ու դեռատի հարսը:

Իշխանուհին որ տեսաւ Զոււմային, շատ հաւանեց և ուզեց որ իր մօտ մնայ ծառայելու: Զոււման մտաւ պալատ ծառայութեան և

կարճ ժամանակի մէջ այնպէս սիրելի դարձաւ, որ իշխանուհին մի քայլ իրենից հեռանալ չէր թողնում: Իշխանուհու այդ սէրն ու վստահութիւնը ի հարկէ պալատական տիկիկներին շատ էլ դուր չէր գալիս, նախանձում էին նրան, յաճախ չարախօսում էին նրա մասին իշխանուհու առաջ, աշխատում էին կասկած գցեն նրա սիրտը, թէ Զոււմայի սէրը կեղծ է, թէ բոլոր տե-

ղացիք ատում են սպանացիներին, նա կեղծում է, ով գիտէ ինչ գաւ նիւթելու համար. բայց տիկիկն ոչ մի ուշք չէր դարձնում այդ փրփուկներին:

Մնացան ամիսներ և իշխանուհու աւողջութիւնը խախտեց. հիւանդութիւնը օր-օրի աւելի էր սաստկանում: Սպանացի բժիշկը տալիս էր իր գիտցած բոլոր դեղերը, ոչինչ չէր օգնում. հիւանդը մէկ տաքացնում էր, մէկ դողացնում և բժիշկը վարանումով շարժում էր գլուխը՝ «Թունաւորեա՛ծ չը լինի»:

Թո՛ւն... ո՞վ պիտի թունաւորէր. պալատում ամենքը վստահելի մարդիկ էին. օտարը միայն Զոււման է. միթէ նա...

Իսկ Զոււման այդ միջոցին, սաստիկ տանջւում էր. տանջւում էր, սրովհետեւ խոր սիրում էր իր բարի տիրուհուն և գիտէր նրան բուժելու դեղը, բայց յայտնել չէր կարող: Եւ ո՛չ ոքի. չէ՛ որ երգել էին

ամբողջ ցեղով, չէ՛ որ դա վերջին գէնքն էր տեղացիների ձեռքին, վերջին գանձը, քինաքինի կեղևը...

Եւ Զոււման լուռ տանջւում էր, իսկ իշխանուհու վիճակը օրէ օր վատթարանում: Վերջապէս բժիշկը յայտնեց թէ մահը մօտ է: Զոււման յուսահատ ինչ անելը չէր իմանում: Յանկարծ մի լոյս ընկաւ նրա հոգին. դեղը յայտնել չէր կարող, բայց դեղը տալ այնպէս, որ ոչ ոք չիմանայ, հօ կարող էր:

Իսկոյն կանչել է տալիս իր ամուսնուն, ասում է՝ որ իրեն վատ է գգում, կարծես տենդ ունի, և խնդրում է, որ ծածուկ իր համար քինաքինի փոշուց մի քիչ բերի:

Գալիս է գիշերը: Ամբողջ պալատը թաղած է խոր քնի մէջ. իսկ իշխանը իր սենեակում աարած է իր աշխատանքով: Զոււման կամաց, ոտները մասնները վրա, անց է կենում իշխանի սենեակի առաջով, մտնում է կից՝ հիւանդի ննջարանը, դուռը մօտենում է անկողնին, որ հիւանդը չը դարթնի, և դողդոջուն ձեռքով թափում է փոշին անկողնի կողքը դրած խմիչքի մէջ...

Յանկարծ մի ուժեղ ձեռք բռնում է ետեից նրա թևը, միւս ձեռքով փակում է նրա բերանը, որ ձայն չը հանի հիւանդի սենեակում, ու քարշ է տալիս դուրս թուլացած ու խելահորոյս կնոջը:

— Ի՞նչ ցանեցիր խմիչքի մէջ, — հարցնում է իշխանը կատաղած, առանց բաց թողնելու վախից քարացած կնոջ թևը:

Զոււման լուռ է:

Իսկոյն ոտի է կանգնում ամբողջ պալատը, ծառաները կապկըպում են թոյն խառնողի թևերը ու տանում կոխում բանտ:

Գ.

Ամեն կողմ տարածում է լուրը թէ Զոււման թոյն է տւել: Յուզում են պերուցիները, գիտեն որ խեղճ կնոջը տանջալի մահ է սպասում:

Դատարանի գահլիճը լիքն է բերնէ բերան. և՛ եւրոպացի, և՛ տեղացի՝ ամենքը այնտեղ են:

Ներս են բերում պերուցի կնոջը շղթայակապ, և սկսում է հարցաքննութիւնը:

— Դո՞ւ էիր իշխանուհու խմիչքի մէջ փոշի ցանողը:

— Այո՛:

— Ո՞րտեղից գտար այդ փոշին:

— Ես տւի նրան, — հնչում է յանկարծ բազմութեան միջից մի ուժեղ առնական ձայն, և ցեղապետի սղան առաջ է գալիս:

— Ո՞չ, ո՞չ, նա յանցանք չունի, նա ոչինչ չէր իմանում, — հեծում է Զոււման:

— Լո՞ւր, կի՞ն. մի՞թէ կարծում ես՝ էլ կարող եմ ապրել քեզնից յետոյ: Ի՞նչ յանձնում եմ դատարանին:

— Էտ ի՞նչ փոշի էր, որ տւիր նրան. թո՞յն:

— Ո՞չ:

— Գուցէ մի բուժիչ դեղ տենդի դէմ:

Զոււման յիշում է իրենց երգումը և սարսափած բացականչում.

— Ո՞չ, ո՞չ. տենդի դէմ ոչ մի դեղ չը կայ:

— Որ դեղ չէ, ուրեմն թոյն, — եզրակացնում է դատաւորը. — ուրեմն խոստովանում էք, որ այդ փոշին թոյն էր:

— Մենք ոչինչ չենք խոստովանում, — պատասխանում է ամուսինը հպարտ:

— Ես միայն լուել կարող եմ, — աւելացնում է Զոււման խոնարհ: Կանչում են բժշկին՝ հարցնելու:

— Շատ տարօրինակ բան է իշխանուհու հիւանդութիւնը, — վըկայում է բժիշկը. — ոչ մի դեղ չի օգնում. ես կարծում եմ, որ այդտեղ գործում է մեզ անծանօթ դանդաղ մի թոյն:

Դատաւորները սարսափահար նայում են այդ երկու թոււաւորիչների վրա, քիչ խորհրդակցում են ու վճռում.

— Վաղը. կէսօրին կայրւեն երկուսով խարոյկի վրա:

Ու մի խոր հառաչանք է դուրս թռչում դժբախտ կնոջ կրծքից:

— Քնից եղիր, Զոււմա: Մահը մեզ կազատի այս ստոր սարկութիւնից, — բացականչում է ամուսինը ոգևորւած. — մեռնենք ու լիւնենք ազատ:

Գ.

Առաւօտը բոլոր տեղացիներին հրաման գնաց, որ գան ներկայ լինեն պատժին: Երկուսի սոսկալի մահով ուզում էին ժողովուրդին վախ ազդեն: Մուայլ ամբոխը հաւաքւեց արդէն վառւած խարոյկի շուրջը, որ շղթայել էին սպանացի զինւորները: Իսկ կառավարիչը չէր ուզեցել ականատես լինի, թողել հեռացել էր քաղաքից:

Շուտով երկաց հեռւից մի հարիւրեակ զինւոր. սրանք շրջապատել բերում էին մահապարտներին: Արևի պայծառ ճառագայթները խաղում էին զինւորների սաղաւարտների, զէնքերի ու զրահների վրա: Թմբուկները սկսեցին որոտալ... Գունդը կանգ առաւ խարոյկի առաջ: Զոււմային ու ամուսնուն հագցրել էին երկար շորեր, գլուխներին գցել էին մի-մի տոպրակ՝ աչքերի տեղը միայն ծակ թողած, ու թևերը կապած ետև:

Գունդը կանգ առաւ, թմբուկները լուցին, տիրեց մի սարսափելի լուութիւն. անազին ամբոխը քարացել էր իր տեղը. ոչ մի շրջիւն: Եւ պաշտօնեան արդէն պատրաստում էր մահապարտներին դէպի խարոյկը առաջնորդելու, երբ յանկարծ հեռւից ձիու դոբիւն լուեց և մի սպայ շնչասպառ մօտ վազեց ու յայտնեց պաշտօնակա-

տարներին որ սպասեն, գալիս է ինքը իշխանուհին, և առանց նրան պատժի չը ձեռնարկեն:

— «Ի՞նչ է...», «Ո՞վ է գալիս», «Ինչո՞ւ», շշուկը ընկաւ բազմութեան մէջ, որ ծովի ալիքի պէս սկսեց շարժուիլ:

Եւ իրաւ. անձ իշխանուհու պատգարակը, որ չորս հոգի բերում էին իրենց ուսին: Զինուորները խկոյն պատիւ տւին: Նա դժլարութեամբ բարձրացաւ իր պառկած տեղից, յենւեց թևին ու ասաւ.

— Ես միայն հիմա իմացայ, ինչ որ պատահել է, էն էլ զրեթէ զօրով. ինձնից ծածկում էին: Մեղապարտներին ներելը իմ իրաւունքից վեր է: Բայց նրանց համար թողութիւն խնդրել կարող եմ, և յոյս ունեմ, որ ամուսինս չի մերժի իմ այս, գուցէ վերջին խնդրաւ: Առ այժմ հանգրէք այդ սարսափելի խարոյկը և արձակեցէք Զուճայի ու իր ամուսնու կապանքները: Ես պատասխանատու եմ, նրանք չեն փախչի: Բերէք նրանց էլ ինձ հետ:

— Երկար կեանք ու առողջութիւն մեր իշխանուհուն, — լսեց յանկարծ մի բարձր ձայն ամբոխի միջից:

— Այո՛, կեանք ու առողջութիւն, — որոտաց ցեղապետի ձայնը իբրև պատասխան. — նա պէտք է որ ապրի, նա պէտք է որ առողջանայ:

Եւ մի փսփսուկ ընկաւ տեղացիների մէջ. ականջ ականջի յայտնեցին իրար որ մի ժամից հաւաքւեն անտառը...

ե.

Իշխանուհին դարձաւ պալատ բոլորովին ուժասպառ: Հագիւ էր հանգստացել մի երկու ժամ, որ հրամայեց իր մօտ կանչեն Զուճային:

Զուճ համոզում էին, որ ձեռք վերցնի այդ անպիտանից, որ զուր տեղը չը յուզւի, բայց իշխանուհու կամքը անխախտ էր: Բերին Զուճային: Իշխանուհին փուկ էր մի մեծ թիկնաթուղի մէջ, անշարժ ու տանջւած:

— Զուճ, մօտ եկ, — խօսեց նա մեծ դժլարութեամբ: — Ես քեզ այնպէս սիրում էի... և չեմ կարող վրադ բարկանալ...

Զուճան յուսահատութիւնից չը գիտէր ինչ անէր... Իշխանուհին կասկածում էր նրա վրա, թէև ներում, նրան, որ անմեղ էր բոլորովին և այնքան տանջւել էր հէնց իշխանուհու սիրուն. և հիմա պէտք է լռէր. ո՞չ մի բառ արդարանալու համար: Ա՛, խարոյկից աւելի ծանր

էր այս մէկը: Գժբախտ կինը լուռ ընկաւ նրա ոտները ու բարձր հեծկտալով իշխանուհու ձեռքը սեղմեց իր շրթունքին...

Բայց նոյն վայրկեանին արագ քայլեր լսեցին դուրսը և ուրախ ձայներ, որոնց մէջ ձանաչեց իշխանուհին իր մարդու ձայնը:

— Քո անունով ես ներում խոստացայ յանցաւորներին. ներինրանց, — եղաւ հիւանդի առաջի խօսքը, հէնց որ ամուսինը շէմքից ներս մտաւ:

— Յանցաւորը չը կայ, որ ներեմ, — եղաւ կառավարչի զւարթ պատասխանը: — Մտէք, մտէք, ներս մտէք, — դարձաւ նա զէպի դուռը: Ներս մտան ցեղապետն ու իր տղան՝ Զուճայի մարդը:

— Զուճ, — ասաւ ծերունի պերուցին. — ցեղի թոյլութեամբ յայտնեցի ես իշխանին սուրբ ծառի գաղտնիքը: Յայտնեցի որ դու իշխանուհու խմիչքի մէջ բուժիչ դեղ էիր ցանել:

— Բուժիչ դեղ, — բացականչեց հիւանդը սալշած ու գորովանքով. — ապա էլ ինչո՞ւ էիր լուռ, Զուճ:

— Երզումը կապել էր նրա շրթունքները, — բացատրեց կեսրարը: — Բայց իշխանուհին իր զթասրութեամբ յաղթեց մեր երգման ուժին:

Ինքը կիսակենդան եկել էր ազատելու ու ներելու իր կարծեցեալ թունաւորիչներին: Նրա ազնիւ սիրտը ուրիշներին ազատելով՝ իրեն ազատեց վերահաս մահից: Մենք վայրենիներս յարգում ենք սրտի ազնւութիւնն ու հոգու վեհութիւնը: Մենք մեր «առողջութեան ծառը» նւէր ենք բերում իշխանուհուն:

Այդ օրից եւրոպացիք ծանօթացան քինաքինի հետ, որ մարդկութեան բարիքներից մէկն է: Եւ այնտեղ, ուր Զուճայի համար խարոյկ էին վառել, բարձրանում է այժմ մի արձան, որի վրա ոսկի տառերով փայլում են հետևեալ բառերը. «Զուճայի յիշատակին, որ վերկեց մահից սպիտակամորթների բարի Գիխուն իշխանուհու կեանքը»:

88. Կալ

Սիրեցի ես քեզ, գիւղացի եղբայր.
Երբ կարմիր շապկով, մազոտ կուրծքով բաց,
ծաղկէ թաշկինակ զըլուխով կապած,
եղանը ձեռիդ խուրձ ես գլորում,
էհէյ, կանչում ես, հէյ, հրամայում:
դէզից վար իջնում, կամերիդ նայում.
մըջիւնի նման՝ մինչև երեկոյ
աշխատում ես դու առանց յոգնելու,
առանց արտունջի՝ հոգոց հանելու:

Իսկ երբ երեկոն իջնի աստղալից,
բոլորում ես դու ժիր բանւորներիդ,
ձայն տալիս, կանչում ջահել հարսներիդ,
կալը հաւաքում, թիակը առնում
և՛ հէնց լեռներից փռչի մեզմ հովը,
լուսինն էլ ելնի, սըփուի իր շողը,
կասածըդ տալիս հովին ու գովին,
թարմ ոսկի ցորենն ու դեղին դարման
Ղոկում ես, դիզում պաշարըդ տարւան:

89. Վերելքը

ա.

1829 թւի սեպտեմբերի սկզբներին էր: Կաթողիկոսի թարգման
և գրագիր, Խաչատուր սարկաւազ Աբովեանին էր յանձնւած ցոյց
տալ ս. Էջմիածնի հնու-թիւնները Պարրոտին: Գերմանացի գիտնական
պրոֆէսորը իր հինգ աշակերտների հետ եկել էր ուսաց նոր նւա-
ճած երկիրը, Արարատեան դաշտը ուսումնասիրելու և ցանկանում
էր Մասիս լեռան գագաթը բարձրանայ: Իր գիտեցած ուսերէնով
սարկաւազը յափշտակութեամբ ամբողջ օրը տեղեկութիւններ էր
տալիս հիւրերին, պտտացնելով Վաղարշապատի վանքերը:

Մթնել էր արդէն և յոգնած ճամփորդները վաղուց քնել էին
վանական հիւրանոցում, իսկ երիտասարդ սարկաւազը յուզւած դեռ
ման էր գալիս տաճարի պատի ստւերում: Նա մտածում էր օրւայ
տպաւորութիւնների մասին: Օտարականները աւետարանը, մասունք-
ներն ու սրբերի պատկերները չէին համբուրում, մոմ չէին վառում,
երեսներին խաչ չէին հանում, նոյն իսկ պատարագի միջոցին. այդ
վշտացնում էր Ղերմեռանդ սարկաւազին: Բայց ինչպիսի ուշադրու-
թեամբ ականջ էին դնում նրանք հայկական ժամերգութեանն և եկե-
ղեցական երգերին, ինչպիսի հետաքրքրութեամբ զննում էին մա-
սունքները, վանքի թանկագին իրերն ու հնութիւնները, շինութիւն-
ների ձևերն ու զարդերը, հայերէն ձեռագիրները, մանաւանդ՝ ինչ-
քան մանրամասն հարցնում էին՝ չը կան պրդեօք որևէ բան ձեռա-
գիրների մէջ Մասիսի մասին:

Ապա նրանք ամբողջ երեկոյ երկար դիտում էին Մասիսը:

Խաչատուր սարկաւազը յիշեց, թէ ինչպէս ինքն էլ շատ տարիներ ա-
ռաջ, մանուկ ժամանակ նստած մի բլրակի վրա, իր հայրենի Քանաքեռ

գիւղից դուրս, ժամերով աչքը չէր հեռացնում այդ աննման լեռան
ձիւնապատ գագաթից: Այնտեղ ապրում է Նոյ նահապետը իր բիւ-
րեղէ ապարանքում, — պատմում էր միշտ հայրը, — անթիւ գոհարներով
պսպղում են նրա պատերը արշալոյսին և վերջալոյսին, և փղոսկրէ
գահի վրա բազմած՝ ծերունի նահապետը անհասանելի բարձունքից
հսկում է շուրջը, Հայկական աշխարհին: Իր տղայական երևակայու-
թեամբ նա անզուսպ թռչում էր դէպի այդ բարձունքը. ո՛հ, ինչպէս
կուզենար թևեր ունենալ ու սաւառնել վեր, վեր, Նոյ նահապետի
մօտ, կանգնել նրա առջև ու ասել:

— Պապի, պատմի՛ ինձ աշխարհի կործանումից ու մեծ ջրհե-
ղեղից, պատմի՛ ինչ է անցել գնացել իմ անբախտ հայրենիք վրայով...

Եւ ահա այժմ հեռաւոր հիւսիսից, Դորպատից, հազարաւոր մղոն-
ներ կտրելով, այդ օտարազգիները թռել եկել են, ուզում են հասնեն
ծերունու չքնաղ ապարանքին... Ո՞րտեղից էր առել յանդուգն թևերը,
ի՞նչ են ուզում իմանալ ծերունուց:

Բ.

Երբ երկու օր յետոյ օտարականները թողնում էին հիւրասէր
վանքը, Խաչատուր սարկաւազը նրանց հետ էր: Պրոֆէսոր Պարրոտի
խնդիրքով կաթողիկոսը թոյլ էր տւել նրան, որ ընկերակցի գերմա-
նացիներին, իբրև թարգման և իբրև երկրի հանգամանքներին ծանօթ
ու աչքաբաց երիտասարդ: Սարկաւազը անչափ երջանիկ էր: Նա
քշում էր իր նժոյգը կից պրոֆէսորի նժոյգին և վստահ ու հակիրճ
պատասխաններ էր տալիս նրա հարցերին:

Յաջորդ օրը խումբը հասաւ ս. Յակոբի վանքը, Մասիսի լանջին,
և պրոֆէսորը սկսեց իսկոյն փորձնական վերելքի պատրաստութիւնը
տեսնել: Իր մի ընկերոջ հետ միւս առաւօտն և եթ նա փորձեց արե-
ւելեան կողմով վեր ելնել:

Երեք օր նա չէր վերադառնում: Նրա բացակայութեան միջոցին
խմբի մնացած անդամները նոյնպէս պարապ չէին մտում. մէկը աստ-
ղերն և օդի երևոյթներն էր դիտում, միւսը հաւաքում էր ծաղիկներ,
խոտեր, զանազան բոյսեր, ճիւղներ, ցամաքային ու ջրային կեն-
դանիներ, երրորդը չափում, նկարում էր շրջակայքը: Խաչատուր
սարկաւազը սրա կամ նրա հետ էր լինում, աշխատում էր ինքն
էլ մի բանով օգնի և յաճախ հարցնում էր ինքն իրեն. «Ի՞նչին են
պէտք սրանց այդ իրերը. այդ գործիքներով մի՞թէ կը չափւի աստ-

դերի շարժումը կամ լեռների բարձրութիւնը հեռուից: Եւ մի ներքին ձայն ստէպ կրկնում էր իրեն, թէ ինքը դեռ շատ է թերուս և շատ քիչ բան է սովորել վանքի ժառանգաւորաց դպրոցում և թիֆլիսի Ներսիսեան դպրոցում: Նա իր ամբողջ էութեամբ զգում էր ու տեսնում, որ հայերէն գրքերից իր սովորածը այն չէ, ինչ որ գիտեն այդ մարդիկ: Զգում էր և յուսահատում:

Վերջապէս պրոֆէսորը վերադարձաւ և յայտնեց թէ հազիւ կարողացել էր տանն և երեք հազար ոտնաչափ բարձրանալ. աւելի հեշտ է ելնել արեւմտեան կողմից:

«Ի՞նչ են սրանք անելու այնտեղ, վերևում», — ակամայ անցնում էր սարկաւազի մտքով, երբ պրոֆէսորն ու իր ընկերները շորերն էին կապկպում, ուտելիքէնի պաշարը տեսնում, երկաթատապան կոշիկներ հագնում ու ձեռներն առնում սրածայր կեռազլուխ դաւազանները: Նա այլ ևս չը համբերեց ու դիմեց Պարրոտին.

— Պարոն պրոֆէսոր, խնդրեմ ինձ էլ առէք ձեզ հետ:

Պրոֆէսորը մի ըստէ զարմացած նայեց երիտասարդի երեսին:

— Բայց չէ՞ որ դուք դեռ անփորձ էք, անսովոր վերելքի դժուարութիւններին... վերջապէս՝ ոչ տաք զգեստ ունէք, ոչ էլ յարմար կոշիկներ, — ասաւ նա:

— Պարոն պրոֆէսոր, մենք լեռների գաւակ ենք, մանկուց սովոր ենք մազլցելու ժայռերով: Յրաից էլ չեմ վախենում:

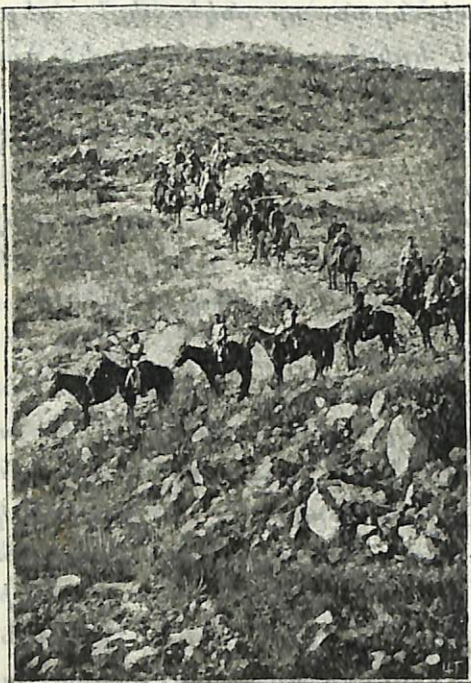
Նրա վառվռուն աչքերի մէջ այնքան եռանդ ու հաստատակամութիւն էր ցոլում, որ գիտնականը մերժել չը կարողացաւ...

— Լաւ. եկէք:

Գ.

Մի տեղացի հայ կալածատէր, վեց զիւղացի և երկու ոռւս զինուոր պիտի ուղեկցէին գիտնական արշաւախմբին:

Վաղ առաւօտեան բոլորն էլ դուրս եկան վանքի պարիսպներից ու բռնեցին այն բարակ շաւիղը, որ

ձգւում էր Մասիսի արեւմտեան լանջով: Բեռները տանում էին ձիերով

երկար ժապաւէնի պէս սողում էր կարաւանը դէպի վեր: Շաւիղը մէկ կորչում, մէկ նորից երևում էր. վերջապէս բոլորովին անհետացաւ: Ճամփորդները երբեմն իջնում էին մեծ ու փոքր ձորակներ և նորից մազլցում ժայռերով, բայց շարունակ ընթանում էին դէպի վեր, դէպի վեր: Սարկաւազը թեթև քայլում էր գիտնականների կողքին, որոնք ամեն ըստէ կռանում էին՝ որևէ քար, բոյս կամ կենդանի զետնից վերցնելու համար, շարունակ շափում, դիտում և արձանագրում էին իրենց յիշատակարանների մէջ:

Անդադար առաջ էին գնում. մի քանի անգամ միայն կանգ առան մի պատահ բան ուտելու կամ խմելու այն սառնորակ ջրից, որ Մասիսի սառուցների տակից բղխելով կարկաչում էր այս կամ այն ձորակի յատակին: Շտապում էին, բայց ժամերն էլ թռչում էին այնպէս արագ:

Արդէն վերջալոյս էր: Արևը մօտենում էր Բարդոզ լեռներին: Ներքևում, դաշտում, սոււերները երկարանում էին, մշուշը հետզհետէ աչքից կլանում էր գիւղերն ու դաշտի բլուրները: Երասիսի գալարուն մէջքի փայլը մարում էր ու վերջապէս հանգաւ. արևի շողերը այժմ խաղում էին դիմացի Արագածի թափի ցից ծայրերին:

— Նայեցէք, նայեցէք — բացականչեց սարկաւազը, — ամբողջ դաշտը ծածկւել է մշուշով. այնտեղ գրեթէ բոլորովին խաւար է:

— Այնտեղ միշտ խաւար է, — նկատեց գերմանացի պրոֆէսորը: Սարկաւազը ցնցեց ամբողջ մարմնով ու լուռ հետևեց Պարրոտին. շտապում էին դէպի գիշերատեղին:

Երբ ճամփորդները տեղ հասան, վերջին ճառագայթները հանգչում էին նաև սպիտակափառ Մասիսի կատարին: Իսկոյն խարոյկ վառեցին հետները բերած փայտով, սեղան բաց արին, հանեցին հաց, պանիր, գառան սառն միս, իսկ սուրճը եփ էր զալիս կրակի վրա:

Մի քիչ յետոյ ամեն մէկը պինդ փաթաթեց իր վերարկուի մէջ՝ պառկել էին քարերի տակ բաց արած թաղիքէ փոքրիկ վրանում: Սարկաւազն էլ՝ ու. Յակոբի վանքի վարդապետից վերցրած եպիսկոպոսի իր վրա գցած, մի կերպ կծկւել էր վրանի մուտքի մօտ: Կողքին լսում էր յոգնած ճամփորդների խռմփոցը, իսկ նա՝ բաշտուղը գլխին փաթաթած՝ անթարթ նայում էր պարզ աստղալից երկնքին. նրա մտքից չէին հեռանում պրոֆէսորի խօսքերը: Նայեց ցած — Արարատեան դաշտի վրա լոյսի ոչ մի կայծ:

— Այն, մշտական խաւար է այնտեղ, — կրկնեց նա դառնութեամբ:

Սառը արևմտեան քամին, որ սկսել էր հեռո՞հեռէ սաստկանալ և ոսկորները ծուծը թափանցել, կարծես նոյնպէս շշնշում էր նրա հետ՝ «Սաւա՛ր է, խաւա՛ր է...»

դ.

Լուսացաւ: Առնելով իրենց հետ միայն կարևոր հագուստներն ու մի քիչ ուտելու բան, ճամփորդները սկսեցին վերելքը, վրանն ու ձիերը թողնելով գիշերատեղում:

Անցնում էին անազին քարակոյտերով, որ կարծես հսկայական ձեռքով դիզւած էին իրար վրա, բարձրանում էին լարւած ուշադրութեամբ և զգոյշ. մի սխալ քայլ՝ ու վերջացաւ: Ահա և սառցագիծը. այդտեղից սկսում էր յաւիտենական ձիւնի տարածութիւնը: Գնում էին արդէն սառուցի վրայով. թէև ոտը սահում էր, սակայն շատ աւելի հեշտ էր բարձրանալ: Օդի նոսրութեան պատճառով կուրծքը լայն շունչ էր քաշում, և սիրտը աւելի արագ էր բաբախում:

Կէսօր էր արդէն և գագաթը բաւականին հեռու էր դեռ, երբ եղանակը փոխեց: Ամպերը պատում էին ճամփորդներին, սառը քամին փչում էր աղմկալի: Վտանգաւոր էր ճամփան շարունակելը:

Հասել էին տասնըհինգ հազար ոտնաչափ բարձրութեան: Մի րոպէ վարանելուց յետոյ, պրոֆէսորը փորել աւաւ սառուցը ու մի խաչ անկեց մակազրութեամբ՝ որ 1827 թւին ուսաց կայսրութեան սահմանները հասան մինչև այդտեղ:

Գիտնականը մի անգամ էլ կարօտով նայեց դէպի վեր, դէպի Մասիսի ամպամած գագաթը, որ չէր ուզում իրեն ընդունել, ու հառաչը կրծքի մէջ խեղդելով՝ հրամայեց նահանջել:

Ամենքի ետևից գնում էր ինքը Պարրօտը՝ գլուխը կախ գցած, կարծես անզգայ: Մարկաւազը քայլում էր կողքին ու երբեմն թռուցիկ հայեացք էր նետում նրա դէմքին: Երիտասարդը կուզենար նրան մխիթարել, բայց խօսք չէր գտնում:

— Օղաչափական գործիքն ինձ աւէք, պ. պրոֆէսոր, ես կը տանեմ, — ասաւ վերջապէս նա մեղմութեամբ:

Պրոֆէսորը գործիքը մեկնեց նրան:

ե.

Իջան նորից ս. Յակոբի վանքը: Պարրօտը չէր շտապում այնտեղից հեռանալու. յամառութեամբ սպասում էր: Իսկ եղանակը օրէ

օր վատթարանում էր: Մասիսը պաշարւած էր սև-սև ամպերով, գագաթին լսում էր փոթորկի աղմուկն ու կայծակների զարկը, կարծես ձերուհի մասիսը գայրացած էր, որ մարդիկ յանդգնել էին ոտք դնել իր կուսական սառույցների վրա:

Մի քանի օր լետոյ, հազիւ Մասիսի ճակատը պարզել էր, որ Պարրօտը յայտարարեց իր ընկերներին.

— Վազը ես նորից ելնում եմ գագաթը:

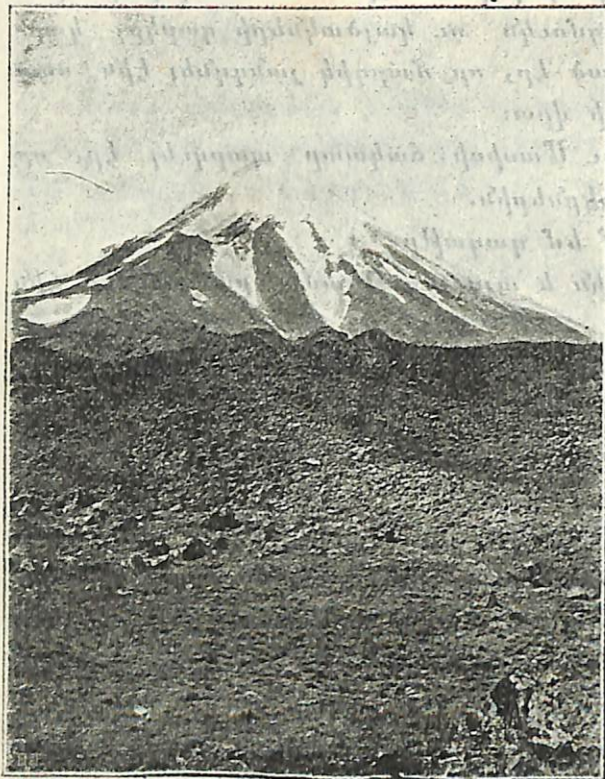
Նրա ուղեկիցները լուռ էին և այդ լուռութեամբ հրաժարւում էին նրան հետևելուց:

— Ես էլ գալիս եմ ձեզ հետ, պարոն պրոֆէսոր, — ասաւ սարկաւազը:

Սեպտեմբերի 27-ին մի նոր, աւելի սակաւամարդ կարաւան ձգւում էր նորից դէպի Մասիսի գագաթը:

Այս անգամ նրանք գիշերեցին աւելի բարձր, հէնց սառցագծի սակ, մեծամեծ քարերը ապաստան ընտրելով: Յուրտը սաստիկ էր, խարոյկի կրակն անգամ չէր տաքացնում, աչքը խփել անկարելի էր: Կէս գիշերին գագաթը նորից ամպեց և խուլ որոտի ձայներ էին լսում: Բայց առաւօտեան առաջին ճառագայթները հազար ու մի գոյներով հրավառեցին սառցէ բիւրեղները. գագաթը բոլորովին մաքրւել էր: Հիացած և քաջալերւած՝ նրանք առաջ գիմեցին սառուցների վրայով, հասան իրենց անկած խաչի տեղը: Ուղեկիցներից չորս գիւղացի ուժասպառ կանգ առան այնտեղ. հետևեցին միայն երկու գինւորներն և երկու ուրիշ գիւղացիները: Ողորկ սառուցի մէջ կացնով շարունակ ոտնատեղ փորելով, ելնում էին վեր: Ահա գագաթի երկու բլուրները: Էլի մի վերջին ճիգ, գրեթէ վազէվազ բարձրանում են, ու վերջապէս ամենաբարձր բլրի վրա են...:

Սքանչելի տեսարան: Պարրօտը ցնծում էր: Մարկաւազը ապշած նայում էր շուրջը. լեռներ, հովիտներ: Ահա հիւսիսում արագածը, անա ոտների տակ Փոքր Մասիսի սուր ծայրը, իսկ այնտեղ՝ հեռում Միփանը: Ի՞նչ գեղեցիկ գալարում են Երասխը մի կողմից, Եփրատը միւս կողմից: Մարկաւազն ամբողջ էութեամբ զմայլւած էր, բոլոր ջղերը երջանկութիւնից թրթռում էին: Նա տարածեց սառուցի վրա, համբուրեց նւիրական ձիւնը և յուզմունքից արտասուք էր թափում: Նա որոնում էր մի իր, մի բան այդ ձիւների մէջ, որ տանի հետը իբրև յիշատակ, բայց ոչինչ չէր գտնում: Նա պոկեց մի կտոր սառուց:

Իսկ Պարրոտը օդաչափական գործիքներով շտապով չափում էր. բարձրութիւնը 16,200 սոնաչափ էր...

Կէս ժամ յետոյ վերադառնում էին նորից իրենց գիշերատեղին: Այդ երեկոն Պարրոտը սովորականից աւելի էր խօսում: Նա պատմում էր իր ուրիշ վերելքների մասին եւրոպական մի քանի մեծամեծ լեռների դազաթները և թէ ինչ մեծ նըշանակութիւն ունեն գիտութեան համար այդ ուսումնասիրութիւնները: Սարկաւազը արը-

տում աղանջ էր դնում նրա ողևորած ձայնին:

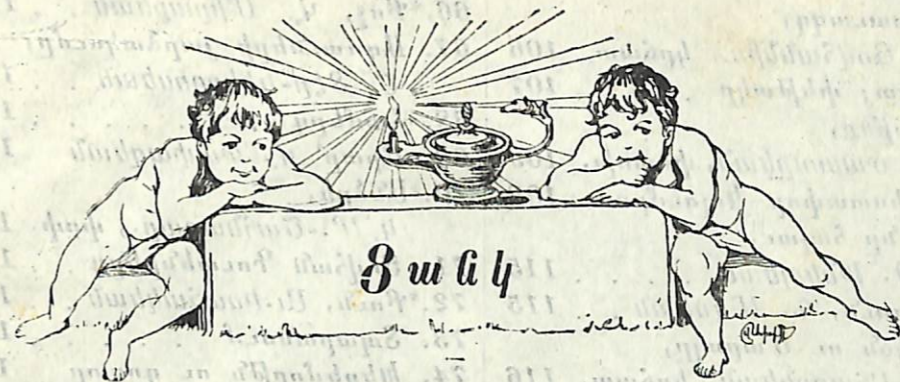
— Երանի ձեզ, — դուրս թռաւ սարկաւազի շրթոնքից:

— Լսեցէք, Խաչատուր սարկաւազ, — յանկարծ դիմեց պրոֆէսորը, — մի՞թէ դուք, մի այդպիսի ընդունակ, եռանդուն, ճարտար երիտասարդ, պիտի այդ կիսատ ուսումով մնաք: Ինչո՞ւ չէք գնում համալսարան:

— Տեսնում էք այն Մեծ Մասիսը. աւելի հեշտ է այնտեղ բարձրանալ:

— Այնուամենայնիւ մենք բարձրացանք: Ես ձեզ խօսք եմ տալիս, որ դուք կը լինէք համալսարանում:

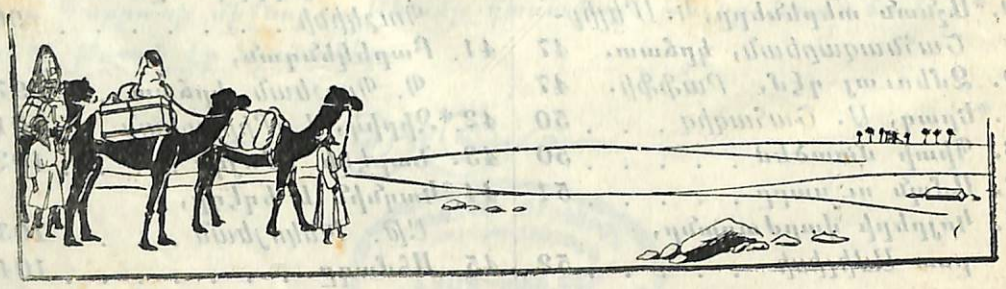
Մի տարի յետոյ Խաչատուր Արզվեանը ուղևորւում էր Իորպատ. պրոֆէսոր Պարրոտի միջնորդութեամբ կառավարութիւնը նրան ճամփածախս և թոշակ էր նշանակել:

1.*Գիւղի ժամը, Յ. Յովհաննիս. 3	25.*Ամպերի քարանդակ, Դ. Դէմիրճեան 56
2. Մի շաբաթ ծառի վրան, Վ. Փափագեան, փոփոխ. 5	26. Երկաթուղին 56
3.*Այգում, ըստ Ս. Շահագիզի 9	27.*Կիւն ու աքլարը, Աթ. Խնկոյեան 59
4. Դաթուան և Պեարիկեյան 9	28. Խորթ եղբայրս, Ա. Ահարոնեան, կրճատ. 60
5.*Գինի, Վ. Միրաքեան . . . 15	29. Անտառի միջում, Դ. Դէմիրճեան 64
6. Փոքրիկ նաւաստին 16	30.*Սասունցի Դաւթի կոիւր Մարայ Մելիքի ձեռ. 65
7.*Նաւափար Ա. ծատ., փոփ. 19	31. Հայերէնի առաջ. ուսուց. 73
8. Գիծ Մարէ 20	32.*Անգրագէտ, Սիրակոմիլի, Թարգ. Յ. Յովհաննիս. կրճ. 76
9.*Սասունցի Դաւթի ու կողբադին 21	33. Ղարա-խանում, ըստ Մամին-Սիքիբեակի 78
10. Ծննդուկ, Տուրգենսից . . . 26	34.*Պարզկայ գիշեր, Ա. Խաչատուրեան 83
11.*Սարերի արքան, Թարգ. Ա. ծատուրեան . . . 27	35. Գիքորը 83
12. Գերի արծիւը, Դոստայեակի 28	36.*Ջրահեղձը, Պուշկին . . . 89
13.*Արծիւ, Դ. Դէմիրճեան . . . 30	37. Չմեռ, Խ Արզվեան . . . 91
14. Ապարանի գոմէշը 31	38.*Կոխ 92
15.*Աշունը սարերում, Վ. Միրաքեան 38	39. Գէլ 93
16. Բոքը 39	40. Չմեռայ իրիկունը, Պուշկին 96
17.*Փոթորիկ, Ա. ծատուրեան, փոփոխ. 44	41. Բարեկենդան, Պ. Պոռեան, կրճատ. 97
18. Էջը մեղանում, Կ. Մելիք-Շահնազարեան, կրճատ. 44	42.*Զիրիկ, Վ. Միրաքեան . . . 101
19.*Աշնան տերևները, Կ. Մելիք-Շահնազարեան, կրճատ. 47	43. Նաբէկի նոյնը 102
20. Չմեռայ դէմ, Բաֆֆի. 47	44.*Կաղնին և եղէգը, Աթ. Խնկոյեան 103
21.*Երազ, Ս. Շահագիզ 50	45. Ահմադը 104
22. Պիտի մտածեմ 50	
23. Ամպն ու սարը 51	
24. Կոյրերի վարժարանը, ըստ Ամիշի 52	

46.*Արտաւազդ,	66.*Քոչ, վ. Միրաքեան . . . 141
Յ. Յովնաննիս, կրճատ. 106	67. Ազոաների յարձակումը,
47. Հսկայ փեթակը 107	Ծ. Տէր-Նիկողոսեան . . . 144
48.*Քրտինք,	68.*Համերգ 145
Ա. ծատուրեան, փոփոխ. 109	69. Արար՝ վ. Փափագեան . 145
49. Քրիստափոր Կոլումբոս 109	70.*Անձրև,
50.*Զիւնը հայաւ,	Կ. Մ.-Շահնազար., փոփ. 147
Աթ. Խնկոյեան 115	71. Յովնան Գուտենբերգ . . 148
51.*Գարուն, Գ. Մեսեան . . 115	72.*Քուն, Ա. Իսահակեան . . 151
52. Շէկոն ու Մարալը,	73. Տպարանում 152
Ա. Ահարոնեան, կրճատ. 116	74. Խեցեմորթն ու գորար 159
53.*Վեր կաց, գեղջուկ,	75. Պայթիւն հանքում,
Ծ. Կորդիլիեան, կրճատ. 120	Հ. Մելիք.-Հայկազեան . 159
54. Ամենաթանկագին բանը 120	76.*Գիշեր, Ս. Շահագիզ . . 163
55. Գարնան հրաւէր 121	77. Թշնամիները 163
56. Նախրապան Մանուկը,	78.*Անիծած հարսը 165
Պ. Պոռոջեան, կրճատ. . . 122	79. Անիի աւերակները,
57.*Ողջոյն ձեզ,	Խ. Արովեան 166
Ա. ծատուրեան, կրճատ. 124	80. Էլի ուռին, Հ. Մազմանեան 167
58. Հրաշք 124	81. Ինքնուս մեքենագէտը . 168
59.*Գետակն ու աղբիւրը,	82.*Լոռու ձորը 172
Դ. Դեմիրճեան 126	83.*Հովիւ 173
60. «Մատանի մեքենան» . . 126	84. Գիշեր է խոր... 173
61. Առաւօտ, Սրանձտեան 130	Այլէքոսի 173
62. Կաքաւի երգը 132	85. Վերջինն ու Առաջինը,
63. Երասխի վրայով,	ըստ Սերմացանի 173
վ. Փափագեան, կրճատ, 133	86.*Ամառ գիշերը գիւղում 176
64.*Մի երգ կայ մանկուց,	87. Քինաքինա 177
ըստ Ռիւկկերտի 138	88.*Կալ, ըստ Յ. Կոստանեանի 183
V 65. Եղջերուն 139	89. Վերելքը 184

Մեր հեղինակութիւնները, մեր կազմած յօդւածները, մեր թարգմանութիւններն ու փոխադրութիւնները ստորագրութիւն չեն կրում:

10

10-7

108
10-

Լ Ո Ւ Ս Ա Բ Ե Ր

ԱՌՈՋԻՆ ՏԱՐԻ	30 Կ.
ԵՐԿՐՐԴ ՏԱՐԻ	45 Կ.
ԵՐՐՐՐԴ ՏԱՐԻ	55 Կ.
ՉՈՐՐՐԴ ՏԱՐԻ	65 Կ.

Գիրքի՝ Թիֆլիս, Եբութովսկայա, 25. Տղ. Լիսիցիանս
 կամ պահեստին. — Թիֆլիս, կնիձնայ ռաձազին
 „Գիրք“ («Գիրք»)

90

գալիս գրադար

33251

2013

3690

Հայաստանի Ազգային գրադարան

NL0433251

